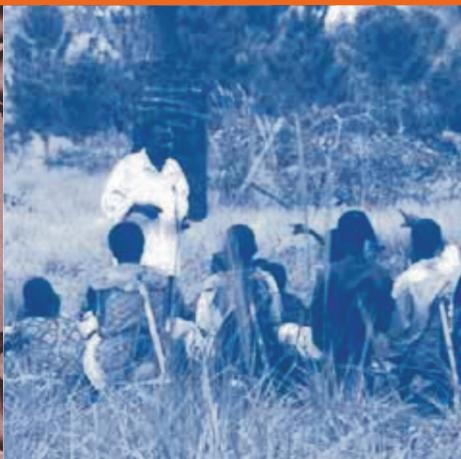
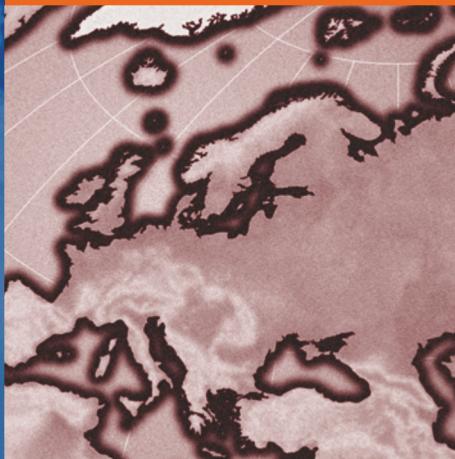

ФВТМТ

Фавқулодда вазиятларда, давомли
инқизлар шароитларида ва қайта
тиклаш ишларининг эрта босқичида
мақбул таълим стандартлари

ФВТМТ

Фавқулодда вазиятларда, давомли
инқирозлар шароитларида
ва қайта тиклаш ишларининг
эрта босқичида мақбул таълим
стандартлари

Фавқулодда вазиятларда таълим масалалари бўйича муассасаларо тармоғи (ФВТМТ) – бу глобал тармоқ бўлиб, 2006 йилнинг июн ойи ҳолатига кўра унга 1400та жисмоний ва юридик шахслар аъзо бўлган. Улар фавқулодда вазиятларда ва инқироздан кейинги қайта тикланиш даврида таълим оширишни амалга оширишни таъминлаш мақсадида биргаликда инсонпарварлик ёрдамини кўрсатиб, ривожланишга кўмаклашадилар. ФВТМТ ўз аъзолари ва стратегик шериклари ўртасидаги ҳамкорлик ва амалий муносабатларни ривожлантириш ва рағбатлантириш ийли билан алока ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш ишларини такомиллаштириш устида иш олиб боради. Тармоқ ишларига ФВТМТ мувофиқлаштириш гурухи раҳбарлик қиласида ва уни бошқаради; ҳозирги вақтда унга аъзо бўлиб “Кэйр” ташкилоти, Болаларни химоя қилиш Христиан фонди, Халқаро кутқариш қўмитаси, “Болаларни кутқарамиз” халқаро ташкилоти, Қоқоқлар ишлари бўйича Норвегия кенгаши, ЮНЕСКО, БМТ ҚОКБ, ЮНИСЕФ ва Жаҳон банки кирганлар.

ФВТМТнинг мақбул стандартлар бўйича ишчи гурухи ФВТМТ томонидан ишлаб чиқилган Фавқулодда вазиятларда мақбул таълим стандартларига глобал даражада, давомли инқирозлар шароитларида ва қайта тиклаш ишларининг эрта босқичида риоя этишига кўмаклашади. ФВТМТ ишчи гурухининг (2005-2008 йиллар) таркибиға фавқулодда вазиятларда ва қайта тиклаш ишларининг эрта босқичларида таълим соҳасида ишлаш тажрибаси га эга бўлган қўйидаги 20та ташкилот киради: Таълимни ривожлантириш Академияси, БЕФАРе, “Кэйр Ҳиндистон”, “Кэйр АҚШ”, АВСИ, Қоқоқларга ёрдам бериш католик хизмати, Қоқоқлар учун мақсадли таълим фонди, “Икки дунё” фонди, Техник ҳамкорлик бўйича Германия агентлиги, Халқаро кутқариш қўмитаси, Франция таълим вазирлиги, Норвегия чёрков ёрдами, Қоқоқлар ишлари бўйича Норвегия кенгаши (КНК), АҚШ болаларга ёрдам бериш фонди, ЮНЕСКО, БМТ ҚОКБ, ЮНИСЕФ, ЮСЭЙД, “Уиндл траст” хайрия фонди ва “Бутун жаҳон маърифати учун” ташкилоти.

ФВТМТ ташкил топган кундан бошлаб уни кўллаб-кувватлаган 22та идоралар, муассаса ва ташкилотларга ўз миннатдорчилигини билдиради. ФВТМТ ташаккур билдирган ташкилотларнинг тўлиқ рўйхати билан танишиб чиқиш учун қўйидаги манзил бўйича жойлашган веб-сайтга мурожаат этишингизни сўраймиз: www.ineesite.org.

ФВТМТ фавқулодда вазиятлар ва қайта тикланиш даврида таълим соҳасида фаолият юритаётган, таълимни таъминлаётган ва кўллаб-кувватлаётган барча манфаатдор шахслар ва ташкилотлар учун доимо очиқидир. ФВТМТга аъзо бўлишдан манфаатдор бўлган шахслар ФВТМТ қўйидаги веб-сайти орқали талабнома узатишлари мумкин: www.ineesite.org. ФВТМТга аъзо бўлиш аъзолик бадалларини тўлаш ёки пуллик мажбуриятларни назарда тутмайди.

Кўшимча маълумот учун ФВТМТнинг қўйидаги манзили билан уланишингизни сўраймиз:

ФВТМТ тармоқ мувофиқлаштирувчиси: coordinator@ineesite.org

ФВТМТнинг мақбул стандартлар бўйича Мувофиқлаштириш маркази: minimumstandards@ineesite.org

ФВТМТ © 2006

Қайта чиқарилган нашр: ФВТМТ © 2006

ISBN

Барча ҳуқуқлар сақланиб қолган. Ушбу материал муаллифлик ҳуқуқи билан химоя қилинади, лекин таълим мақсадларида ҳар қандай усулда босиб чиқарилиши мумкин. Бундай фойдаланишининг барча ҳолатларида расмий рухсат олиниши лозим, лекин биз, одатда, рухсатномани тез фурсатларда тақдим этамиз. Материални бошқа мақсадларда босиб чиқариш ва бошқа нашрларда қайта фойдаланиш ҳамда таржима қилиш ва мослаштириш учун дастлаб муаллифлик ҳуқуқларининг эгасидан ёзма рухсатнома олиш талаб этилади.

Муқовадаги фотосуратлар: Халқаро кутқариш қўмитаси.

Мазкур кўлланманинг таржимаси гуманитар ёрдам департаменти ЕК Бош Директорати томонидан молиялаштирилаётган ЮНИСЕФ/DIPESНОнинг “Марказий Осиёдаги энг даҳлдор аҳоли гурухлари ўртасида оғатлар хатарини камайтиришни кўллаб-кувватлаш” бешинчи лойиҳаси доирасида “Интердиалект+” мустақил ташкилоти томонидан амалга оширилган.

Саҳифаланган ва босиб чиқарилган: DS Print/Redesign, London.

Мундарижа

Кириш

Фавқулодда вазиятларда мақбул таълим стандартлари 5

1.	Барча тоифалар учун ягона мақбул стандартлар	11
	Маҳаллий ҳамжамият иштироки (иштирок этиш ва ресурслар)	14
	Таҳлил қилиш (эксперт баҳолаш, жавоб чоралари, мониторинг ва баҳолаш)	20
	1 қўшимча. Эксперт баҳолаш матрицаси	30
	2 қўшимча. Фавқулодда вазият шароитларида режалаштириш: вазиятли таҳлил ўтказиш учун саволлар рўйхати	32
	3 қўшимча. Ахборот йигиш ва эҳтиёжларни аниқлаш анкетаси	35
2.	Имкониятлар ва ўқув муҳити	41
	1 қўшимча. Руҳий-ижтимоий анкета	51
	2 қўшимча. Мактабдаги озиқланиш дастури бўйича саволларнинг назорат рўйхати	53
3.	Таълим бериш ва ўқитиши	56
4.	Ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари	67
	1 қўшимча. Ўқитувчининг ахлоқ кодекси	75
5.	Таълим соҳасидаги сиёсат ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш	76
Иловалар		
	1 илова. Атамалар	85

Анкеталар ва саволлар рўйхатлари бўйича қўшимча ҳужжатларни ҳамда “Сфера” лойиҳасининг Гуманитар хартиясидан келтирилган далиллар ва Фавқулодда вазиятларда мақбул таълим стандартларининг “Сфера” лойиҳаси стандартлари ва таълим соҳасидаги жойлардаги фаолият масалалари борасидаги БМТ ҚОКБнинг Фармойишили тамоилилари билан алоқаларини акс эттирувчи маълумотнома материалларини қўйидаги манзилда жойлашган веб-сайтда: <http://www.ineesite.org/standards/msee.asp> кўриш ва/ёки ФВТМТ веб-сайти орқали буюртма қилиш мумкин бўлган Фавқулодда вазиятларда мақбул таълим стандартлари (MSEE CD-ROM) ёзилган компакт-дисқда топиш мумкин.

Кириш.

Фавқулодда вазиятларда, давомли инқирозлар шароитларида ва қайта тиклаш ишларининг эрта босқичида мақбул таълим стандартлари

Фавқулодда вазиятларда, давомли инқирозлар шароитларида ва қайта тиклаш ишларининг эрта босқичида мақбул таълим стандартлари – бу бир вақтнинг ўзида ҳам кўлланма, ҳам кенг миёсли ҳамкорлик доирасида - барча одамлар, яъни болалар, ёшлар ва катталар – фавқулодда вазиятларда таълим олиш ҳуқуқига эга, деб шаклланган ишончнинг ифодасидир. Мазкур ҳужжат “Сфера” лойиҳасининг оғатлар ва можаролар вақтида одамларнинг қийинчилликларини енгиллаштириш учун барча чораларни кўриш лозимлиги ва ушбу оғатлар натижасида жабрланган кишилар муносиб ҳаёт кечириш ҳуқуқига эга, деган фикрлардан иборат бўлган асосий тамоилилларини акс эттиради.

Умумий кўриниш

Барча одамлар таълим олиш ҳуқуқига эга. Ушбу ҳуқуқ кўпгина халқаро конвенция ва ҳужжатларда, шу жумладан Инсон ҳуқуклари умумжаҳон Декларацияси (1948 йил), Қочоқлар мақоми тўғрисидаги Конвенция (1951 йил), Уруш вақтида тинч аҳолини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Женева конвенцияси, Иктиносидий, ижтимоий ва маданий ҳуқуклар тўғрисидаги Пакт (1966 йил), Бола ҳуқуклари тўғрисидаги Конвенция (1989 йил) ва “Таълим барча учун” дастурдида илгари сурниган таълим бўйича Бутун жаҳон формумида қабул қилинган Дакар ҳараратлар доираларида (2000 йил) ҳам мустаҳкамлаб қўйилган.

Таълим олиш – бу аслида фақат ҳуқуқина эмас: фавқулодда вазиятларда, давомли инқирозлар шароитларида ва қайта тиклаш ишларининг эрта босқичидаги таълим одамлар ҳаётини кўтқариш ва сақлаб қолишига ёрдам бериси мумкин бўлган жисмоний, руҳий-ижтимоий ва матрифий ҳимояни таъминлайди. Таълим билим олиш жараёнини амалга ошириш учун хавфсиз жойларни тақдим этиб ҳамда жабрланган одамларни – айниқса болалар ва ўсмирларни – аниқлаш ва уларга ёрдам бериси учун имкон яратади. Таълим мажаро ва фалокатларнинг руҳий-ижтимоий таъсирини юмшатади, чунки инқироз вақтида рўй берадиган воқеалар оддийлиги, хавфсизлик, барқарорлик ва келажакка умид қилиш ҳисси пайдо бўлишига ёрдам беради ҳамда келгуси иқтисодий барқарорлик асосларини яратишга кўмаклашади. Таълим одамларни эксплуатация ва зарар етказилишидан, шу жумладан киши-

ларни ўғирлаб кетиш, болаларни ҳарбий гурухларга ёллаш, сексуал ва гендер зўравонлик-лардан ҳимоя қилиб, уларнинг ҳаётларини сақлаб қолиши мумкин. Ва ниҳоят, таълим миналар таҳди迪 мавжуд бўлган шароитларда хавфсизлик чораларини кўриш, ОИВ/ОИТС-нинг олдини олиш, можароларни ҳал қилиш ва тинч оламни бунёд этиш бўйича муҳим ҳаётий аҳамиятга эга бўлган аҳборотларни тарқатиш йўли билан, инқироз шароитларида омон қолиш учун керак бўлган билим ва кўнікмаларни беради.

Фавқулодда вазиятлардаги таълим

Кейинги йилларда фавқулодда вазиятлар шароитларида норасмий ва расмий таълим дастурлари ўта зарур эканлигини англаш даражаси сезиларли ошган. Давлат таълим органлари, маҳаллий ва ҳалқаро гуманитар ташкилотлари томонидан амалга оширилган ҳаракатлар миллионлаб болалар, ўсмирлар ва катталарга фойда келтириди. Таълимга тобора катта аҳамият берилгани сари қўйидаги икки муҳим аспектлар намоён бўлди:

- 1) одамлар фавқулодда вазиятларда ўзларининг таълимига бўлган ҳукуқларидан маҳрум бўлмасликлари кераклиги ва таълим бериш гуманитар муаммолар бўйича асосий муносара доирасидан ташқарида қолиши мумкин эмаслиги, аксинча, гуманитар хусусиятларга эга устувор чора ҳисобланиши лозимлигини эътироф этиш;
- 2) инқирозли вазиятларда таълим беришни таъминлаш вақтида мақбул даражадаги сифат, етишиш имконияти ва ҳисобдорликни таъминлашга умумий истак ва қатъият.

Шу муносабат билан 2003 йилда фавқулодда вазиятларда глобал мақбул таълим стандартларини ишлаб чиқишида кўмаклашиш бўйича ишчи гурухи ташкил этилган эди. Ушбу ташаббус фавқулодда вазиятлардаги таълим масалалари бўйича Муассасалараро тармоқ (ФВТМТ) доирасида, яъни фавқулодда вазиятларда инқироздан кейинги қайта тикланиши даврида таълимига бўлган ҳукуқларини амалга оширишни таъминлаш устида ҳамкорлиқда иш олиб бораётган Бирлашган Миллатлар Ташкилоти муассасаларининг очиқ тармолги, Ноҳукумат ташкилотлар (НҲТ), донорлар, амалиётчи-мутахассислар, тадқиқотчилар ва назарда тутилаётган аҳоли гурухлари вакиллари доирасида илгари сурилди. Мазкур тармоқнинг вазифалари қаторига мувофиқ амалиёт, воситалар ва тадқиқотлар натижалари намуналарини тўплаш ва тарқатиш, фавқулодда вазиятлар таъсирига учраган одамларни кўллаб-кувватлаш ва уларнинг таълимига бўлган ҳукуқларини ҳимоя қилиш ҳамда ўз аъзолари ва ҳамкорлари ўртасида мунтазам аҳборот алмашувини таъминлаш, каби ишлар ҳам киради. Шу билан бирга, ФВТМТ у ёки бу ресурслар етишмовчилигини аниқлайди ва уларни ишлаб чиқиша ёрдам беради, ва бу ишларни ФВТМТга аъзо бўлган ташкилотлар томонидан шакллантирилган мақсадли гурухлар амалга оширади.

Ушбу кўлланмада мавжуд бўлган глобал мақбул стандартлар фавқулодда вазиятларда мақбул таълим стандартларини ишлаб чиқиши бўйича кенг миёсли консультатив жараёни-нинг натижасини акс эттиради. 2003 йилдан бошлаб кенг доирадаги манфаатдор шахслар билан ҳамкорлик қолиши доирасида ФВТМТнинг мақбул стандартлар бўйича Ишчи гурухи фавқулодда вазиятларда, қайта тиклаш ишларининг энта босқичларига қадар, эришилиши лозим бўлган таълим олиш ва бу жараёниларни таъминлашнинг мақбул даражаси ифодаланган стандартлар, кўрсатичлар ва йўл-йўрикли кўрсатмаларини ишлаб чиқишида кўмаклашди. Миллӣ, субмінтақавӣ ва минтақавӣ консультациялар, ФВТМТнинг почта сервери ёрдамида онлайн режимидаги маслаҳатлар ҳамда тақриз қилиш ушбу жараённинг асосий таркибий қисмлари бўлди. Ушбу жараённинг ҳар бир кейинги босқичи аввалги босқичда олинган аҳборотга таянган ҳолда амалга оширилди.

Мазкур мақбул таълим стандартларини ишлаб чиқишида дунёning 50та мамлакатларидан ортиқ 2250дан зиёд кишилар иштирок этди. 2004 йилнинг январ ва май ойлари оралиғида ФВТМТнинг мақбул стандартлар бўйича Ишчи гурухи Африка, Осиё, Лотин Америкаси, Яқин Шарқ ва Европани қамраб олган минтақавӣ консультациянинг туртта босқичини ташкил килди. Ушбу минтақавӣ тадбирларда 51та мамлакатдан 137 нафар делегатлар, шу жумладан юқорида айтиб ўтилган аҳоли гурухлари, ҳалқаро ва маҳаллий НҲТлар, ҳукуматлар ва

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг вакиллари қатнашдилар. Минтақавий консультацияларни ўтказишидан олдин ФВТМТ делегатлари ва аъзолари уйгулашган ҳолда 47та давлатдан 110дан ортиқ маҳаллий, миллий ва субмінтақавий консультациялар ўтказиб, НХТ, ҳукуматлар ва Бирлашган Миллатлар Ташкилот вакиллари, донорлар, ўқитувчилар ва 1900дан ортиқ жабрланган жамоалар вакилларидан, шу жумладан ўкувчилар, ўқитувчилар ва таълим тизимининг бошқа вакилларидан тегишли маълумот ва ахборот йигидилар. Минтақавий консультацияларда минтақавий мақбул стандартларни ишлаб чиқиши жараёнида делегатлар миллий ва маҳаллий консультациялар давомида ишлаб чиқилган стандартлар, кўрсатичилар ва йўл-йўрикли кўрсатмаларга ҳамда ФВТМТнинг электрон поча орқали жўннатилган анкеталарда акс эттирилган 100дан ортиқ жавобларга асосландилар. 2004 йилнинг ёзида ўтказилган тақриз ёзиш жараёнида 40 нафардан ортиқ экспертлар иштирок этиб, минтақавий стандартларни таҳлил қилдилар ва глобал стандартларнинг ягона мажмуасига киритдилар.

Ушбу жараённинг маҳсули бўлган мақбул стандартлар бола ҳукуқлари тўғрисидаги Конвенциянинг (БХК) асосий қоидалари, “Таълим барча учун” (ТБУ) Дакар дастури, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг минг ийллик Dekларациясини ривожлантириш соҳасидаги максадлар (МДРМ) ва “Сфера” лойиҳасининг гуманитар хартиясига таянади. БХК, МДРМ ва ТБУда барча кишилар, шу жумладан фавқулодда вазиятлар даҳл қилган шахслар учун, сифатли таълимга бўлган ҳукуқлари мустаҳкамланган. Ишлаб чиқилган ушбу ҳужжатга таълимга эга бўлишнинг мақбул даражасига эришиш ва ушбу ҳукуқни амалга ошириш имкониятини таъминлаш учун чора кўрган ҳолда риоя қилиш лозим.

Табиий оғатлар, ҳалокатлар, можаролар ва фавқулодда вазиятларда ёрдам кўрсатиш вақтида кўлланиладиган ва 1997 йилда гуманитар НХТ ҳамда Қизил Xоч ва Қизил Ярим ой ҳаракати томонидан ишлаб чиқилган Гуманитар хартия ва “Сфера” лойиҳасининг Мақбул стандартларида оғатлар натижасида жабрланган одамлар гуманитар ёрдам кўрсатилишига тўлиқ ҳукукларга эга, деб қайд этилган. “Сфера” лойиҳаси доирасида ишлаб чиқилган маълумотномага сув таъминоти ва санитария; озиқ-овқат хавфсизлиги, озиқланиш ва озиқ-овқат ёрдами; муваққат турар жой бериш ва худудларни ободонлаштириш; ҳамда тиббий хизмат кўрсатиш каби энг муҳим соҳалар учун кўлланиладиган Гуманитар хартия ва мақбул стандартлар киради. Ушбу маълумотномада таълим соҳасида хизмат кўрсатиш масаласи кўриб чиқилмайди.

Гуманитар хартия ҳалқаро гуманитар ҳукуқ, инсон ҳукуқлари соҳасидаги ҳалқаро ҳукуқ, қоюқлар ҳукуқлари, оғатлар ёки ҳалокатлар юз берганда ёрдам кўрсатиш бўйича операцияларни амалга ошириша Қизил Xоч ва Қизил Ярим ой Ҳалқаро ҳаракатининг ахлоқ Кодекси ва ноҳуумат ташкилотларнинг (НХТ) тамойиллари ва низомларига асосланади. Хартияда гуманитар ёрдам беришда керакли ҳаракатларни белгилайдиган ва фавқулодда вазият даҳл қилган аҳолининг ҳимоя ва ёрдамга эга бўлиш ҳукуқини тасдиқлайдиган асосий тамойиллар таърифлаб берилиган. Шунингдек, хартияда оғат натижасида жабрланган аҳолининг муносиб ҳаётга бўлган ҳукуқларининг тасдиғи ҳам мавжуд. Айни пайтда, хартияда одамларнинг ўй-жой ва ёрдамга эга бўлиш ҳукуқларини кафолатлаш учун юридик масъулитларни давлатлар ва урушайтган қарама-карши томонларга юклатилиши тўғрисида таъкидлаб ўтилган. Тегишли ҳукумат ўз мажбурятларини бажаришга қодир бўлмаган ва/ёки бажаришдан бош тортадиган вазиятда улар гуманитар ташкилотларга гуманитар ёрдам кўрсатишга имкон беришлари ва тегишли ҳимоя тақдим этишлари лозим (www.spherereproject.org).

ФВТМТ мақбул стандартларини қачон қўллаш керак

Фавқулодда вазиятларда, давомли инқирозлар шароитларида ва қайта тиклаш ишларининг эрта босқичларида мақбул таълим стандартлари фавқулодда ёрдам бериш вақтида кўллаш мақсадида ишлаб чиқилган; шунингдек, ушбу стандартлар фавқулодда вазиятларга тайёр туришни таъминлаш ёки гуманитар соҳасида ахборот-ташвиқот фаолиятини юритиш доирасида фойда келтириши мумкин. Улардан турли вазиятларда, шу жумладан табиий оғатлар рўй берганда ёки қуролли можаролар шароитларида фойдаланиш мумкин. Мазкур кўллан-

мада “фавқулодда вазият” сўз биримаси “табиий оғатлар” ва “мураккаб фавқулодда вазиятлар” каби икки кенг қамровли тоифаларни умумий ифодалаш учун ишлатилиб, уларнинг батафсил таърифи қуидаган¹.

- **Табиий оғатлар**, бошқа ҳодисалар қатори, довуллар/тўфонлар, зилзилалар, курғоқчилик ва сув тошқинларини ўзига киритади. Баъзи табиий оғатлар, масалан зилзилалар, бирднага рўй бериб, яқин атрофда шайядиган кишиларга жуда катта таъсир кўрсатиш мумкин. Бошқа табиий оғатлар эса, мисол учун курғоқчилик, секинроқ тарқалсада, бирор унинг таъсири ҳам каттагина талафотларга олиб келади.
- **Мураккаб фавқулодда вазиятлар** – бу аслида “инсон қўли” билан яратилган ҳолатлар бўлиб, кўпинча табиий оғатлар билан давом этадиган можаролар ёки жамоат тартиби бузилиши натижасида юзага келади. Бундай вазиятларда ушбу ҳодисалар таъсирига учраган аҳолининг ҳаёти, хавфсизлиги, эсон-омонлиги ва қадр-қимматига тури инқизорзли омиллар, шу жумладан табиий ва антропоген оғатлар ҳамда куролли тўқнашувлар томонидан таҳдид солинади.

Ушбу қўлланмада тақдим этилган ахборотдан фойдаланиш мажбурий эмас, албатта.

Мазкур мақбул стандартлар турли дараҷаларга мансуб манфаатдор томонлар (масалан, уй хўжаликлари ва маҳаллий ҳамжамиятлар, маҳаллий ҳокимият органлари, вазирпиклар ва молия муассасалари ҳодимлари, амалиётчи мутахассислар ва х.к.) иштирокида бутун дунё бўйлаб фавқулодда вазиятлар шароитларида ва қайта тиклаш ишларининг эрта босқичларида фаолият юритиш тажрибаси асосида ишлаб чиқилган. Ушбу стандартларда миллӣ ҳукуматлар, бошқа ҳокимият вакиллари ҳамда миллӣ ва ҳалқаро ташкилотлар қандай ҷоралар кўришлари ва фавқулодда вазиятлар шароитларида қандай маърифий дастурларни ишлаб чиқишлари мумкинлиги юзасидан кўрсатмалар келтирилган. Қўлланмадаги стандартлар маҳаллий ҳамжамиятлар, ҳукуматлар, бошқа ҳокимият органлари ва гуманитар ташкилотлар ҳодимлари томонидан қўлланилиши учун ишлаб чиқилган бўлиб, маълум ҳудудлар аҳолиси манфаатдор бўлган таълим олиш борасидаги эҳтиёжларни қондиришга қаратилган.

Вақт доиралари

Ушбу мақбул стандартлардан фойдаланишнинг вақт доиралари қўп жиҳатдан муайян вазиятга болғиқ бўлади. Улар кенг доирадаги шахслар томонидан – фавқулодда вазиятларга нисбатан тез фурсатларда жавоб ҷораларни кўришдан бошлаб, то қайта тиклаш ишларининг эрта босқичларига қадар – турли шароитларда қўлланилиши мумкин.

Қўлланмадаги кўрсаткичлар ҳар бир вазият ва ҳар бир салоҳиятли фойдаланувчи ҳар хил ҳолатларда ишлатиши учун универсал жиҳатларга эга эмас. Унда келтирилган алоҳида стандартлар ва кўрсаткичларга эришиш учун ҳафтапар, ойлар ва ҳаттоқи йиллар кетиши мумкин. Айрим вазиятларда мақбул стандартлар ва кўрсаткичларга кўшимча ташки ёрдамсиз етишиб бўлмайди; бошқа ҳолатларда бунинг учун раҳбар органлар ва таълим тизими муассасалари ўртасида ҳамкорлик ўрнатилиши талаб этилади. Бу стандартлар ва кўрсаткичлардан фойдаланиш вақтида барча иштирокчи томонлар стандартларни амалга ошириш ва талаб этилаётган натижаларга эришиш учун вақт доиралари масаласида келишиб олишлари жуда муҳим аҳамиятга эга.

Мақбул стандартлардан қандай фойдаланиш

Халқаро ташкилотлар ва НҲТ томонидан ишлаб чиқилган ҳамда таълим ва руҳий-ижтимоий фаолиятнинг турли аспектларига дахлдор бўлган кўпгина қўлланмалар ва услубий материаллар тўпламлари мавжуд бўлиб, уларда таълим тизими ҳодимларига фавқулодда вазиятларда ва қайта тиклаш ишларининг эрта босқичларида иш олиб бориш бўйича амалий қўл-

¹ Уларнинг ифодаланишлари Халқаро болаларга ёрдам бериш уюшмасининг ҳужжатида келтирилган ифодаларга асосланиб ишлаб чиқилган.

ланмана таклиф этилади. Юқорида тилга олинган ташкилотлар ҳамда таълим вазирликлари ва таълим соҳасининг бошқа расмий шахслари сифатларни маърифий дастурларни ишлаб чиқиши ва амалда сақлаш кўлланмалари ва қоидаларини тайёрладилар. Ушбу кўлланмада услубий материалларни ишлаб чиқиши ва улардан жойларда фойдаланиш учун стратегия ва дастурларнинг батағиси таърифи келтирилмаган. Лекин шундай бўлсада, унда таълим соҳасида гуманитар фаолиятни ташкил этиш ҳамда давлат ва жамият томонидан кўмак берилишини ташкиллаштириш учун – маърифий дастурларни ишлаб чиқишидан бошлаб, то уларни амалга ошириш ва изчиллигини таъминлашгача – муҳим ахборотларга эга бўлган маълум макбул стандартлар, муҳим курсатчиликлар ва йўл-йуриқи курсатмаларнинг тўплами келтирилган. Мақбул стандартлар беш тоифага бўлинган бўлиб, қўйидаги бобларда келтирилган:

- Барча тоифалар учун ягона мақбул стандартлар.** Ушбу бобда асосий эътибор маҳаллий ҳамжамият иштирокининг энг муҳим соҳаларига ва мазкур кўлланмада мавжуд стандартлардан фойдаланишда маҳаллий ресурсларни ишлатиш ҳамда таълим соҳасидаги фавқулодда ёрдам дастлабки эксперт баҳосига асосланиши ва ундан кейин амалий чоралар кўрилишига, шунингдек, мониторинг ва баҳолаш жараё-нининг узлуксизлигига қаратилди.
- Имконият ва ўқув муҳити.** Мазкур бобда хавфсизликни таъминлаш борасидаги вазиятни яхшилаш ҳамда жисмоний, маърифий ва руҳий саломатликка ёрдам бериш мақсадида таълим олиш ва, масалан, соғлиқни сақлаш, сув таъминоти ва санитария, озиқ-овқат ёрдами/озиқланиш ва ўй-жой билан таъминлаш каби соҳаларда секторлараро алоқаларни ўрнатишига кўмаклашиш имкониятларига етишиш даражасини кўтариш мақсадида ҳамкорлик муносабатларини шакллантиришига алоҳида эътибор қаратилади.
- Таълим бериш ва ўқитиши.** Кўлланманинг ушбу бобида самарали таълим бериш ва ўқитиши таъминловчи: 1) ўқув режаси, 2) малака ошириш, 3) раҳбарлик қилиш ва 4) баҳолаш каби энг муҳим элементларга жиддий эътибор берилади.
- Ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари.** Мазкур қисмда эса таълим соҳасида инсон ресурсларини баҳолаш ва бошқариш, шу жумладан ходимларни ёллаш ва танлаб олиш, меҳнат шароитлари, назорат ва кўллаб-кувватлашга катта эътибор қаратилган.
- Таълим соҳасидаги сиёсат ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш.** Ушбу бобда алоҳида эътибор тегишли сиёсатни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, рёжапаштириш ва амалга ошириш ҳамда мувофиқлаштириш масалаларига қаратилади.

Стандартлар ва кўрсаткичлар ўртасидаги тафовут

Мақбул стандартлар асосида жабрланган аҳоли муносиб ҳаёт кечириш хуқуқига эга, деган тамоийил ётибди. Уларда гуманитар ёрдам кўрсатиш шароитларида эришилиши лозим бўлган таълимга етишиш ва таъминлашнинг мақбул дарајаси акс эттирилган. Ушбу стандартлар сифат хусусиятларига эга бўлиб, универсал жиҳатларга эга бўлиши ва ҳар қандай шароитлarda амалга ошириш мумкин бўлишига қаратилган. Ҳар бир стандартнинг муҳим кўрсаткичлари – бу мазкур стандартларга эришилган-эришилмаганикни акс эттирадиган сигналлар хисобланади. Бундай кўрсаткичлар – ҳам сифат, ҳам миқдор жиҳатдан – дастурлар ва қўлланилган жараён (ёки услуглар) таъсирини (ёки натижасини) ўлчаш ҳамда бундай таъсир (ёки натижа) тўғрисида ахборот бериш учун хизмат қиласди. Ана шу муҳим кўрсаткичлариз мақбул стандартлар фақат ният қилиш тўғрисидаги баёнетонинг ўзигина бўлиб, уларни ҳаётда амалга ошириш қийин бўлар эди. Ҳар бир бобдаги йўл-йўрикли кўрсатмалар муайян аспектларга тегишли бўлиб, турли вазиятларда стандартлардан фойдаланиш вақтида хисобга олишини керак. Уларда биринчи навбатда эътибор қаратилиши лозим бўлган муаммоларни ҳал қилиши ҳамда амалий қийинчиликларга дуч келингандаги ҳаракатлар бўйича тавсиялар мавжуд бўлиб, бундан ташқари, бугунги кунда мавжуд маълумотларда мушкул вазиятлар, қарама-қаршиликлар ёки ноаникликлар таърифлаб берилган бўлиши мумкин. Йўл-йўрикли кўрсатмалар муайян муҳим кўрсаткичлар билан боғланган ва бу боғла нишлар матнда белгиланган. Муҳим кўрсаткичларни доимо тегишли йўл-йўрикли кўрсатма (кўрсатмалар) билан биргалиқда кўриб чиқиш лозим.

Муҳими, барча боблар бир-бирига ўзаро боғлиқ ва кўпинча бир бобда таърифлаб берилган стандартларни бошқа бобларда ҳам тилга олинган стандартлар билан биргалиқда кўриб чиқиш кераклигини эсдан чиқармаслик лозим. Тегишли вазиятларда йўл-йўрикли кўрсатмаларда бошқа тегишли стандартлар, кўрсаткичлар ёки йўл-йўрикли кўрсатмалар билан алоқалар кўрсатиб ўтилган.

Тўғридан-тўғри саволлар

Ушбу мақбул стандартларни ишлаб чиқиш вақтида айрим муҳим масалаларни кўриб чиқишга алоҳида эътибор қаратилган. Шулар жумласига қўйидаги масалалар киради: инсон ва бола хукуклари, гендер муаммолари, аҳолининг иштирокка бўлган хукуқи, ОИВ/ОИТС, имкониятлар чекланганлиги ва дахлдорлик. Ушбу масалалар алоҳида боб сифатида ажратиб қўйилмасдан, тегишли стандартларга киритилди.

Қамров доираси ва чекловлар

Турли бобларда келтирилган стандартлар автоном хусусиятларга эга эмас: улар ўзаро боғлиқдир. Бироқ универсал стандартларни ифодалаш ва улардан амалиётда фойдаланиш имконияти орасида албатта қарама-қаршилик пайдо бўлади. Бутунлай бир хил вазиятлар ҳаётда бўлмайди, албатта. Шу боис стандартларни кенг асосдаги глобал жараёнда ишлаб чиқишида гуманитар ташкилотлар ходимлари, ўқитувчилар, хукуматлар ва давлат таълим органлари, фуқаролик жамият ва назарда тутилган аҳоли гурухлари вакилларининг иштиrokeri таъминланган бўлди, бу ўз навбатида минтақалар, мамлакатлар ва жойларда турли вазиятларни акс эттириша имкон берди.

Айрим вазиятларда, маҳаллий омиллар таъсирида, мақбул стандартлар ва муҳим кўрсаткичларни амалга ошириш мумкин бўлмай қолиши экътимоли бор. Бундай вазиятда қўлланмада таърифланган ва амалда эришилган стандартлар ва кўрсаткичлар орасидаги тафовутларни таърифлаш ҳамда бундай фарқланишининг сабабларини ва стандартларга эришиш учун кўрилиши керак бўлган чораларни тушунтириш даркор.

ФВТМТ мақбул стандартлари таълим соҳасида тегишли ҳаракат қилиш билан боғлиқ бўлган барча муаммоларни ҳал эта олмайди, албатта, лекин гуманитар ташкилотлар, хукуматлар ва маҳаллий аҳоли учун таълим соҳасида кўрсатилаётган ёрдамнинг самарадорлиги ва сифатини ошириш воситаси сифатида хизмат қилиб, бу билан оғатлар натижасида жабрланган одамлар ҳаётда жиддий ўзгаришларга эришишга имкон беради.

1.

Барча тоифалар учун ягона мақбул стандартлар

Кириш

Ушбу бобда мазкур құлланмада келтирилған барча қолған стандартлар тоифалари билан бир бутунни ташкил этувчи олтита асосий стандартлар таърифлаб берилған. Улар қуидагилардан иборат: 1) маҳаллий ҳамжамият иштироки, 2) маҳаллий ресурслар, 3) дастлабки экспер特 баҳолаш, 4) жавоб ҳаракат стратегияси, 5) мониторинг ва 6) баҳолаш. Улар “Маҳаллий ҳамжамият иштироки” (иштирок этиш ва ресурслар) ва “Таҳлил қилиш” (эксперт баҳолаш, ёрдам чоралари, мониторинг ва баҳолаш) деган сарлавҳалар остидаги иккита кичик гурухларда келтирилған. Бу ерда таърифланған стандартлардан фойдаланиш йўли билан гуманитар фаолият иштирокчилари ва маҳаллий ҳамжамият вакиллари “Имконият ва ўқув муҳити”, “Таълим бериш ва ўқитиши”, “Ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари”, “Таълим соҳасидаги сиёсат ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш” бобларида акс эттирилған стандартларни амалга оширишга ёрдам беради.

Халқаро-хуқуқий ҳужжатлар билан боғланиш

Ҳар бир инсон муносиб ҳаёт кецириш ва унинг инсон хуқуқлари, шу жумладан таълим олиш хуқуқи ҳурмат қилиниши ҳуқуқига эга. Гуманитар фаолият иштирокчилари, инсон хуқуқлари, гуманитар ва қоюк хуқуқлари соҳасидаги халқаро хуқуқда қайд этилгани каби, ёрдам бериш вақтида инсон хуқуқларига, шу жумладан иштирок этиш хуқуқи, камситилмаслик хуқуқи ва ахборотта эга бўлиш хуқуқига риоя этилиши учун жавоб берадилар. “Сфера” лойиҳасининг Гуманитар хартияси ҳамда Қизил Ҳоч ва Қизил Ярим ой Халқаро ҳаракати ва ноҳукумат ташкилотларининг оғамлар ва ҳалокатлар вазиятида ёрдам берииш тадбирларини амалга оширишдаги ахлоқ Кодексига мувофиқ, гуманитар ташкилотлар ёрдам беришга ҳаракат қилаётган одамлар учун жавобгарликин ўз зиммаларига оладилар. Ягона стандартлар таълим соҳасида ёрдам кўрсатиш вақтида ташкилотлар ва хусусий шахсларнинг мажбуриятлари доирасини белгилаб беради.

Барча тоифалар учун ягона стандартлар аҳамияти

Тегишли техник бобга мурожаат этишдан аввал маҳаллий ҳамжамиятлар иштироки ва таҳлил қилишга тегишли бўлган ушбу қисмни ўрганиб чиқиши жуда муҳим аҳамиятга эга,

чунки бу ерда таърифланган стандартлар барча мақбул стандартларни қамраб олувчи умумий тизимни ташкил қилади. Таълимга доир маълумотларни йигиш ва таҳлил қилиш фавқулодда вазиятнинг барча босқичларида катта аҳамиятга эга. Тегишли дастурларни керакли даражада ишлаб чиқиши ва ресурсларни тақсимлаш мақсадида ресурслар, эҳтиёжлар ва камчиликлар инқизорзининг энг бошидаёт аниқланиши лозим.

Фавқулодда вазиятлардаги оғатлар натижасида жабрланган аҳолининг эҳтиёжларига жавоб берадиган самарали таълим дастурлари негизида юзага келган вазият чукур англенаётлангилиги ётиши лозим. Дастребки эксперт баҳолаш жараённида фавқулодда вазият хусусиятлари ва унинг аҳолига бўлган таъсири таҳлил қилинади. Фавқулодда вазият дахл қилган аҳолининг имкониятларини ва мавжуд маҳаллий ресурсларни аниқлаш, ва айни пайтда аҳолининг эҳтиёжлари ва дахлдорлик аспектларини ҳамда муҳим ҳаётий аҳамиятга эга бўлган хизматлар танқислиги даражасини баҳолаш керак. Даструрлар самараదорлигини таъминлаш учун фавқулодда вазият шароитида таълимга бўлган эҳтиёжларни баҳолаш жараённида нафақат ушбу вазият таъсирига учраган маҳаллий ҳамжамият вакиллари, балки таълим масалалари ва бошқа муаммолар билан шуғулланадиган маҳаллий ҳокимият органлари ва гуманитар фаолият иштирокчилари қатнашишлари керак. Шунингдек, баҳолаш жараённида барча аҳоли қатламлари учун ҳам расмий, ҳам норасмий таълимни эътиборга олиш лозим. Таълимини бошқа секторлардан ажратилган ҳолда ҳамда иктисодиёт, диний ва анъанавий эътиқодлар, ижтимоий тамойиллар, сиёсий омиллар ва хавфсизлик омиллари, мослашиб механизмлари ёки кутилаётган воқеалардан алоҳида кўриб чиқиш мумкин эмас. Бун жараёнда фавқулодда вазият сабаблари ва оқибатларини таҳлил қилиш жуда муҳим аҳамият касб этади. Агар муаммо нотўғри аниқланган ёки нотўғри тушунилган бўлса, унга нисбатан жавоб ҳаракат қилиш жуда мушкул бўлиши ёки умуман ҳеч қандай чораларни кўллай олмаслик мумкин.

Жавоб чоралари кўпгина омилларга, шу жумладан иштирокчилар сонига, эксперт баҳолаш ўтказилаётган зона (зоналар)га, бюджет чекловлари, минтақани ёки вазиятни билиш-бўлмаслик ҳамда ходимлар ва ўқувчилар хавфсизлигига солинаётган таҳдидларга боғлиқ бўлади. Ушбу кўлламада кентлирилган батафсил жавоб чоралари стандартлари “ким, нима ва қачон қиляпти” деган саволларга атрофлича жавоб бериши мумкин бўлган даражада ишлаб чиқилган. Керакли жавоб чоралари хусусиятлари аниқлаш, алоҳида бўлингандан сўнг иштирокчиларга бегарас, камситмасдан ва эҳтиёжлардан келиб чиқсан ҳолда ёрдам кўрсатишга имкон берадиган мақсадли қамров механизмларини яратиш лозим.

Кўйилган мақсад сари ҳаракатланишини доимо баҳолаб бориш ва ўзгариб бораётган вазият шароитларида дастур ўз долзарблариги йўқотмаётланлигига ишонч ҳосил қилиш учун ушбу жараённинг эрта босқичида ахборот йигиш ва таҳлил қилиш мақсадида мониторинг тизимини яратиш даркор. Тадбирларни амалга ошириш ёки улар якунланганидан сўнг ўтказилиши мумкин бўлган баҳолашларни, дастурнинг давомийлигига қараб, мунтазам равишда амалга ошириш ва бутун дастурнинг самараదорлигини аниқлаш, ва айни пайтда келгусида шу каби дастурларни яхшилашга ёрдам бериши мумкин бўлган тўплланган таҳрибани ҳам аниқлаш лозим. Баҳолаш жараённига тегишли манфаатдор томонлар ва ўқувчиларни фаол жалб этиш керак. Мониторинг ва баҳолаш жараёнлари, уларнинг мазмуни ва натижалари шаффоф бўлмоғи даркор, ушбу маълумотларни иштирокчилар ва бошқа манфаатдор томонлар орасида кенг тарқатиш ва шу билан бирга уларнинг хавфсизлигига таҳдид солмаслик керак. Айрим вазиятларда ахборот сиёсий ёки ижтимоий-маданий ҳолатга боғлиқ бўлади, шу сабабли йигилган маълумот ва ахборотлар билан жуда эҳтиёжкорона муюмала қилиш лозим. Фавқулодда вазиятлардаги самарали таълим дастурлари инқизор мушкулларига дуч келган маҳаллий ҳамжамиятлардаги вазият аниқ тушунилишига ва улар дастурни ишлаб чиқишида фаол иштирок этишларига таянади. “Маҳаллий ҳамжамият иштироки” ибораси жабрланган аҳоли гурухлари вакилларига уларнинг эҳтиёжларини эътиборга олишга имкон берадиган жараёнлар ва тадбирларни тегишли бўлиб, уларга қарорларни қабул қилиш жараённида иштирок этиш хукуқини тақдим этади ва таълим билан боғлиқ бўлган муаммоларни ҳал қилишда бевосита ҳаракатларни амалга ошириш имконини беради. Бундай иштирокнинг рамзий/номинал, консультатив ва тўлақонли каби турли даражалари мавжуд бўлади. Биз фаолият юритаётган фавқулодда вазият шароитларида баъзан тўлақонли иштирокка

эришиш жуда қийин, лекин фавқулодда вазиятлардаги таълим учун мақбул мақсад консультацияларда иштирок этишга қаратылған бўлиб, пировард мақсад эса кенг қамровли ва тўла-қонли иштироқдан иборат бўлади.

Тажриба шуни кўрсатмоқдаки, номинал иштирок кўлдан бой берилган имкониятнинг ўзигина-сидир, чунки у сифатли ва узоқ муддатли дастурларни яратишда етарли самара бермайди. Фавқулодда вазиятга нисбатан жавоб чоралари ўринли, самарали ва сифатли бўлиши учун фавқулодда вазият таъсирига чалинган маҳаллий ҳамжамият аъзолари, шу жумладан дахлдор аҳоли қатламлари ўтказилётган тадбирларни баҳолаш, режалаштириш, бажариш, бошқариш ва мониторинг қилиш жараёнларида максимал равишда иштирок этишлари лозим. Маҳаллий ҳамжамиятнинг фаол иштироки ёки бу ҳамжамият учун ўзига хос ҳисобланган таълим соҳасидаги муаммоларни ва уларни ҳал қилишининг самарали стратегияларини аниқлашни осонлаштиради. Бундан ташқари, ана шундай иштирок туфайли ҳамжамият ичидаги маҳаллий ресурсларни аниқлаш ва сафарбар қилиш ҳамда маърифий дастурларга нисбатан келишувга эришиш ва уларни кўллаб-кувватлаш имкони юзага келади. Маҳаллий ҳамжамиятларнинг иштироқи ҳуққу ға имкониятларни реал ва доимий кенгайтириш ҳамда салоҳиятни ўстиришни назарда тутиши ва жойларда олдиндан кўрилаётган саъх-харакатларга таяниши лозим.

Муаммолар умумий тушунилишига эришиш ва ташкилотлар ўртасида самарали ҳамкорликни йўлга кўйиш учун ёрдам кўрсатиш жараённида иштирок этаётган барча шахслар ўртасида мунтазам равишда билим ва аҳборот алмашиш жараённи амалга оширилиши керак. Маълумотларни йигиш ва таҳлил қилишининг стандартлаштирилган тизим ва услубларидан фойдаланишни рагбатлантириш лозим. Бу амал маълумотларни ҳужжатлаштириш, улар билан алмашиш ва тарқатиш ишларини анчагина осонлаштиради.

Мақбул стандартлар: сифат жихатларига эга ва таълим соҳасида фавқулодда ёрдам тақдим этиш вақтида эришилиши лозим бўлган мақбул даражаларни белгилайди.

Муҳим кўрсатичлар: бу мазкур стандартта эришилганлик-эришилмаганликни кўрсатадиган “сигналлар”дир. Улар таъсирини ёки дастулар натижаларини ва қўлланилган услубларни ёки жараённи ўлчаш ҳамда бундай таъсири ёки натижка тўғрисида аҳборот бериш учун хизмат қиласди. Кўрсатичлар сифатли ёки миқдорий бўлиши мумкин.

Йўл-йўрикли кўрсатмалар: турли вазиятларда стандартлардан фойдаланиш вақтида ҳисобга олиниши лозим бўлган муайян аспектларга мансуб бўлиб, амалий қийинчиликларга дуч келингандан қилинадиган ҳаракатлар ва биринчи навбатда эътибор қаратилишини талаб этадиган муаммоларни ҳал қилиш борасидаги тавсияларга эга бўлади. Шунингдек, уларда стандартлар ёки кўрсатмалар билан боғлиқ бўлган жуда муҳим муаммолар таърифи ҳамда бугунги кунда маълумотларда мавжуд бўлган мушкуп вазиятлар, қарама-қаршиликлар ва ноаниқликлар ифодаланган бўлиши мумкин. 2-иоловада умумий муаммолар ва ушбу бобга боғлиқ бўлган муайян техник масалалар бўйича аҳборот манбасига ишора этувчи танланган адабиёт рўйхати келтирилган.

Маҳаллий ҳамжамият иштироки

Стандарт 1

Иштирок

Фавқулодда вазиятлар дахл қилган ҳамжамият аъзолари маърифий дастурни экспертиза қилиш, рёжалаштириш, мониторинг қилиш ва баҳолашда фаол иштирок этадилар.

Стандарт 2

Ресурслар

Маҳаллий ҳамжамият ресурслари таълим дастурлари ва бошқа маърифий дастурларни амалга ошириш учун аниқланади, сафарбар этилади ва кўлланилади.

**2-илова. Адабиёт ва ресурслар кўрсаткичи
“Маҳаллий ҳамжамият иштироки” боби**

Маҳаллий ҳамжамият иштироки . 1-стандарт: иштирок

Фавқулодда вазиятлар дахл қилган маҳаллий ҳамжамият аъзолари маърифий дастурни экспертиза қилиш, режалаштириш, мониторинг қилиш ва баҳолашда фаол иштирок этадилар.

Мұхим күрсаткичлар

(уларни йүл-йүриқли күрсатмалар билан биргалиқда күриб чиқыш даркор)

- Фавқулодда вазият дахл қилган маҳаллий ҳамжамият ўзи сайлаган вакиллари орқали таълим дастурини самарали амалга оширишни таъминлаш мақсадида таълим соҳасида устувор йўналишларни танлаш ва тегишли тадбирларни режалаштиришда иштирок этади (1-5 йўл-йүриқли күрсатмаларни кўринг).
- Таълим соҳасидаги тадбирларни ишлаб чиқыш ва амалга оширишга болалар ва ёшлар жалб қилинган (6 йўл-йүриқли күрсатмани кўринг).
- Маҳаллий ҳамжамият вакилларидан иборат бўлган таълим ишлари бўйича комиссия таълим соҳасидаги тадбирлар ва ана шу мақсадларга ажратилган бюджет маблағларининг кетидан ижтимоий назоратни ташкил қилиш мақсадида умумий йигилишларни ўтказади (7 йўл-йүриқли күрсатмани кўринг).
- Маҳаллий ҳамжамият аъзолари, шу жумладан болалар ва ёшлар, таълим соҳасидаги тадбирларни бошқаришда иштирок этиш учун профессионал тайёргарлик кўриш ва салоҳиятни ошириш имконига эгадирлар (8 йўл-йүриқли күрсатмани кўринг).

Йўл-йүриқли күрсатмалар

- 1. Маҳаллий ҳамжамиятнинг маърифий дастурлардаги иштироки.** Мақбул стандартларга мувофиқ, "маҳаллий ҳамжамият вакиллариридан иборат бўлган таълим ишлари бўйича комиссия" сўз бирикмаси мазкур маҳаллий ҳамжамиятнинг таълим соҳасидаги эҳтиёжларини аниқлаш ва қондириш учун яратилган ҳамда ота-оналар вакиллари ва/ёки ота-оналар ва ўқитувчилар бирлашмалариридан, маҳаллий муассасалар, маҳаллий ҳамжамият негизидаги фуқаролик жамияти ташкилотлариридан ва шу жумладан аёллар ва ёшлар гуруҳлари ҳамда ўқитувчилар ва ўқувчилардан (ўринли бўлса) ташкил этилган комиссияни англатади. Шунингдек, таълим ишлари бўйича бундай комиссия унинг таркибига кирувчи аъзолардан тузилган кичик комиссияларга ҳам эта бўлиши мумкин. Маълум бир вазиятларда таълим ишлари бўйича комиссия фақат битта маърифий дастур учун, бошқа бир вазиятларда эса – маълум худуддаги бир неча шундай дастурлар учун жавоб беради.

Фавқулодда вазиятларда оилавий ва мактаб ичидағи ҳамда ҳамжамият ичидағи алоқалар ота-оналар/vasiyllar ўқув муҳитини ривожлантириш ва уни бошқаришда иштирок этишлари туфайли мустаҳкамланади. Оилавий ва мактаб ичидағи алоқалар ҳамда ҳамжамият ичидағи алоқалар тузилишини кенин иштирок ва маслаҳатлар бериш тамоилиларида шакллантириш лозим. Ушбу шарт таълим ишлари бўйича комиссиялар, ота-оналар ва ўқитувчилар бирлашмалари ҳамда жойлардаги алоқида вазиятлар ва муаммоларни (масалан, болалар томонидан бошқариладиган ўй хўжаликлари муаммолари) бартараф этиш учун керак бўлган маҳсус чораларга тарқалади. Маҳаллий ҳамжамиятга таяниб амалга оширилган ишлар тегишли тузилишларни яратиш (агар улар ҳали яратилмаган бўлса) ҳамда маданий ва маърифий анъаналарга мувофиқ бўладиган ва маҳаллий мослашиш механизмларига таянадиган тегишли тузилмаларни мустаҳкамлашга ёрдам беради.

2. Маҳаллий ҳамжамият вакилларидан иборат бўлган таълим ишлари бўйича комиссия. Унинг таркибида кўпроқ маҳаллий НХТ, диний ташкилотлар каби гурух ва тузилмалар вакиллари, анъанавий етакчилар, таълим соҳасида алоҳида эҳтиёкларга эга бўлган гурухлар, этибордан четда қолган гурухлар, аёллар ва қизлар, уруғаймоқлар, ёш жиҳатдан турли гурухлар кенг иштирок этишлари лозим. Вакилларни демократик томойиллар асосида сайлаш керак. Қайта тикилаш ишлари бажариладиган босқичда бундай комиссияларни расмий этирироф этиш ва рўйхатга олиш керак-ки, уларда расмий муассаса/ташкилот сифатида фаолият юритишга имкон бўлсин. Агар вазифа ва маҳбуриятлар ўхшаш бўлган таълим ишлари бўйича комиссиялар аллақачон мавжуд бўлса, уларни шундай қайта ташкил қилиш лозимки, улар бир-бirining ишини такрорламасин.

Маҳаллий ҳамжамият вакилларидан иборат бўлган таълим ишлари бўйича комиссия ўзига хос жиҳатларга эга бўлиши ва бир маромга келтирилган бўлиши керак, унда жабрланган аҳолининг барча қатламлари, шу жумладан (ва факат шулар билан чекланмаган ҳолда) гендер, ёш жиҳатдан, этник, диний гурухлар ва ижтимоий тоифалар акс этирилган бўлиши лозим. Аёллар ва қизларнинг ҳукуқларини кенгайтириш ва уларнинг таълим ишлари бўйича мазкур комиссиялар фаолиятидаги иштирокига доир тенг ҳукуклиликини таъминлаш йўли билан уларга ривожланиш соҳасида тенг ҳукуқли шерикларга айланишга ёрдам бериш жуда муҳимdir.

3. Таълим ишлари бўйича комиссия аъзоларининг роли ва мажбуриятлари аниқ белгиланган бўлиши лозим, маҳаллий ҳамжамиятда эса бунинг тўғрисидаги маълумот билан бемалол танишиш имконияти мавжуд бўлиши керак. Ушбу мажбуриятлар қўйидагилардан (ва факат шулар билан чекланмаган ҳолда) иборат бўлиши мумкин:

- долзар муаммоларни мухокама қилиш ва қарорларни қабул қилиш учун мунтазам учрашувлар ўтказиш;
- мажлислар, қабул қилинган қарорлар баённомаларини юритиш, молиявий бадаллар ва маҳаллий ҳамжамият томонидан табиий шаклдаги бадалларни ҳисобга олиш;
- маданий жиҳатдан мувофиқ бўлган успубиятларни (масалан, маҳаллий ҳамжамиятдаги вазиятга мувофиқ бўлган ва унинг аъзоларининг иштирокини назарда тутадиган мослашувчан мактаб жадваллари, ўқув дастурларини) тарқатиш ҳамда;
- таълим дастури иштирокчилари ва маҳаллий ҳамжамият аъзолари ўртасида ишчи муносабатларни йўлга кўйиш учун маҳаллий ҳамжамият, таълим дастури ташкилотчилари ва/ёки миллпий ва маҳаллий ҳокимият органлари билан алоқаларни сақлаб туриш.

4. Таълим соҳасида жавоб чораларни ишлаб чиқишада маҳаллий ҳамжамият иштироки. Барча давлат ва нодавлат муассасаларга таълим соҳасидаги жавоб чораларини ишлаб чиқишада маҳаллий ҳамжамият иштирокини таъминловчи механизмлар юзасидан келишиб олиш ва уларни яратиш лозим. Гуманитар операциянинг энг бошиданоқ ушбу механизмлар амалий жавоб ҳаракатининг энг муҳим таркибий қисмларидан бирига айланомги даркор, ва уларда қўйидагиларни тезкор аниқлашга қаратилган кенг иштирок усусларини кўллаш лозим:

- турли кичик гурухларнинг (болалар, ёшлар ва катталар) кечиктириб бўлмас эҳтиёклари;
- мавжуд инсон ресурслари ва вақт омиллари ҳамда молиявий ва моддий ресурслар;
- кичик гурухлар орасидаги ривожланиш нисбати, шу жумладан тил гурухлари;
- хавфсизлик таъминлаш мақсадига боғлиқ чекловлар;
- ўқув машғулотларни ташкил этиш учун хавфсиз хоналар;
- фавқулодда вазиятларда ёрдам беришнинг барча аспектлари доирасида хавфсиз ҳаёт ва фаолият масалалари бўйича долзарб маърифий ахборотни тарқатиш стратегияси.

(Шунингдек, “Таҳлил қилиш” боби, 2 стандарт, 5 йўл-йўриқли кўрсатма, 25 бет,

“Таҳлил қилиш” боби, 3 стандарт, 25 бетни күринг, ва “Таълим соҳасидаги сиёсат ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш” боби, 2 стандарт, 80 бет).

5. Таълим соҳасидаги маҳаллий ҳаракатлар режаси. Маҳаллий ҳамжамият ва унинг таълим ишлари бўйича комиссияси устуворликларни белгилаши ва маҳаллий яшовчиларнинг кенг иштирокида, фавқулодда вазият дахл қилган ва айниқса, дахлдор гуруҳларга мансуб бўлган аҳолининг эҳтиёжлари, вазифалари ва қадрияларини акс эттирувчи режалаштириш жараёни ёрдамида маърифий фаолиятни режалаштиришлари мумкин. Ушбу режалаштириш жараёни натижасида мазкур ҳамжамият эҳтиёжларига асосланган таълим соҳасидаги ҳаракатлар режаси ҳосил бўлиши керак. Бундай режа хизматлар ва расмий ва/ёки норасмий таълим дастурларининг сифатини оширишнинг асосини таъминлагайди.

Таълим соҳасидаги ҳаракатлар режаси турли мақсадларга қаратилган бўлиши (лекин фақат шулар билан чекланиб қолмайсан) мумкин, шу жумладан:

- иштирокчилар томонидан кепгусидаги таълим мухити тўғрисидаги умумий тасаввур ишлаб чиқилиши ва тегишли тадбирлар, кўрсаткичлар ва мақсадларни таърифлаб бериш;
- иштирокчилар келишиб олиши ва таълим мухитининг муайян аспектларини яхшилаш бўйича устувор ҳаракатларга оид кўшма мажбуриятларни қабул қилиш;
- режада кўйилган мақсадларга эришиш учун турли иштирокчилар белгиланган муддатларда бажариши лозим бўлган муайян вазифалар ва мажбуриятлар акс эттирилган ҳаракатлар режасини ифодалаш.

Ҳамкорлик тамойилларидан келиб чиққан ҳолда, таълим соҳасидаги маҳаллий ҳаракатлар режаларида барча иштирокчиларнинг, шу жумладан ёрдам бериш ташкилотлари, маҳаллий ҳамжамиятларнинг таълим соҳасидаги ишлар бўйича комиссиялари ва маърифий дастурларда иштирок этаётган манфаатдор томонларнинг ролини аниqlаш керак. Шунингдек, маҳаллий ҳамжамият томонидан мунтазам равишда мониторинг ва баҳолаш ўтказилишини таъминлаш ва дахлдорлик маданиятини шакллантириша ёрдам бериш ва бу билан маҳаллий ҳамжамиятнинг доимий кенг иштирокини таъминлаш учун, ҳаракатлар режаларига ахлоқ кодексини ҳам киритиш лозим. Ушбу режаларга яна қўйидаги фаолият соҳалари ҳам киритилиши мумкин: режалаштириш, болаларни ҳимоя қилиш, аёллар ва қизлар ҳамда дахлдор аҳоли гуруҳлари вакилларининг ихтимоий хаётдаги иштирокини рағбатлантириш, таълим бериш ва ўқитиш соҳасида фаолият юритиши, ресурсларни назорат, мониторинг қилиш ва сафарбар этиши, ходимларни танлаш ва ўқитиш, инфратузилмани ишчи ҳолатда сақлаш ва ривожлантириш, тегишли ташки ташкилотлар билан ҳаракатларни мувофиқлаштириш ҳамда соғлиқни саклаш, гигиена, озиқланиш, сув таъминоти ва санитария каби имкон бўлган соҳалардаги тадбирлар билан боғлаш. Маҳаллий ҳамжамиятнинг барча аъзолари ўзларининг таълим ишлари бўйича комиссияларига таълим дастурларини энг самараали амала ошириш йўллари юзасидан тавсия беришлари мумкин бўлиши учун уларни ахборотга эга бўлиш имкони билан таъминлаш мумхим аҳамиятга эга (шунингдек, “Ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари” боби, 2 стандарт, 71 бет ва “Таълим соҳасидаги сиёсат ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш” боби, 3 стандарт, 81 бетни кўринг).

6. Таълим соҳасидаги тадбирларда болалар иштироки. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Болалар хукуқлари тўғрисидаги Конвенциясининг (БХҚ) 13 моддасида улар балогат ёшига етганидан сўнг ўз мажбуриятларини адо этишга тайёрлантишлари учун болаларга уларга дахлдор бўлган масалалар бўйича ўз нуқтai назараларини баён этиш хукуқи тақдим этилади. Ушбу моддани барча болаларга нисбатан ҳар қандай фавқулодда вазиятларда, шу жумладан давомли инқирозлар ва қайта тикилаш ишларининг эрта босқичларида кўллаш мумкин. Ўқувчилар, айниқса ёшлар ва катталар уларга таълимни тақдим этаётган тизимни ишлаб чиқиш ва бошқаришда иштирок этишлари лозим. Болалар маҳаллий ҳамжамиятда ўзларини ва бошқа

болаларни ҳимоя қилишга имкон берадиган амалий күнікмаларға ўргатылған бўлишлари керак. Ўқитиши давомида уларнинг унумли иштироки ва ижобий ўзгаришлар ташаббуси билан чиқиш қобилиятiga алоҳида эътибор қаратиш даркор, масалан, улар мактаб тадбирларини такомиллаштириш борасидаги таклифларни ўртага ташлаши ёки таълим соҳасида ўз мансабидан фойдаланиш ҳолатлари тўғрисида хабар етказиш ёки бундай ҳолатларнинг олдини олиши мумкин (шунийдек, “Имконият ва ўкув муҳити” боби, 2 стандарт, 45 бет ва “Таълим соҳасидаги сиёсат ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш” боби, 3 стандарт, 69 бетни кўринг).

Фавқулодда вазиятлар вақтида юзага келадиган вазифалар (масалан, болалар ва ёшлар учун бўш вақтни мазмунли ўтказишни ташкил этиш) ёшларни, айниқса мактабга қатнамайдиган йигит ва қизларни маҳаллий ҳамжамият учун катта аҳамиятга эга бўлган фаолиятда иштирок этишга жалб қилиш учун кўлланилиши мумкин. Бундай фаолият жиноятчилик, қуролли гурухлар ва шу кабиларнинг салбий таъсирига нисбатан болаларга ижобий таъсир кўрсатувчи муқобил амал сифатида хизмат қилади.

7. Жамоатчилик назорати – бу маҳаллий ҳамжамият томонидан маърифий дастурларни баҳолашдир. Ушбу ҳаракат маҳаллий ҳамжамият инсон, моддий ва молиявий ресурсларни қанчалик жалб қилганлигини, нималар ҳанузгача керак ва нималарга эга бўлиш имкони мавжудлигини баҳолаш ҳамда таълим дастурининг самарадорлигини мониторинг қилиш мақсадида амалга оширилади.

Бундай жамоатчилик назоратини фавқулодда вазиятнинг эрта ва бирмунча кейинги босқичларида амалга оширишга доим ҳам имкон бўлмайди. Лекин фавқулодда вазият барқарорлаша бошлиши биланоқ (масалан, давомли инқироз шароитларида ёки қайта тиклаш ишларининг эрта босқичларида) жамоат назорати маҳаллий ҳамжамиятта амалга оширилаётган таълим дастурларини янада самарали мониторинг қилиш учун ўз салоҳиятини ошириш имконини тақдим этади (“Таҳпил қилиш” боби, 4 стандарт, 27 бетни кўринг).

8. Салоҳиятни ошириши. Тегишли тайёргарликдан ўтмай ва йўл-йўриклиарни олмай туриб маҳаллий ҳамжамият аъзолари томонидан таълим ва бошқариш соҳасидаги тадбирларни мустақил ишлаб чиқиш учун етарли даражадаги техник имкониятлар намойиш этилишини кутиш керак эмас, албатта. Профессионал тайёрларни дастури доирасида маҳаллий ҳамжамиятнинг имкониятларини баҳолаш, таълимга бўлган эҳтиёжларини ва уларни қондириш йўлларини аниқлаш лозим. Бундай дастурлар доирасида таълим ишлари бўйича комиссия аъзоларининг салоҳиятини оширишдан ташқари, маҳаллий ҳамжамият аъзоларини маърифий дастурни амалга оширишга жалб қилиш ва уларга кўрсатиладиган ёрдамнинг сифати ва барқарорлигини ошириш учун уларни тайёргарликдан ўтказиш керак.

Маҳаллий ҳамжамият иштироки. 2-стандарт: ресурслар

Маҳаллий ҳамжамиятнинг ресурслари таълим дастурлари ва бошқа маърифий фаолиятни олиб бориш учун аниқланади, сафарбар этилади ва фойдаланилади.

Мұхим кўрсаткичлар

(уларни йўл-йўрикли кўрсатмалар билан биргаликда кўриб чиқиш лозим)

- Маҳаллий ҳамжамиятлар аъзолари, таълим муассасаларининг ходимлари ва ўкувчи-лар мазкур ҳамжамиятдаги таълим ресурсларини аниқлайдилар (1 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).

- Ҳамжамият ресурслари таълим олиш имконини кенгайтириш, маърифий дастурнинг ҳимоясини кучайтириш сифатини ошириш мақсадида сафарбар этилади (2-3 йўл-йўрикли кўрсатмаларни кўринг).
- Манфаатдор томонлар маҳаллий ҳамжамиятлар салоҳиятини эътироф этиади ва уларни қўллаб-кувватлайди, таълим дастурлари эса маҳаллий тажриба ва маҳаллий имкониятлардан имкон қадар тўлароқ фойдаланиш мумкин бўладиган тарзда ишлаб чиқилади (4-5 йўл-йўрикли кўрсатмаларни кўринг).

Йўл-йўрикли кўрсатмалар

- 1. Маҳаллий ҳамжамият ресурслари** – бу мазкур ҳамжамиятда мавжуд бўлган инсон, интелектуал, пуллих ва моддий ресурслардир. Ресурслар сафарбар этилишини таълим мухитининг сифатини ошириш билан боғлаш лозим. Таълим мухити эса ҳам жисмоний (масалан, мактаб қурилишига, моддий-техника таъминоти ва таъмирланишига моддий ва меҳнат шаклидаги ҳисса қўшиш йўли билан), ҳам руҳий ва эмоционал мухитни яхшилашни (масалан, ўқувчилар ва ўқитувчиларга/ходимларга руҳий-ижтимоий ёрдам бериш ёки ҳимоя қилиш муаммоларини ҳал қилиш йўли билан) ўзига киритиши мумкин. Шаффофоник ва ҳисобот бериш манфаатларида тегишли ҳисобни юритиш лозим (шунингдек, «Имконият ва ўқув мухити» боби, 2-3 стандартлар, 47-50 бетларни кўринг).
- 2. Имкониятларни ошириш ва хавфсизликни таъминлаш.** Маҳаллий ҳамжамият аъзоларини дахлдор гурухлар болаларига мактабга кириш ва дарсларга мунтазам қатнашишга кўмаклашишга вақт ва ресурсларни ажратишларига даъват этиш керак (масалан, аёллар ва ёшлар гурухлари энг камбагал оиласлар фарзандларини кийим-кечаклар билан ёки болалар томонидан бошқариладиган оиласларни – озиқ-овқатлар билан таъминлаш бўйича ташаббус билан чиқишилари орқали). Аёллар қизларга мактабга қатнаб туриб, ўқитувчининг ёрдамчиси бўлиб ишлашларига ёрдам беришлари мумкин ва бу улрага нисбатан шилқиммлик қилиниши хатарини камайтиради, маҳаллий ҳамжамият аъзоларни эса болаларни мактабгача ва мактабдан уйларигача кузатиб бориш учун вақт ажратишлари мумкин (шунингдек, «Имкониятлар ва ўқув мухити» боби, 2-3 стандартлар, 47-50 бетларни кўринг).
- 3. Барқарорликни ошириш.** Маҳаллий ҳамжамиятларга ўқув мухитини бошқариш, ресурсларни сафарбар этиш ва улардан оқилона фойдаланиш, узоқ муддатли барқарорликни таъминлаш бўйича вазифа ва мажбуриятларни бажаришга тайёргарлик кўриш имкониятини тақдим этиш керак (масалан, обьектларни сақлаш, ижтимоий ҳимояга мұтохж бўлган ўқувчиларни ўқув жараёнига жалб қилиш борасида алоҳида чоралар кўриш).
- 4. Маҳаллий ҳамжамият ҳиссасини эътироф этиши.** Донорларга тақдим этиладиган ҳисоботларга маҳаллий ҳамжамиятнинг дастурни амалга оширишга кўшган ҳиссасининг сифат жиҳатдан ва миқдорий кўрсаткичларини ифодаловчи маълумотларни киритиш лозим. Маҳаллий ҳамжамиятларнинг фаол иштироки улар ушбу дастурларни амалга ошириш тарафдори эканликларини ва уларнинг қарашлари барқарорлигини акс эттиради.
- 5. Маҳаллий салоҳият.** Тегишли тадбирларни амалга оширишда қатнашиш одамларнинг ўзини қадрлаш хиссини ошириши ва инқироз даврида уларнинг умидларини кучайтириши керак. Дастурларни шундай ишлаб чиқиш лозимки, улар инқирозли вазиятда мослашиш бўйича аҳолининг ўз стратегияларига зарар етказмаган ҳолда маҳаллий салоҳиятга таянадиган бўлсин.

Таҳлил қилиш. 1-стандарт: дастлабки эксперт баҳолаш

Фавқулодда вазиятни таълим эҳтиёжлари нуқтаи назаридан баҳолаш айни мудда ва комплекс хусусиятларга эга бўлиб, манфаатдор томонларнинг кенг иштироки тамойиллари асосида олиб борилмоқда.

Муҳим кўрсаткичлар

(уларни йўл-йўрикли кўрсатмалар билан биргаликда кўриб чиқиш лозим)

- Таълим соҳасидаги ишлар аҳволини амалий дастлабки баҳолаш жараёни, муҳофаза ва хавфсизлик нуқтаи назаридан келиб чиқсан ҳолда, имкон қадар қисқа муддатларда ўтказилади (1-3 йўл-йўрикли кўрсатмаларни кўринг).
- Асосий манфаатдор томонлар йигилиши лозим бўлган маълумотлар доирасини аниқлаш, кўрсаткичларни ишлаб чиқиш, таҳлил қилиш ва аниқлаштириш ҳамда ахборот ресурсларини бошқариш ва ахборот тарқатишида иштирок этадилар (4-5 йўл-йўрикли кўрсатмаларни кўринг).
- Асосий манфаатдор томонлар иштирокида таълимнинг ҳар хил турлари ва даражалари ҳамда фавқулодда вазият даҳл қилган барча жойлар учун таълим эҳтиёжлари ва ресурслари умумий доирада баҳоланади, ва олинган баҳоловчи маълумотлар мунтазам равишда янгилаш турилади (4 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Таълим соҳасидаги аҳвол секторлараро баҳолашнинг аспектларидан бири бўлиб, унинг давомида, жабрланган аҳолига зарур бўлган хизматларнинг хусусиятларини аниқлаш мақсадида, сиёсий, ижтимоий, иқтисодий соҳаларда, хавфсизлик соҳасидаги вазият, демография ҳолати ва мавжуд ресурслар тўғрисида маълумотлар йигилади (6 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Баҳолаш давомида ўқувчилар хавфсизлигига мавжуд ва юзага келиши мумкин бўлган таҳдиidlар таҳлил қилинади ва бунинг учун таҳликалар, даҳлдорлик ва имкониятлар аспектларини тизимли баҳолаш услуги қўлланилади (7 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Фавқулодда вазиятдан аввалги ҳамда у рўй берадиган вақтда ўқитиш ва таълим беришда маҳаллий имкониятлар, ресурслар ва стратегиялар аниқланади.
- Баҳолаш жараёнида таълимнинг мақсади ва аҳамияти ҳамда таълим соҳасида биринчи навбатдаги эҳтиёжлар ва тадбирлар тўғрисида маҳаллий тасаввурлар аниқланади.
- Баҳолаш жараёнида кўлга киритилган маълумотлар билан алмашиш ҳамда таълимга доир маълумотларни сақлаш тизими яратилади (8 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).

Йўл-йўрикли кўрсатмалар

- 1. Баҳолашни ўтказиш вақтини аниқлагандан** баҳолашни ўтказаётган гурӯҳ ва жабрланган аҳолининг хавфсизлиги ва муҳофазаси масалаларини ҳам эътиборга олиш лозим. Кириш имкониятлари чекланган худудларда иккиласми манбалар, маҳаллий раҳбарлар ва маҳаллий ҳамжамият тармоғини жалб қилиш каби муқобил услублардан фойдаланиш керак. Кириш учун бирмунча кенгрок имкониятлар мавжуд бўлган худудларда эса каттароқ ҳажмда тўйланган маълумот ва ахборотларга таянган ҳолда, бирламчи баҳолашни кенгайтириш лозим. Ҳосил қилинган баҳони, мони-

торинг ва баҳолаш маълумотлари, дастур муваффақиятлари ва чекловлари ҳамда қондирилмаган эҳтиёжлар тўғрисидаги ахборотни таҳлил қилишга асосланниб, мунтазам равишда (камида, ҳар чоракда) янгилаб туриш керак.

2. Баҳолаш маълумотлари ва ахборот йигишни шундай режалаштириш ва ўтказиш керакки, таълим соҳасидаги эҳтиёжлар, имкониятлар, ресурс ва камчиликларни яхшироқ тушуниб олиш мумкин бўлсин. Таълимнинг барча шакллари ва ҳудудларни қамраб оладиган умумий доирадаги баҳолашни имкон қадар қисқа фурсатларда амалга ошириш даркор, бироқ бу уларнинг асосида биринчи навбатдаги тадбирларни амалга оширишга имкон берадиган қисман баҳолашларни тезда ўтказиша халақит бермаслиги керак. Шунингдек, имкон бўлса, ходимларни фавқулодда ёрдам бериш ишларидан ҷалғитадиган келувчиларнинг узлуксиз оқимидан ҳолос бўлиш учун, таълим соҳасида хизмат кўрсатувчи турли ташкilotлар вакилларининг сафарларини мувофиқлаштириш таъминланishi лозим.

Баҳолашнинг сифат жиҳатдан ва миқдорий услублари ҳалқаро стандартларга, ТБУ дастурининг мақсадларига ва инсон ҳуқуқларига риоя қилишга доир талабларга мувофиқ бўлишини таъминлаш керак. Бу амал глобал ташаббусларни маҳаллий ҳамжамият манфаатлари билан боғлаш ҳамда маҳаллий дараражадаги фаолиятни глобал тизим ва кўрсатичларга мослаштиришга хизмат қиласди. Идораларора даражада лойихалар мувофиқлаштирувани осонлаштириш ҳамда ахборот етказувчиларга бўлган юкламани имкон қадар камайтириш учун мамлакат ичida маълумотларни йигиш формулярларини умумий шаклга келтироқ лозим. Ушбу формулярларда кўшимча маълумот учун жой қолдириш мақсадга мувофиқидир, чунки жойлардаги/маҳаллий ҳамжамиятлардаги респондентлар ана шу маълумотларни мухим деб топишлари мумкин.

Гуманитар ёрдам кўрсатиш шароитларида ҳар қандай маълумотларни йигиш вақтида ахлоқ-одоб тамойиллари мухим рол ўйнайди. Ҳар қандай мақсадда, шу жумладан мониторинг, баҳолаш ёки сўровлар ўтказиш учун ахборот йигиш одамлар учун хатар омилига айланиси мумкин, ва бу нафақат йигилган маълумотларнинг нозиклиги сабабли, балки ана шу жараёндаги оддигина иштирок одамларни таҳдид учун нишонга айлантириши ёки хавфли аҳволга солиб қўйиши туфайли ҳам юзага келади. Шу билан бирга, инсон ҳуқуқларини хурмат қилишининг асосий тамойиллари, зиён етказмаслик ва камситмаслик лозимлиги ҳамда ахборот йигиш билан шугулланадиган қишилар жараён иштирокчиларини ҳимоя қилишлари ва уларнинг ҳуқуқлари тўғрисида маълумот беришлари кераклигини доимо ёдда сақлаш керак. “Таҳлил қилиш” бобидаги 2 иловада (86 бет) келтирилган адабиёт рўйхатида “Making Protection A Priority: A Guidebook for Incorporating Protection into Data Collection in Humanitarian Assistance” (Хўмоялашни биринчи навбатдаги вазифага айлантириш: гуманитар ёрдам кўрсатиш вақтида ахборот йигишига ҳимоя қилиш аспектини киритиш бўйича кўлланма) деб номланган хужжатта этилган ишорани кўринг.

3. Таҳлил қилиш услублари. Таҳлил қилиш вақтида хатоларни имкон қадар камайтириш учун, якуний ҳулосалар чиқарилишидан аввал, турли манбалардан олинган маълумотларни ҳар томонлама текширувлардан ўтказиш лозим. Ҳар томонлама текширув – бу қисман мос келадиган, лекин шу билан бирга ҳодисанинг турли аспекtlарини ўтчаш учун маълумотларни йигиш ва таҳлил қилишининг мураккаб услуги бўлиб, сифатли маълумотларнинг ҳақиқиятларини қандай таъминлаш мумкинligини яхшироқ тушунишга ёрдам беради. Шунингдек, гуманитар ёрдам кўрсатиш фақат ташки идрок этиш ва устуворликларга асосланадиган вазиятларга тушиб қолмаслик учун, таҳлил жараёнiga маҳаллий маълумотлар ҳам киритилади.

4. Манфаатдор томонлар қаторига даҳлдор аҳоли гурух (гурухлар)дан имкон қадар кўпроқ одамларни киритиш лозим. Дастрлабки эксперт баҳолашни ўтказиш вақ-

тида манфаатдор томонларнинг ахборот ва маълумот йиғиш, уларни таҳлил қилиш, ахборот ресурсларини бошқариш ва тарқатишдаги иштироки, турли сабабларга кўра, чекланган бўлиши мумкин, бироқ кейинги эксперт баҳолаш, мониторинг ва баҳолашларни амалга оширишда уларнинг иштирок этиш миқёсларини кенгайтириш даркор.

5. Баҳолаш натижаларини иложи борича тезроқ тақдим этиш керак, чунки бу келгуси ҳаракатларни режалаштиришга ёрдам беради. Таълим соҳасидаги эҳтиёжлар ва ресурсларни акс эттирувчи инқироздан олдинги маълумотлар ва инқироздан кейинги баҳолар (масалан, ҳокимият, НХТ, гуманитар ёрдам кўрсатувчи ихтисослашган муассасалар ҳамда маҳаллий ҳамжамият иختиёрида мавжуд бўлгандарни) барча иштирокчиларга тақдим этилиши керак. Бу, айниқса, иштирокчилар фавқулодда вазият вақтида тегишли ҳудудга кириш имкониятини қўлга киритишга қодир бўлмаган вазиятда фойда келтиради.

6. Фавқулодда вазиятни умумий баҳолаш жараёнини ўтказиши вактида, таълим ва болаларни химоя қилиш соҳаларидағи эҳтиёжлар ва ресурслар тўғрисидаги маълумотларни йиғиш учун, фавқулодда ёрдам гуруҳига таълим ёки болаларни химоя қилиш масалалари бўйича мутахассисни киритиш лозим. Муассасаларга бундай ишларни амалга ошириш учун тегишли ресурсларни ажратиш ҳамда инсоний ва ташкилий салоҳиятни тобора ошириш керак.

7. Хавф-хатарларни таҳлил қилиш. Болалар ва ёшларнинг саломатлиги ва хавф-сизлигига таъсири кўрсатиши мумкин бўлган вазиятнинг барча жиҳатларини эътиборга олиш ўта мухим аҳамиятга эга, чунки таълим ўзи билан ҳимоя ва/ёки хатар омилини ифодалаши мумкин. Баҳолаш давомида хатарларни баҳолаш рўйхати ёки жадвалини ("хатарларни баҳолаш матрицаси") тайёрлаб, унда табиий оғатлар ва атроф-муҳитнинг зарарли таъсири, миналар ёки портламаган ўқ-дорилар, бинолар ва бошка инфратизимнинг хавфсизлиги, болаларни ҳимоя қилиш ва уларнинг хавф-сизлиги, руҳий ва жисмоний соглиғига таҳдидлар, ўқитувчилар малакаси, мактаб таълими ва ўқув режалари билан қамраб олингандлик билан боғлиқ бўлган муаммолар ҳамда шу масалалар бўйича бошка маълумотлар каби омиллар билан боғлиқ, турли ёшдаги ва заиф аҳоли гурухлари учун мавжуд бўлган хавф-хатарларни хужжатлаштириб қайд қилиш лозим (хатарларни баҳолаш матрицаси мисолини Фавқулодда вазиятларда мақбул таълим стандартлари ёзилган MSEE CD-ROM – компакт-диска топишингиз мумкин).

Баҳолаш доирасида фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш, уларнинг оқибатларини юмшатиш ва табиий хусусиятларга эга бўлган ёки инсон фаoliyati сабабли юзага келган хавфли ҳодисалар вақтида улар билан боғлиқ чораларни (тайёр туриш, жавоб ҳаракат қилиш, қайта тиклаш ва реабилитация) кўриша зарур бўлган хатар омилларини ҳисобга олиш борасидаги стратегияларни ифодалаш лозим. Айрим вазиятларда бу ҳар бир таълим муассасасига мактаб хавфсизлиги режасини ва фавқулодда вазиятда ўзини тутиш қоидаларини ишлаб чиқиш кераклигини англатади (бундай вазиятларнинг олдини олиш ва уларга нисбатан жавоб ҳаракатларини кўллаш учун). Зарур бўлганда ҳар бир таълим муассасасида хавф-хатарлар харитасини тузиб, унда ушбу муассасанинг кучсиз томонларига таъсири кўрсатувчи жиддий таҳдид ва омиллар акс эттирилади.

8. Баҳолаш натижалари билан алмашиш. Буни тегишли ҳокимият органлари маҳаллий ёки миллӣ даражада мувофиқлаштиришлари лозим. Ушбу вазифани ўзига юклашга қодир бўлган салоҳиятни ҳокимият органлари мавжуд бўлмаган вазиятда мувофиқлаштириш ва ахборот алмашиш механизмига бошчилик қилишини ёрдам кўрсатишда иштирок этадиган етакчи халқаро ташкилотлардан бирига, масалан, Бирлашган Милллатлар Ташкилотининг гуманитар масалаларни мувофиқлаштириш

Бошқармасига (БМТ ГММБ) топшириш керак. Баҳолаш натижалари билан алмашиш якунлари бүйича унинг статистик доиралари тезда ишлаб чиқилиши ва барча манфатдор томонлар фойдаланиши мумкин бўлган эълон қилинувчи маълумотлар тайёрланиши лозим (шунигдек, “Таълим соҳасидаги сиёсат ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш” боби, З стандарт, 81 бетни кўринг).

Таҳлил қилиш. 2-стандарт: жавоб ҳаракатлар стратегияси

Таълим соҳасида жавоб ҳаракатлар концепцияси, шу жумладан муаммонинг аниқ таърифи ва хужжатларда қайд этилган ҳаракатлар стратегияси ишлаб чиқилмоқда.

Муҳим кўрсаткичлар

(уларни йўл-йўриқли кўрсатмалар билан биргалиқда кўриб чиқиш лозим)

- Дастурни амалга оширишнинг биринчи босқичида дастлабки маълумотларни тизимли ийғиши ишлари амалга оширилади.
- Фавқулодда вазиятларда таълим соҳасидаги жавоб ҳаракатлар стратегияларида барча мавжуд маълумотлар аниқ тушунилиши акс эттирилган (1-2 йўл-йўриқли кўрсатмаларни кўринг).
- Таълим соҳасидаги жавоб чоралар болаларга, ёшларга ва умуман маҳаллий ҳамжамиятга қандай таъсир кўрсатишининг мониторинги учун ишончли нишонлар аниqlанади.
- Дастлабки эксперт баҳолаш давомида олинган ахборот янги маълумотлар билан бойтилиб, уларнинг асосида амалга оширилаётган дастурга кўшимча ишлов берилади (3 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).
- Таълим соҳасидаги жавоб ҳаракатлар стратегияларида барча болалар ва ёшлар, шу жумладан даҳлдор ва алоҳида таълим олиш эҳтиёжларига эга бўлганларнинг хавфзислиги ва омонлигига биринчи навбатдаги эътибор қаратилади.
- Таълим соҳасидаги жавоб ҳаракатлар стратегиялари фавқулодда вазият таъсирига учраган аҳолининг сифатли ва инклюзив таълимга бўлган эҳтиёжларини изчил қондиришга қаратилган бўлиб, миллий таълим дастурларини кучайтиришга хизмат қиласи (4-6 йўл-йўриқли кўрсатмаларни кўринг).

Йўл-йўриқли кўрсатмалар

- Жавоб чоралари бўйича тақлифларда** энг муҳим тадбирларни ўтказишга ушбу кўлланмада таърифланган мақбул стандартларга риоя қилишни таъминлайдиган ҳажмларда бюджет маблағлари ажратилишини кўзда тутиш лозим. Уларда таълим соҳасида қандай тадбирлар ва қайси жойларда ўтказиш кўзда тутилиши ва айни пайдада таълимнинг ҳар хил даражалари ва турлари учун тахмин қилинаётган эҳтиёжларни қондириш даражасининг дастлабки баҳоланишини тақдим этиш ҳамда, агар маълум бўлса, қолган эҳтиёжларни қондириш борасидаги мажбуриятларни бирон бошка ташкилотлар ўз зиммасига олиши мумкинligини кўрсатиб ўтиш керак. Таълим олишдаги мавжуд эҳтиёжларни қондириш учун, агар улар тахмин этилаётган даражадан ортиқроқ бўлса, дастурларнинг имкон қадар кўпроқ мослашувчанлигини

таъминлаш лозим. Фавқулодда вазиятларда таълим эҳтиёжларига сарфланадиган харажатлар даражалари ва турларини аниқлашда (масалан, иш ҳақига, ускуналарга ва ш.ў) турли ташкилотлар томонидан кўпланиладиган схемалар барқарорлиги ва уйғунылигига эришиш керак.

- 2. Маълумот йигиш ва таҳлил қилиш учун салоҳиятни ошириш.** Бундай таклифларда дастлабки маълумотларни йигиш ва таҳлил этиш ҳамда мониторинг ва баҳолаш борасидаги вазифаларни бажариш қисмида ходимлар, хусусан маҳаллий ходимларнинг салоҳиятини оширишни кўзда тутиш даркор. Кўп ҳолларда, таклифларни ишлаб чиқиш вақтида, бу вазифалар етарли даражада эътиборга олинмайди.
- 3. Стратегияларни янгилаш.** Фавқулодда вазиятларда ва қайта тиклаш ишларининг эрта босқичларида жавоб чоралари бўйича таклифларни камидан ҳар чорақда қайта кўриб чиқиши ва янгилаш зарур. Шунингдек, ҳозирги вақтга келиб фавқулодда вазият хусусиятида эришилган ўзгаришлар ва қондирилмаган эҳтиёжларнинг жорий баҳоланишлари ҳисобга олиниши керак. Бундай янгиланиш жараёни сифатни астасекин ошириш ва қамровни кенгайтириш ҳамда талаб этилган жойларда янада давомли барқарорликни таъминлаш мақсадида амалга оширилиши лозим.
- 4. Донорлар томонидан жавоб чоралари.** Донорларга фавқулодда вазият шароитларида таълим соҳасидаги чора-тадбирлар сифатини ҳамда шундай чоралар билан қамраб олишни, шу жумладан заиф гурухлардан чиқсан ўқувчиларни қабул қилиш ва сақлашни мунтазам таҳлил қилиб туриш керак. Улар фавқулодда вазиятлар таъсири кўрсатган турли худудларда таълим олишига имкон бўлишини таъминлашлари лозим. Молиялаштириш жараёни шундай амалга оширилиши лозимки, қочоқлар ёки ички кўчирилган шахслар вақтинча жойлаштириладиган маконларда яшайдиган аҳоли учун таълим бериш жараёни доимо мақбул стандартларга жавоб берадиган бўлсин (шунингдек, “Имконият ва ўқув муҳити” боби, 1 стандарт, 8 йўл-йўрикли кўрсатма, 46 бетни кўринг).
- 5. Миллий дастурларни мустаҳкамлаш.** Фавқулодда вазиятларда таълим соҳасидаги жавоб чораларини, айниқса улар бошқа жойга кўчирилмаган ахолига нисбатан ва қайта тиклаш ишлари амалга оширилаётган даврда кўрилаётган бўлса, шундай режалаштириш керакки, улар миллий таълим дастурлари билан уйғунлашиб кетсин ва уларни мустаҳкамласин; бундай дастурлар қаторига таълимни маҳаллий ва миллий даражаларда режалаштириш, бошқариш, раҳбарлик қилиш, ўқитувчиларни ишдан ажратмаган ҳолда тайёрлаш ва уларга кўмаклашиш кабилар киради.
- 6. Ташкилотлар ваколатларидағи чекловларни енгизб ўтиши.** Агар ёрдам берадиган ташкилотларнинг ваколатлари чекланган (масалан, фақат болаларга ёки фақат қочоқлар ва уларни мувваффақиятли репатриация қилишга тарқаладиган) бўлса, таълим соҳасидаги барча эҳтиёжларни қондириш учун бундай ташкилотларга, улар таълим соҳасида кўраётган чораларни хукумат томонидан ва янада кенг ваколатлар берилган бошқа ташкилотлар томонидан кўрилаётган чоралар билан мувофикалашувини таъминлаш лозим. Маърифий стратегияларда ҳар бир даҳлдор минтақа учун болаларнинг эрта ёшдаги ривожланиши билан боғлиқ бўлган эҳтиёжларни ҳамда ёшлар эҳтиёжларни, шу жумладан ўрта, олий ва қасб-хунар – техник таълим, ўқитувчилар ўз ихтисослари бўйича фаолият бошлашларидан олдин уларни тайёрлаш ва тегишли муқобил таълимнинг эҳтиёжларини ҳисобга олиш керак. Қочоқларни қабул қилувчи худудлардаги таълимни ривожлантириш стратегияларда фаолиятлари муддат жихатдан чекланган гуманитар ташкилотлар ёрдамида ишлаб чиқилган (масалан, қочоқларни репатриация қилишни кўллаб-куватлаш ва уларнинг дастлабки реинтеграцияси мақсадларидағи) дастурларга янада давомли кўмак бериш учун маблагф ажратиш кўзда тутилган бўлиши лозим.

Таҳлил қилиш. 3-стандарт: мониторинг

Барча манфаатдор томонлар таълим соҳасидаги жавоб чоралар амалга оширилиши ва дахлдор аҳоли гуруҳларининг тегишли эҳтиёжларини мунтазам мониторингини олиб боради.

Муҳим кўрсаткичлар

(уларни йўл-йўриқли кўрсатмалар билан биргалиқда кўриб чиқиш лозим)

- Фавқулодда вазиятлар ва кўрилаётган чораларни узлуксиз мониторинг қилиш тизимлари яратилган ва фаолият юритмоқда (1-2 йўл-йўриқли кўрсатмаларни кўринг).
- Барча дахлдор аҳоли гуруҳларидан аёллар, эркаклар, болалар ва ёшлар мунтазам равишада консультацияларда қатнашадилар ва мониторинг бўйича фаолиятга жалб этилганлар (2 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).
- Дастлабки ахборотни йигишдан бошлаб, сўнг келгуси ўзгаришлар ва ривожланиш йўналишларини кузатишгача маърифий дастурларни тизимли ва мунтазам йигиши жараёни ўтказилади (3-4 йўл-йўриқли кўрсатмаларни кўринг).
- Маълумотлар ҳақиқийлиги ва текширилиши, таҳлил натижаларининг ишонарлилигини таъминлаш учун ходимлар маълумотларни йигиши ва таҳлил қилиш услубиятлари бўйича тайёргарликдан ўтадилар (5 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).
- Маърифий маълумотлар таҳлил қилиниб, опдиндан белгиланган мунтазам равиша маълум вақт ўтиб, манфаатдор томонларга узатилади (3 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).
- Янги тенденцияларни акс эттириш ва вазмин қарорларни қабул қилиш имконини таъминлаш учун мониторинг тизимлари ва маълумотлар базалари келиб тушаётган жавоб ахборотни ҳисобга олган ҳолда мунтазам янгилаб турилади.
- Маърифий дастурлар раҳбарларига доимий равиша маълумотлар тақдим этилиб, улarda ўзгаришлар, янги ривожланиш йўналишлари, эҳтиёжлар ва ресурслар кўrsатилади.
- Мониторинг натижалари бўйича дастурга, зарурат туғилганда, тузатишлар киритилиши мумкин.

Йўл-йўриқли кўрсатмалар

1. **Мониторинг** жараёни долзарб бўлиши, вазият ўзгаришини ва дастурни такомиллаштириш имкониятларини ҳисобга олиши учун ахолининг маърифий эҳтиёжларидаги ўзгаришларни ҳамда дастурлар томонидан ана шу эҳтиёжларни қондириш даражасини акс эттириши лозим. Лекин барча маълумотларни ҳам бир хил даврда йигиши керак эмас. Шу боис мониторинг тизимини ишлаб чиқиши вақтида маълумотларни йигиши ва уларга ишлов беришга ажратиладиган ресурслар миқдори ҳамда маълумотларнинг маълум турларини йигишининг даврийлиги бўйича қарорни эҳтиёжларга қараб қабул қилишга тўғри келади. Ахборотнинг кўпгина турларини мактабларда бошка таълим дастурлари доирасида ҳам танлаш асосида йигиши мумкин, ва бу эҳтиёж ва муаммолар (масалан, таълим билан қамраб олингандик, ўкувчиларни саралаш, ўкувчиларга дарслардан олдин овқат бериладими-йўқми, уларнинг ихтиёрида мавжуд бўлган дарслерлар ва ш.ў.) тўғрисида тезда

индикатив тасаввурға эга бўлишга имкон яратади. Мактабга бормаётган болаларни ҳамда улар нима учун мактабга ўқишга кирмаётганлиги ёки нимага дарсларга қатнашмайтганлари сабабларининг мониторинги алоҳида аҳоли яшаш пунктларидағи кичик сонли уй хўжаликларини оралатиб тадқиқ этиш ҳамда маҳаллий ҳамжамиятда мавжуд бўлган гурухлар билан учрашиш орқали амалга оширилиши мумкин.

- 2. Мониторингда иштирок этаётган шахслар.** Мониторингда иштирок этишга даҳлдор аҳолининг барча гурухларида аҳборот йигишига қодир бўлган одамларни шундай жалб қилиш кераки, бу маданий жиҳатдан, айниқса уларнинг жинси ва бошқа тилларни билишлари нуқтаи назаридан ҳам маъқул бўлсин. Мавжуд маҳаллий маданий айнаналар сабабли аёллар ёки кичик миллатлар вакиллари билан алоҳида консультациялар ўтказиш (агар ана шу шахсларнинг бундай консультациялардаги иштироқи ўринли бўлса) зарурати пайдо бўлиши мумкин.
- 3. Таълим соҳасидаги бошқарув аҳборот тизимлари (ТБАТ)** фавқулодда вазият натижасида бузилиб кетиши мумкин. Идоралараро ҳамкорлик ва кўмаклашиш доираларида миллий ҳокимият органларига биринчи галдаги вазифа сифатида асосий маълумотларни йигиши ва уларга ишлов бериш тизимини қайта тиклаш билан шугулланиши мақсадга мувофиқ бўлади. Миллий ТБАТни яратиш ёки қайта тиклаш жараённи маълумотларни аниқлаша, йигиши, бошқариш, таҳлил қилиш, кўллаш ва мавжуд аҳборотни тарқатиш учун миллий, минтақавий ва маҳаллий даражаларда салоҳият ва ресурсларни ошириб боришини талаб қилиши мумкин. Фавқулодда вазият шароитларида бундай тадбирларни амалга оширишни имкон қадар эртароқ бошлаш керак ва бунда қайта тиклаш ишларининг эрта босқичи бошланяётганда мониторинг тизимини ишга солиш вазифасини кўйиш лозим.

Кўшилувчан дастурий таъминот ТБАТнинг энг муҳим таркиби қисмларидан бири ҳисобланади. Таълим масалалари бўйича миллий ва округ кўмиталари ҳамда таълим тизимининг бошқа муассасалари (масалан, миллий ўкув юртлари) аҳборот алмашувини осонлаштирадиган кўшма маълумотлар базаларини яратиш учун кўшилувчан дастурий таъминотга эга бўлишлари керак.

- 4. Ўқувчилик мониторингини,** имкон бўлса, улар ўкув курсини тутатгандаридан сўнг ёки ўқишидан кетгандаридан кейин амалга ошириш лозим. Мониторинг билан ўқиш ва ҳисоблаш кўникмаларини ортириш ҳамда ўқишини ўрганган шахсларнинг ўқиш материалларига эга бўлиш имкониятларини қамраб олиш мумкин. Профессионал таълим соҳасида мониторинг ишга жойлашиш имкониятларини кузатиб бориш ва битирувчилик ортирган профессионал кўникмаларидан қандай фойдаланаётганлигини кўшишга қаратилган бўлиши керак. Бундай мониторингни бандлик хизмати ходимлари томонидан амалга ошириладиган назорат ҳамда индикаторлри таддиқотлар ёрдамида ўтказиш мумкин. Дастур якунланганидан сўнг ўтказиладиган мониторинг келгуси дастурларни ишлаб чиқиш учун қимматли маълумотларни кўлга киритишига хизмат қиласи (шунингдек, “Таълим бериш ва ўқитиш” боби, 4 стандарт, 65 бетни кўринг).

- 5. Маълумотлар ишончлилиги.** Барча таҳлилларни ўтказиш вақтида қўйидагилар кўрсатиб ўтиладиган ҳужжатларни тузиш лозим: 1) кўрсаткични аниқлаш, 2) маълумотлар манбаи, 3) йигиши услуби, 4) маълумотларни тўплаганлар тўғрисидаги маълумот ва 5) маълумотларни таҳлил қилиш услуби. Шунингдек, маълумотларни бошқариш, йигиши ва таҳлил қилиш давомида рўй бериши мумкин бўлган ҳар қандай четга чиқишилар ҳам белгиланиши лозим. Бу маълумотлар олинадиган ресурсларни максимал ошириш (масалан, ўқувчилик сони ёки давомат тўғрисидаги маълумотларни ошириб кўрсатиш учун) ёки жавобгарликдан қочишига уринадиган респондентлар томонидан нотўри кўрсатилиши мумкин. Маълумотлар ишончлилигини ошириш учун ходимларни тайёрлаш жараёнини бирданига ўтказиладиган мониторингли текширувлар билан тўлдириш керак.

Таҳлил қилиш. 4-стандарт: баҳолаш

Амалийтін такомиллаштириш ва ҳисобот беришни яхшилаш мақсадида таълим соҳасидаги чораларни мунтазам равишда холис баҳолаш жараёни амалга оширилади.

Мұхым күрсаткичлар

(уларни йўл-йўриқли күрсатмалар билан биргалиқда кўриб чиқиш лозим)

- Сиёсатни, дастурларни ва кўрилган чоралар натижаларини баҳолаш жараёни жавоб ҳаракатларнинг умумий стратегиялариغا, таълим ва болаларни ҳимоя қилиш соҳасидаги муайян вазифаларга ҳамда мақбул стандартларга нисбатан тегишли даврий-ликда амалга оширилади (1 йўл-йўриқли күрсатмани кўринг).
- Кўрилган чораларнинг кўзда тутилмаган оқибатлари тўғрисидаги маълумотларни излаш жараёни олиб борилади.
- Барча манбаатдор шахслардан, шу жумладан дахлдор аҳоли гурухлари ва бошқа сектордаги шериклардан очиқлик ва холислик асосида маълумотлар йигиш жараёни амалга оширилади.
- Баҳолаш тадбирларида барча манбаатдор шахслар, шу жумладан эътибордан четда қолган гурухлар, маҳаллий ҳамжамиятларнинг таълим ишлари бўйича комиссиялар аъзолари, миллий ва маҳаллий таълим органларининг расмий вакиллари, ўқитувчилар ва ўқувчилар иштирок этадилар (2 йўл-йўриқли күрсатмани кўринг).
- Миллий ва маҳаллий даражалардаги кенг жамоатчиликни ва гуманитар ташкилотлар ҳамжамиятини олинган сабоқлар ва самарали амалиёт намуналари билан кенг миқёсда таништириш ўтказилади ҳамда бундай сабоқлар ва амалиёт фавқулодда вазият оқибатлари бартараф этилганидан сўнг амалга ошириладиган ва таълим соҳасида глобал ва миллий мақсадларга эришишда ёрдам беришга қаратилган ахборот-тушунириш ишлари, дастурлар ва сиёсатда ҳисобга олинади (3 йўл-йўриқли күрсатмани кўринг).

Йўл-йўриқли күрсатмалар

- Баҳолашни** ўтказиш вақтида яхлит манзарани ҳосил қилиш учун ҳам сифат жиҳатдан, ҳам миқдорий маълумотларни йигиш керак. Сифатли маълумотлар контекстуал ахборот манбай бўлиб, йигилган статистик маълумотларни изоҳлашга ёрдам беради. Сифатли маълумотларни интервьюлар ўтказиш, кузатиш ва ёзма ҳужжатларни ўрганиш йўли билан, миқдорий маълумотларни эса – сўровлар ва анкета тўлдириш тадбирларини ўтказиш орқали йигиш мумкин.

Баҳолашни ўтказиш жараёнида қанча меҳнат қилинганлиги, моддий ва молиявий маблаглар сарфланганлиги; ўқувчиларнинг таълим олиш имкониятлари, уларни саралаб ажратиш, қамраб олиш ва ҳимоя қилиш; таълим бериш ва ўқитиш жараёнлари; таълимни эътироф этиш ва сертификатлаш; ўқитувчиларни ишдан ажратмаган ҳолда тайёрлаш; алоҳида ўқувчиларга таъсир кўрсатиш, шу жумладан уларнинг келгусида ўқиши ва меҳнат қилиши имкониятлари; ва янада кенг ҳамжамиятга таъсир кўрсатиш бўйича ҳар томонлама таҳлилни амалга ошириш лозим бўлади.

- Баҳолашларни ўтказиш орқали салоҳиятни ошириш.** Манбаатдор томонларни баҳолаш тамойиллари билан таништириш, кенг иштирок ва қўлга киритилган нати-

жаларни биргалиқда мұхокама қилиш ва изохлаш асосида баҳолаш коцепциясини ва амалға ошириш жарапнан ишлаб чиқиши мақсадида баҳолаш бюджетида манфаатдор томонлар учун амалий машғулоттар ўтказишни назарда тутиш лозим. Баҳолашнинг барча босқичларига таълим дастури ходимларини жалб қилиш айниқса фойдалидир. Бу уларга кейинчалик дастурда қизиқиши билан иштирок этиши ва тавсияларни амалға оширишда концептуал асосни ишлаб чиқишига ёрдам беради. Лойиха билан қамраб олинадиган шахслар, масалан, ўқитувчилар ва таълим мұассасаларининг бошқа ходимлари улар амалиёт вақтида дуч келган қийинчиликлар ва келгүсида у ёки бу тавсияларни амалға оширишда дуч келиши мүмкін бўлган қийинчиликларни кўрсатишилари мумкин.

3. Қўлга киритилган натижалар ва олинган сабоқлар тўғрисидаги ахборот билан алмашиш. Баҳолашни ўтказаётган эксперталардан ҳисоботларни шундай тузишни илтимос қилиш керакки, уларнинг биринчи бўлимида жамоатчиликка ҳавола этиладиган маълумотлар, иккинчи бўлимида эса – маҳфий хусусиятларга эга бўлган ва кенг оммага тарқатилмайдиган ахборотлар акс эттирилган бўлсин.

Барча тоифалар учун ягона мақбул стандартлар: Қўшимчалар

1 қўшимча. Эксперт баҳолаш матрицаси

ҲИМОЯ (жисмоний, ҳукуқий ва моддий) ИНСОН ҲУКУҚЛАРИ/ҚОНУН УСТУВОРЛИГИ			
ҮЛИМ ДАРАЖАСИ		ОЗИҚЛАНИШ АҲВОЛИ	
КАСАЛЛАНИШ ДАРАЖАСИ	ОВҚАТ	СОҒЛОМ	САНИТАРИЯ-ПРОФИЛАКТИКА
СОҒЛИКНИ САҚЛАШ, ОЗИҚЛАНИШ ИЧИМЛИК СУВИГА ЭГА БЎЛИШ ИМКОНИ ИМКНОНИ ХИЗМАТЛАРГА ЭГА БЎЛИШ ИМКОНИ	ИЖТИМОИЙ ВА РУХИЙ- ИСТЕЙ- МОЛ КИЛИШ	УЙ-ЖОЙ МАВЖУД- ЛИГИ ВА ЯШАШ УЧУН ЯРОҚЛИЛИГИ	САҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИ ТАДБИР- ЛАРИ БИЛАН ҚАМРАБ ОЛИНГАНЛИК
ОЗИҚ-ОВҚАТ ХАВФСИЗЛИГИ	СОҒЛИКНИ САҚЛАШ, ОЗИҚЛАНИШ ВА РУХИЙ-ИЖТИМОИЙ КЎМАКЛА- ШИШ СОҲАСИДА КЎРСАТИЛАЁТГАН ХИЗМАТЛАР СИФАТИ		
УЙ ХЎЖАЛИКЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ВА БОЗОР АСПЕКТЛАРИ	ТАЪ- ЛИМ	ИЖТИМОИЙ ВА МАДАНИЙ ОМИЛЛАР	НОТЕНГЛИК ОМИЛЛАРИ
МАМЛАКАТДАГИ ВАЗИЯТ Сиёсий, иқтисодий, тарихий, ижтимоий вазият, ҳокимият салоҳияти, инфратузилма, тизимлар, географик аҳвол, иқлим, табиий оғатлар, халқаро ташкилотлар ва ш.у.	МИЛЛИЙ БОЗОРЛАР Амалдами (ва шу сабабли ташқаридан кўрсатиладиган ёрдамга бўлган эҳтиёж камаяди) ёки йўқми?		

ИМКОНИЯТЛАР ВА ДАХЛДОРЛИК ОМИЛЛАРИНИ (масалан, гендер жиҳатларини, шу жумладан маълумотларни ёш ва жинс бўйича бўлиш) ТАҲЛИЛ ҚУЛИЦИДА ИШТИРОК ЭТИЛ

ДЕМОГРАФИК МАЪЛУМОТЛАР (ахолининг умумий сони, муайян даҳлдор гурӯхлар, туманинг кочоқларни қабул киливчи аҳолингнг сони, кўчирилган, бедарак ўйжоллан шахстасорларни, маълумотларни ёки йўқми) жинс ва шеър бўйича бўлиш)

Эксперт баҳолаш матрицаси муайян аҳоли гуруҳининг эҳтиёжларини умумий тушунишни ишлаб чиқиши мақсадида мухокама қилиш ва таҳлил этиши учун асос сифатида кўлланилади. Бундай таҳлил ҳақиқий маълумотларнинг баҳолаш хусусиятлари билан уйғунлашувига таянади. Эксперт баҳолаш матрицасига киритилган тоифаларда мавжуд бўлган эҳтиёжларни эмас, эътиборга лойиқ муаммоларни акс эттиради. Ушбу матрицанинг хусусияти тоифалар ўртасидаги сабаб-оқибат алоқаси мавжудлигини назарда тутсада, унинг ўзида бунинг тўғрисида бевосита кўрсатмалар мавжуд эмас, ва шу боис эксперտ гуруҳларига ёрдам бериш учун тегишли воситаларни ишлаб чиқиши давом эттириш лозим. Бундай куроплар ишлаб чиқилмагунча эксперплар ушбу алоқани қандай изоҳлаш бўйича ўzlари қарор қабул қилишлари мумкин. Ушбу матрица, инқизорзли вазиятларда гуманиттар ёрдамнинг устувор

йўналишларини режалаштириш мақсадида ахборот алмashiш учун янада изчил ва очиқ асос яратади. Ушбу матрицанинг ҳар бир погонасида муаммолар иерархияси акс эттирилган бўлсада, бундан айнан мана шу тартибда ёрдам кўрсатиш устуворлигини белгилаш керак, деган хулоса келиб чиқмайди. У турли тоифаларнинг ўзаро боғлиқлигини кўрсатади холос ва уни айнан шундай кўриш лозим. Ушбу матрицадаги ҳар бир тоифани (масалан, таълимни) алоҳида ва комплекс баҳолаш доирасида (масалан, таълим соҳасидаги вазиятнинг матрицадаги бошқа тоифаларга таъсири) баҳолаш керак. Асосий муаммолар ҳимоя қилиш/инсон ҳукуклари/қонун устуворлигидан иборат ва уларни алоҳида кўриб чиқиб, фаолиятнинг барча йўналишларини ташкил қилишда ҳисобга олиш лозим.

Манба: Эксперт баҳолаш матрицаси Муассасаларо доимий қўмитанинг (МДҚ) ПСП бўйича Ишчи гурӯҳи томонидан ишлаб чиқилди ва 2004 йил 25 январда донорлар, БМТ муассасалари, Қизил Хоч ва НХТ иштирокида бўлиб ўтган амалий машғулотларда аниқлаштирилди.

2 құшимча. Фавқулодда вазият шароитларида режалаштириш: вазиятли таҳлил учун саволлар рўйхати

Дастурни режалаштириш ва амалга ошириш учун билиш ва тушуниш керак бўлган омиллар, муаммолар, шахслар ва муассасалар рўйхати.

1. Дастрлабки вазиятни эксперт баҳолаш

- Дастрлабки вазиятнинг таҳлилини ўтказиш учун қандай маълумотлар талаб этилади?
- Сизга, ўзингизда мавжуд бўлганларидан (масалан, мактаблар жойлашуви, сони бўйича) ташқари, ўз режангизни амалга ошириш учун қандай маълумотлар керак, неча ўқувчилар ва ўқитувчилар бўлиши кутилмоқда?
- Сиз дастурни амалга оширишни бошлишингиздан олдин дастрлабки маълумотларни йигиш имкони мавжудми?

2. Вазият хусусияти

- Вазият қандай хусусиятларга эга (фавқулодда вазият аста-секин юзага келдими ёки бирданигами)?
- Ушбу фавқулодда вазиятга нисбатан жуда заиф ёки унинг алоҳида таъсирига учраган гурухлар (маданий, ёш жиҳатдан, гендер ва ш.ў.) мавжудми?

3. Барқарор вазият

- Вазият барқарорми (қисқа муддатли/ўрта муддатли истиқболда) ёки ривожланишини давом эттиргаптими?
- Бирон бошқа фавқулодда ҳолатларни (янги фавқулодда вазият рўй беришини ёки юзага келган фавқулодда вазиятнинг жиддий ўзгаришини) олдиндан айтиб бериш мумкинми?
- Бирданига рўй берадиган ва/ёки сезиларги ўзгаришларга олиб келадиган бирон омилларни ажратиб чиқариш мумкинми?

4. Мавжуд таълим тизими

Таълим тизими

- Мазкур минтақада амалдаги таълим тизими мавжудми?
- Мақсадли ахоли гурухи учун бир неча амалдаги таълим тизимлари мавжудми?
- Бу галги фавқулодда вазият мавжуд таълим тизимига (тизимларига) қандай қилиб таъсир қилди?
- Мактаб бинолари ва бошқа инфраузилмалар (ошхоналар, санитария-техник иншоотлари, омборхоналар ва ш.ў.) сақланиб қолганми ёки бузилиб кетганми?
- Ҳозирги вақтда таълим муҳити (бинолар, материаллар, синфлар, ходимлар ва ш.ў.) қандай ахволда?
- Ўғил ва қиз болаларнинг ёки турли географик ҳудудлар, турли этник гурухлардаги болаларнинг вазияти бир хилми?
- Болалар мактабга ёзилганни ва машғулотларга мунтазам равишда қатнашадиларми? Йўқ бўлса, нима учун?
- Болалар мактабда очлиқдан азият чекадиларми (масалан, нонушта берилмайди, мактаб узоқда жойлашган, умуман овқат танқислиги мавжуд)?
- Болалар маълум микроэлементлар танқислигидан азият чекадиларми? Айнан қайси микроэлементлар етишмайди?

Үқув дастури ва ўқитиш

- Ягона ўқув дастури мавжудми?
- Ягона таълим бериш тили (ёки тиллари) мавжудми?
- Ўқитувчилар, ўқув материаллари ва/ёки ўқув қўлланмалари борми?
- Ўқитувчиларни тайёрлаш/қайта тайёрлаш талаб этиладими?
- Мактабга бормайдиган болалар ва/ёки ахолининг бошқа нотинч гуруҳларини ўқитиш учун норасмий таълим ва касб-хунар таълими дастурларига (харбий хизматдан қайтганлар, жангчи болалар учун) эҳтиёж мавжудми?

5. Асосий манфаатдор томонлар

Асосий манфаатдор томонларни аниқланг

- Ким ва нима қилади?
- Ким ва нима учун жавоб беради?
- Ким ва нимани режалаштиради?
- Ким ва қандай ресурслар учун жавоб беради?
- Ким ва қандай қарорларни қабул қилиш учун жавоб беради?
- Бошқа ҳалқаро ташкилотлар.
- НХТ (халқаро ва миллий).
- Ҳокимият органлари:
  - Бугунги кунда маҳаллий ва миллий ҳокимият органларининг мавқеи қандай (қонуний, муваққат)?
  - Таълим соҳасида ким раҳбарлик қилади?
- Мактаблар (ўқитувчилар, директорлар, ўқитувчилар ва ота-оналар бирлашмалари).
- Маҳаллий ҳамжамият (етакчилар, оқсоқоллар, диний ташкилотлар, аёллар уюшмалари, соглиқни сақлаш ходимлари ёки маҳаллий ҳамжамиятнинг бошқа гуруҳлари вакиллари).
- Оила:
  - Оиласнинг устунлик қилувчи таркиби қандай?
  - Фавқулодда вазият оила таркибига таъсир кўрсатдими?
  - Болаларнинг (айниқса қизларнинг) таълимдаги иштироқи тўғрисида ким қарор қабул қилади?

6. Мавжуд ресурслар

Таълим мақсадлари учун (шунингдек, юқорида “Мавжуд таълим тизими” қисмини кўринг)

- Таълим бериш учун хавфсиз жойлар мавжудми?
- Тўлиқ ҳажмда фаолият юритадиган мактаб бинолари мавжудми?
- Мактаб ҳар куни фаолият юритишини таъминлаш учун ўқитувчилар ва мактаб ходимлари етарлими?

Озиқ-овқат ёрдамини кўрсатиш учун

- Озиқ-овқатларни тарқатиш зарурати қанчалик кечиктириб бўлмас даражада?
- Овқат тайёрлаш бўйича қандай ходимлар мавжуд?
- Овқат тайёрлаш бўйича қандай хоналар ва жиҳозлар бор (мактаб ошхоналари, омборлар, ошхона ашёлари, овқат тайёрлаш учун ёнилги, сув манбалари)?
- Овқат тайёрлаш нуқталарини ташкил қилиш мумкини?
- Овқатларни ташиш/етказиш/сақлаш инфратузилмалари мавжудми?
- Қандай озиқ-овқат маҳсулотлари етказиб берилади? Уларни қаерда ва қанчалик тез сотиб олиш ва озиқ-овқатларни тарқатиш нуқталарига етказиб бериш мумкин?

- Ўқувчиларга тиббий-санитария ёрдам кўрсатиш бўйича бирон дастурлар мавжудми (уларга кўшимча ёки улар асосида ёрдам беришни ташкил қилиш мумкин бўлсин)?
- Ҳозирги вақтда донорларнинг бирон мажбуриятлари мавжудми?
- Дастурни амалга оширишни уddyалай оладиган ҳамкорлар мавжудми?

7. Мавжуд ва салоҳиятли чекловлар

Хавфсизлик

- Таълим бериш учун хавфсиз жойлар мавжудми?
- Болалар, ўқитувчилар ва ёрдам кўрсатувчи ташкилотлар ходимлари учун ўқиш жойларига бориш хавфсизми?
- Овқат тайёрлаш ва/ёки тарқатиш учун хавфсиз хона мавжудми?
- Озиқ-овқатларни ташиш ва етказиб бориш хавфсизми?
- Озиқ-овқатни сақлаш жойлари ишончлими?

Гендер/этик ҳусусиятларга эга чекловлар

- Аёл ёки эркак жинсига мансуб вакиллар учун бирон муайян чекловлар/муаммолар мавжудми?
- Турли гуруҳлар (этник, географик) билан боғлиқ бўлган биронта муайян чекловлар/муаммолар борми?

Қонунийлик

- Ҳукумат муассасалари қаторидан тадбирларни режалаштириш ва амалга оширишда иштирок этадиган ваколатли ҳамкор мавжудми?
- Ташкилотлар маърифий фаолиятни юритаётганда сиёсий тузилмалар/маҳаллий раҳбар тузилмалар кўмагидан фойдаланадиларми? Йўқ бўлса, нима учун?
- Бундай фаолиятни уларнинг кўмагисиз давом эттириш хатарлими?
- Бундай фаолиятни уларнинг кўмагисиз юритиш асосланганми?
- Ҳамкорлик муносабатларини йўлга қўйиш мумкинми?
- Дастурни кўмак олиш ва/ёки кўмакни жалб қилиш мумкин бўладиган тарзда ишлаб чиқиш мумкинми?

3 құшимча. Ахборот үйғишиң және әхтиёжларни аниқлаш анкетаси

Саволнома

Ахоли яшаш пункти (пунктлари): _____

Фавқулодда вазият хусусияти: _____

Асосий муаммөт (муаммолар): _____

Биронта мактаблар фаолияттың юритишни давом этитирептими?

Ха/Йүк	Ахоли яшаш пункти (пунктлари)	Мактабга борадыган болалар сони	Кіз болалар	Үғил болалар
_____	_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____	_____

1. Муаммонинг асосий сабаблари ва/еки намоён бўлишлари

Мактаб бинолари бузилган	☐	Ўқитувчилар маошисиз ишлашни истамайдилар	☐
Мактаб биноларига сув узатилимайди/ифлосланган	☐	Ҳаракатланиш хавфли бўлиб қолди	☐
Болалар ҳеч нарса билан банд эмас/мактабга бормайди	☐	Ўқитувчилар ҳарбий хизматга чақирилади	☐
Жиҳозлар/ўқув материаллари йўқ	☐	Айрим болалар руҳий шикастландилар	☐
Оиласларда дарсликларни сотиб олиш имкони йўқ	☐	Айрим болалар жароҳатландилар	☐
Ўқитувчилар кетиб қолган ёки чўчишиб қўйилган	☐	Болалар ҳарбий хизматта жалб қилинади	☐
Ўқитувчилар ўрнини босишига қодир бўлган ўқимишли катталарап етишмайди	☐		

2. Болаларнинг туркумланиши

Болалар сони	Жами	Кіз болалар	Үғил болалар
0-5 ёшли	_____ %	_____ %	_____ %
6-13 ёшли	_____ %	_____ %	_____ %
14-18 ёшли	_____ %	_____ %	_____ %
Маҳаллий ахоли	_____ %	_____ %	_____ %
Келгиндилар	_____ %	_____ %	_____ %

3. Фавқулодда вазият юзага келишидан аввалги ҳолат билан солишишириш

	Жами	Кіз болалар	Үғил болалар
Болалар сони	Камроқ Тенг Кўпроқ	Камроқ Тенг Кўпроқ	Камроқ Тенг Кўпроқ
0-5 ёшли	Камроқ Тенг Кўпроқ	Камроқ Тенг Кўпроқ	Камроқ Тенг Кўпроқ
6-13 ёшли	Камроқ Тенг Кўпроқ	Камроқ Тенг Кўпроқ	Камроқ Тенг Кўпроқ
14-18 ёшли	Камроқ Тенг Кўпроқ	Камроқ Тенг Кўпроқ	Камроқ Тенг Кўпроқ
Маҳаллий ахоли	Камроқ Тенг Кўпроқ	Камроқ Тенг Кўпроқ	Камроқ Тенг Кўпроқ
Келгиндилар	Камроқ Тенг Кўпроқ	Камроқ Тенг Кўпроқ	Камроқ Тенг Кўпроқ

Жиддий гендер тағовутлар мавжуд бўлса, уларни изоҳлаб беринг.

Хал қилиниши талаб этиладиган бошқа жиуддий мұаммолар мавжудми, масалан, этник гурұхлар мұаммоси? Изохлаб беринг.

4. Болаларнинг билимлари қай даражада?

Мактабгача ўқув
курси

Бошланғич мактаб

Ўрта мактабнинг биринчи
босқичи (ўсмирлар)

Аҳолининг
күйидагиларни
битирған ушбу ёш
гuruхи вакиллари
фоизи

_____

5. Болалар қайси тилдан (тиллардан) фойдаланади?

Она тили

Сұхбатда

Езишда

Маҳаллий тиллар (күрсатинг)

_____

_____

_____

_____

_____

Бошқа тиллар (күрсатинг)

_____

_____

_____

_____

6a. Сизда жамоат бинолари (масалан, мактаблар, саломатлик марказлари, черковлар) күрсатылған мінтақа харитаси мавжудми?

6b. Агар сиз ба саволига салбий жавоб берген бўлсангиз, бундай харитага эга бўла оласизми?

6c. Агар сиз 6b саволига салбий жавоб берген бўлсангиз, ушбу ахборотни қандай қилиб қўлган киритишингиз мумкинлигини кўрсатиб ўтинг.

7. Мактаб машғулотларини ўтказиш учун қандай жойлардан фойдаланиш мумкин?

Уларга жойлаштириш мумкин бўлган болалар сони

Мактаблар/синфлар

_____

Реабилитация маркази

_____

Бошпана

_____

Кўчада (айвон/дараҳт остида)

_____

Үйда

_____

Диний иншоотлар

_____

Тиббиёт мұассасаси

_____

Бошқа нарсалар

_____

(нималигини аниқ айтинг)

8. Қуйида күрсатилған құлайликтарға әга бўлиш осонми?

Үз жойида Масофада (метр) Етишиб бўлмайди

Сув манбаи (айнан қандай манбалигини айтиб ўтинг)	☐	☐	☐
Санитария тармоқлари	☐	☐	☐
Душ хоналари	☐	☐	☐
Ҳожатхоналар	☐	☐	☐
Тиббиёт пунктлари	☐	☐	☐
Жисмоний ёки ақпий заиғлиги мавжуд бўлган шахслар учун воситалар ва обьектлар	☐	☐	☐
Электр қуввати	☐	☐	☐

9. Болаларга машғулотлар ўтказиладиган жойгача қанчалик узоқ масофага қатнашга тўғри келяпти?

	<u>0-25%</u>	<u>26-50%</u>	<u>51-75%</u>	<u>76-100%</u>
(метр ҳисобида)	(болаларнинг ёшига қараб улуши фоиз ҳисобида)			
500 метрдан узоқ эмас	_____	_____	_____	_____
500 м дан 1000 м гача	_____	_____	_____	_____
1000 м дан олисроқ	_____	_____	_____	_____
(миля ҳисобида)				
S милядан узоқ эмас	_____	_____	_____	_____
S дан 1 милягача	_____	_____	_____	_____
1 миллиядан олисроқ	_____	_____	_____	_____

10. Болалар уйдаги юмушларни ёки бошқа ишларни бажаришда иштирок этадиларми?

	<u>Қиз болалар</u>	<u>Ўғил болалар</u>
%	_____	_____
Бир кунда неча соат	_____	_____
Асосан эрталаб ёки куннинг иккинчи яримда	_____	_____

11. Ўқув материаллари қай миқдорда (тахминан) мавжуд ва қай миқдори талаб этилади?

	<u>Мавжуд</u>	<u>Талаб этилади</u>
(бир болага)	_____	_____
Дарслеклар	_____	_____
1 предмет	_____	_____
2 предмет	_____	_____
3 предмет	_____	_____
Грифел доскалари	_____	_____
Бўр	_____	_____
Думалоқ губкалар	_____	_____
Дафтарлар	_____	_____
Ручкалар/қаламлар	_____	_____
Ўчирғичлар	_____	_____
Рангли қаламлар	_____	_____
Бошқа ашёлар (кўрсатинг)	_____	_____

12. Ўкув күлланмалари қай миқдорда (тажминан) мавжуд ва қай миқдори талаб этилади?

	<u>Мавжуд</u>	<u>Талаб этилади</u>
(бир синфа)	_____	_____
Күлланмалар/Дарсликлар	_____	_____
Синф журналлари	_____	_____
Синф доскалари	_____	_____
Бўр кутичалари	_____	_____
Ўкув плакатлари/хариталари	_____	_____
Ручкалар/қаламлар	_____	_____
Ёзув-чиズув ашёлари	_____	_____
Бошқа ашёлар (кўрсатинг)	_____	_____
Бўш вақт учун материаллар	_____	_____

13. Болаларни ўқитишга кимларни жалб қилиш мумкин/мумкин бўлар эди?

	Сони	Аёллар (%)	Эркаклар (%)
Малакали ўқитувчилар	_____	_____	_____
Олий маълумотли бўлмаган мутахассислар	_____	_____	_____
Бошқа соҳалар мутахассислари (масалан, тиббиёт ходимлари/ўрта бўғин тиббиёт ходимлари)	_____	_____	_____
Катта ёшли болалар	_____	_____	_____
Маҳаллий ҳамжамият аъзолари	_____	_____	_____
НХТ аъзолари	_____	_____	_____
Кўнгиллилар	_____	_____	_____
Бошқалар (кўрсатинг)	_____	_____	_____

14. Ўқитувчиларга катталарнинг қай бири ёрдам бериши мумкин?

	Сони	Аёллар(%)	Эркаклар(%)	Таълим даражаси/Малака
Олий маълумотли бўлмаган мутахассислар	—	—	—	—
Бошқа соҳалар мутахассислари (масалан, тиббиёт ходимлари/ўрта бўғин тиббиёт ходимлари)	—	—	—	—
Катта ёшли болалар	—	—	—	—
Маҳаллий ҳамжамият аъзолари	—	—	—	—
НХТ аъзолари	—	—	—	—
Кўнгиллилар	—	—	—	—
Бошқалар (кўрсатинг)	—	—	—	—

15. Болалар мактабга кузатиб қўйиладими?

Бутун оила

Болалар ёш гурухининг улуши фоиз ҳисобида

Ҳеч бўлмаганда ота-оналардан бири

Катта акалари ёки опалари

Оиланинг бошқа аъзолари

Кўнгиллилар

Ҳеч ким

16. Уй хўжалигини ким бошқаради?

Отаси

Болалар ёш гурухининг улуши фоиз ҳисобида

Онаси

Бошқа катта ёшли одам
(кимлигини кўрсатинг)

Бошқа бола (катта опаси)

Бошқа бола (катта акаси)

Бошқалар (кўрсатинг)

17. Болаларга қандай муҳим маълумотлар тўғрисидаги маълумотлар%

Фермерлар

Ҳунармандлар

Кўчманчилар

Чорвадорлар

Бошқалар (кўрсатинг)

18. Болаларга қандай муҳим маълумотлар тўғрисида хабар бериш керак?

Санитария ва гигиена тўғрисидаги маълумотлар _____

Саломатлик тўғрисидаги маълумотлар _____

Жиддий хатарлар, масалан, миналар тўғрисидаги маълумотлар _____

Ҳаётий кўнилмалар (аниқлаштиринг) _____

Бошқалар (кўрсатинг) _____

19. Фавқулодда вазият дахл қилған маҳаллий ҳамжамиятларда амалдаги асосий муассасалар мавжудлiği (бир неча ном көлтириңг):

Маҳаллий ҳамжамиятлар

вакилларидан иборат

бүлгелгендеги күмітталар

	Барча жойларда	Кенг тарқалған	Кам учрайди	Йүк
1 _____	☐	☐	☐	☐
2 _____	☐	☐	☐	☐

Таълим вазирлигининг

ресурс марказлари

	Барча жойларда	Кенг тарқалған	Кам учрайди	Йүк
1 _____	☐	☐	☐	☐
2 _____	☐	☐	☐	☐

Педагогик институтлар

1 _____

2 _____

Таълим соҳасида ишловчи

маҳаллий НХТлар

1 _____

2 _____

Таълим соҳасида ишловчи

халқаро НХТлар

1 _____

2 _____

БМТ муассасалари

1 _____

2 _____

Бошқалар (күрсатинг)

1 _____

2 _____

Барча жойларда

Кенг тарқалған

Кам учрайди

Йүк

2.

Имконият ва ўқув мұхити

Кириш

Інқизор вақтида таълим каби шундай мұхим ҳәёттің ажамиятта эга бўлган ҳуқук ва ресурсга эга бўлиш имконияти кўпинча жуда чекланган бўлади. Шунга қара-масдан, инқизор таъсирига учраган ахолига омон қолиш ва нормал ҳәёт тарзини тиклаш бўйича кўшимча билим ва кўникмаларни тақдим этиш орқали бундай вазиятларни енгишда таълим ўта мұхим рол ўйнаши мумкин. Шу билан бирга, фавқулодда вазият шароитларида таълим соҳасида тадбирларни ташкил этиш кўп ҳолатларда катта қийинчиликлар билан боғлиқ бўлади ва шу сабабли дахлдор ахоли гуруҳлари таклиф этилаётган таълимга умуман эриша олмаслиги хавфи бор. Ҳокимият органлари, маҳаллий ҳамжамиятлар ва гуманитар ёрдам кўрсататеён ташкилотлар барча одамлар сифатли ва уларнинг эҳтиёжларига мувоффиқ бўлган таълим олиш, ўқув мұхити хавфсиз бўлиши ва ўқувчиларни химоя қилиш ҳамда уларнинг руҳий, эмоционал ва жисмоний омонлигига кўмаклашувчи имкониятларга эга бўлишни таъминлашлари лозим.

Фавқулодда вазиятлардаги таълим дастурлари ўқувчиларнинг ва айниқса болалар ва ёшлар ҳамда таълим муассасалари ходимларининг жисмоний, ижтимоий ва маърифий ҳимоясини таъминлаши мумкин. Бироқ ўқувчилар мактабга кетаётганда ва уйга қайтаётганда ҳамда мактабнинг ўзида тез-тез жисмоний ва руҳий хатарларга дуч келадилар. Бу муаммолар айниқса қизлар ва аёл-ўқувчиларга кўпроқ дахл қиласди. Шу боис таълим соҳасида хизмат кўрсатишида ўқувчилар мактабга кетаётганда ва ўқишдан уйга қайтаётганда ҳамда ўқув мұхитининг ўзида уларнинг хавфсизлигини таъминлаш мажбурияти юзага келади.

Расмий ва норасмий таълим олиш имкониятлари доираларини доимо кенгайтириб бориш лозим. Агар фавқулодда вазият рўй берганидан сўнг расмий таълим беришга вақтинча имкон бўлмай қолса, таълим дастури доирасида рекреацион (спорт ва ўйинлар) тадбирларни ўюнтириш, катта ёшдаги болалар учун ўтказиб юборилган материални ўрганиб чиқиши бўйича (агар зарур бўлса) норасмий ўқув тадбирлари ёки дастурларини ташкил қиласиши, ёшлар учун асосий ўқув кўникмаларини сақлаб туриш ва ривожлантириш учун имкон яратиш ҳамда асосий таълим курсидан ўтмаган ёки битирмаган болалар, ёшлар ва катталар учун муқобил норасмий таълим ёки профессионал таълим беришни таъминлаш керак.

Айрим гурухлар ёки алоҳида шахслар фавқулодда вазият шароитларида таълимга эга бўлишда жиддий қийинчиликларга учрашлари мумкин. Лекин кимнидир дискриминация қилиш, яъни камситиш сабабли унга таълим олиш ва ўқиш имконига эга бўлишга йўл берилмади, деган фикрга бормаслик лозим. Таълим соҳасида хизмат кўрсататгандан шахслар, жисмоний ёки ақпий қамчиликларни мавжуд шахслар, ўсмир қызлар, ҳарбий ҳаракатларда иштирок этган болалар, ўғирланиш қурбони бўлган болалар, ўсмир оналар ва шу каби алоҳида эҳтиёжларга эга дахлдор гурухлар таълимга эга бўлиш имкониятидан фойдаланишлари мумкин бўлиши учун уларнинг муайян эҳтиёжларини аниқлашлари керак. Таълим соҳасида ги чоралар нафакат расмий ва норасмий таълим бериш йўналишида хизмат кўрсатишга, балки айрим гурухлар шу сабабли таълим жараённида иштирок этиши имконидан маҳрум бўладиган камситиш, таълим олиш учун пул тўлаш ва тил билмаслик қийинчиликларни каби тўсиқларни бартараф этишга қаратилган. Хусусан, таълим олишга имкони бўлмаган ёки таълимни давом эттириш йўлида тўсиқларга дуч келган қызлар ёки аёлларнинг эҳтиёжларни қондириш учун, бу расмий, норасмий ёки профессионал таълим соҳасида бўлган тақдирда ҳам, улар учун кўшимча имкониятлар яратиш лозим.

Барча тоифалар учун ягона стандартлар билан боғлиқлик

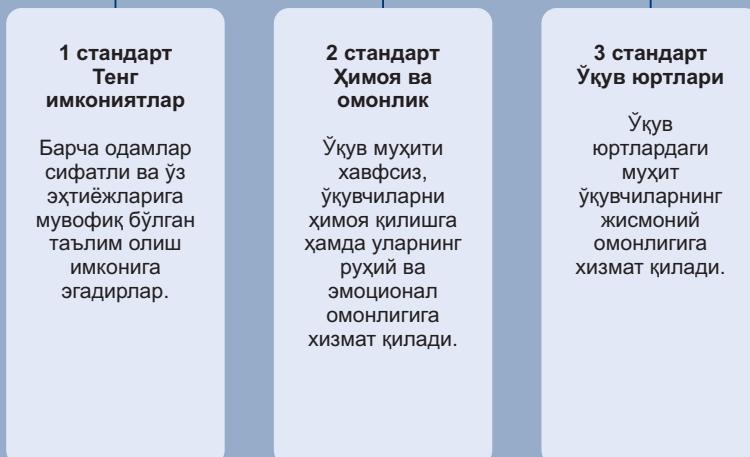
Таълим соҳасида тегишли чораларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш жараёни уларнинг самарадорлигини таъминлаш учун ўта мухим аҳамиятга эга. Ушбу бўлумдаги материалларни барча тоифаларга нисбатан амал қильтувчи ҳамда маҳаллий ҳамжамият ва маҳаллий ресурслар иштироки, дастлабки экспер特 баҳолаши, кўрилаётган чоралар, мониторинг ва баҳолашга тегишли бўлган стандартлар билан биргаликда қўллаш керак. Хусусан, ушбу чоралар реал эҳтиёжларга мувофиқ ва сифатли бўлишини таъминлаш учун оғат натикиса сида жабрланган аҳолини, шу жумладан дахлдор гурухларни бу ишларга имкон қадар кенг жалб қилиш лозим.

Мақбул стандартлар: сифат хусусиятларига эга бўлиб, таълим соҳасида жавоб чораларини амалга оширишда эришилиши лозим бўлган мақбул даражаларни белгилайди.

Мухим кўрсатичлар: мазкур стандартга эришилганлиги-эришилмаганлигини кўрсатувчи “сигналлар” хисобланади. Улар дастурларнинг таъсири ёки натижасини ҳамда қўлланилаётган услублар ёки жараёнларни ўлчаш, ва бундай таъсир ёки натижа тўғрисида хабар бериш учун хизмат қиласди.

Йўл-иўрикли кўрсатмалар: муайян аспектларга тегишли бўлиб, турли вазиятларда стандартлардан фойдаланиш вақтида ҳисобга олишини керак. Уларда, шунингдек, биринчи навбатда эътибор қаратилиши лозим бўлган муаммоларни ҳал қилиш ҳамда амалий қийинчиликларга дуч келингандаги ҳаракатлар бўйича тавсиялар мавжуд бўлиб, бундан ташкари, бугунги кунда мавжуд маълумотларда мушкул вазиятлар, қара-ма-қаршиликлар ёки ноаниқлар таърифлаб берилган бўлиши мумкин. 2 иловада танлаб олинган адабиёт рўйхати мавжуд бўлиб, ҳам умумий муаммолар, ҳам мазкур бўлим билан боғлиқ бўлган муайян техник масалалар бўйича маълумотлар манбала-рига ишора этилган.

Имконият ва ўқув мұхити

1 күшимча
Рухий-ижтимоий анкета

2 күшимча
Мактаб тарбияси дастури бўйича саволларнинг назорат рўйхати

2 илова. Адабиёт ва ресурслар кўрсаткичи
“Имконият ва ўқув мұхити” бўлими

Имконият ва ўкув мұхити. 1 стандарт: тенг имкониятлар

Барча одамлар сифатли ва ѿз әхтиёжларига мувофиқ бўлган таълим олиш имконига әгадирлар.

Мұхим кўрсаткичлар

(уларни йўл-йўриқи кўрсатмалар билан биргалиқда кўриб чиқиш лозим)

- Биронта шахсга дискриминация қилиш сабабли таълим олиш ва таълим имкониятларидан фойдаланишда рад жавоби берилмайди (1-2 йўл-йўриқи кўрсатмаларни кўринг).
- Ҳужжатлар ёки бошқа талаблар мактабга қабул қилиш учун тўсқинлик қилмайди (3 йўл-йўриқи кўрсатмасини кўринг).
- Даҳл қилинган аҳолининг таълимдаги әхтиёжларини бутунлай қондириш учун уларга расмий ва норасмий таълим олиш имкониятларини тақдим этиш доираси доимо кенга-йиб боради (4-5 йўл-йўриқи кўрсатмаларни кўринг).
- Тайёрлаш ва тушунтириш ишлари ўтказилиши туфайли маҳаллий ҳамжамиятлар ушбу ҳамжамиятларнинг барча аъзоларининг сифатли ва әхтиёжларига мувофиқ бўлган таълим олиш ҳуқуқларини тъыминлашда тобора кенг иштирок этадилар (6-7 йўл-йўриқи кўрсатмаларни кўринг).
- Ҳокимият органлари, донорлар, НХТ, ривожланиш соҳасидаги бошқа ҳамкорлар ва маҳаллий ҳамжамиятлар фавқулодда вазиятнинг барча босқичларида ва қайта тиклаш ишларининг эрта босқичида таълим соҳасидаги тадбирларнинг изчиллиги ва юқори сифатини тъыминлаш учун етарли бўлган ресурсларни тақдим этадилар (8 йўл-йўриқи кўрсатмани кўринг).
- Ўқувчилар фавқулодда вазият сабабли таълимдаги танаффусдан сўнг расмий таълим тизимига имкон қадар қисқа муддатларда эсон-омон эга бўлиш (такроран эга бўлиш) имкониятига эга.
- Таълим дастури шахсни қабул қилаётган мамлакатнинг ва/ёки шахс келиб чиққан мамлакатнинг давлат таълим органлари томонидан эътироф этилган.

Йўл-йўриқи кўрсатмалар

1. **Дискриминация (камситиши)** деганда фуқароларнинг қашшоқлиги, жинси, фуқаролиги, ирқи, этник мансублиги, дини, тили, маданияти, сиёсий мансублиги, жинсий қарашлари, ижтимоий-иқтисодий аҳволи, яшаш жойи ёки алоҳида таълим әхтиёжлари сабабли уларга тўсқинлик қилиш (ва факат шугуна эмас) назарда тутилади.

Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро пактда қўйидагилар баён этилган:

- 2 моддада одамнинг “ирқи, терисининг ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқодлар, миллий ёки бошқа ижтимоий келиб чиқиши, мулкий аҳволи ёки бошқа ҳолати бўйича ҳеч қандай дискриминация қилинмасдан” таълим олиш ҳуқуқи эътироф этилади.
- 13 моддада ҳар бир инсоннинг таълим олишга бўлган ҳуқуқи эътироф этилиб, у “инсон шахсиятининг тўлиқ ривожланиши ва унинг қадр-қимматини англашга қараштилган бўлиб, инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларига бўлган хурматни мустаҳкамлаши лозим. Таълим барчага эркин жамиятнинг фойдалари иштирокчилари

бўлиш имкониятини бериши, барча миллатлар ҳамда ирқий, этник ва диний гурӯхлар орасида ҳамфирлик, бағрикенглик ва дўстлик ривожланишига хизмат қилиб, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тинчликини сақлаш борасидаги фаолиятига кўмаклашиши лозим. Шунингдек, 13 модда ушбу ҳуқуқни тўлиқ амалга ошириш учун давлатларга қўйидаги мажбуриятларни юклайди: 1) бошлангич таълим барча учун мажбурий ва бепул бўлиши лозим; 2) ўрта таълим ўзининг турли шаклларида, шу жумладан касб-хунар-техник таълим, очик бўлиши ва барча зарурий чоралар кўриш, шу жумладан аста-секин бепул таълимни жорий этиш йўли билан, барча унга эга бўла оладиган қилиниши керак; 3) элементар таълим ўзининг бошлангич таъими курсидан ўтмаган ёки уни битирмаган шахслар учун иложи борича рафбатлантирилиши ёки жадаллаштирилиши керак.

2. Фавқулодда вазиятларда таълим олиш ҳуқуқи эълон қилинадиган *халқаро ҳужжатлар ва доиравий битимларни* кўллаб-кувватлаш лозим. Шу жумладан:

- Таълим масалалари бўйича Бутун жаҳон форумида қабул қилинган Дакар ҳаракатлар доираларида “Таълим барча учун” дастури илгари сурилган бўлиб, унинг мақсадларидан бири “можаролар, табиий оғратлар ва бекарорликдан жабрланган таълим тизимлари эҳтиёжларини қондириш ҳамда ҳамфирлик, тинчлик ва бағрикенглик, зўравонлик ва тўқнашувларнинг олдини олишда ёрдам беришга кўмаклашиши мақсадида таълим дастурларини амалга ошириш” вазифасини ҳукуматларга юклашдан иборат;
- уруш вақтида тинч аҳолини ҳимоя қилиш бўйича тўртинчи Женева конвенциясида (50 модда) қўйидагилар баён этилган: “Босиб олаётган давлат миллий ва маҳаллий ҳокимиятлар ёрдамида мувваффакиятли фаолият юритиш учун болаларга васийлик қилиш ва тарбиялаш топширилган муассасаларга ёрдам бериши лозим”;
- фавқулодда вазиятлар шароитларида жисмоний, руҳий-ижтимоий ва таъмим орқали маърифий ҳимоя билан таъминловчи меъёрий доираларни белгилайдиган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция (БҲҚ).

3. Қабул қилиши ва ўигиши: ҳужжатларга нисбатан талаблар мослашувчан, эгилувчан бўлиши лозим; одамлардан фуқаролик тўғрисидаги гувоҳномани, түғилганик тўғрисидаги гувоҳнома, шахсий гувоҳнома, мактабдаги ўзлаштириш даражаси тўғрисидаги маълумотлар кабиларни талаб қилиш керак эмас, чунки фавқулодда вазият дахл килган аҳолида бундай ҳужжатлар оддийтига мавжуд бўлмаслиги мумкин. Фавқулодда вазият таъсирига учраган болалар ва ёшларга нисбатан ёш жиҳатдан чекловлар кўйиб бўлмайди. Таълим жараёни тугашидан аввал мактабдан кетиб қолганлар учун ўқишга иккинчи марта кириш имкониятини тақдим этиш керак. Таълим жараёнига энг эътибордан четда қолган ва оғат дахл қилган ўқувчиларни жалб қилиш ва тортишга қаратилган алоҳида чораларни кўриш лозим. Хавфсизлик чораларини кўриш талаб этилган жойларда ўқувчилар тўғрисидаги ҳужжатлар ва маълумотларга нисбатан маҳфийликни сақлаш лозим.

4. Таълим олиш имкониятлари доираси. Бундай имкониятлар эрта ёшда таълим олиш, бошлангич ва ўрта таълим, олий таълим, ҳаётий қўнималарга ўргатиш, профессионал ва норасмий таълимга (шу жумладан ўқиш ва санашга ўргатиш) тарқалиши ҳамда ўринли бўлган вазиятларда тезкор таълим олиш имкониятларини қамраб олиши керак. Ўқувчиларга таълим олишга имкон бермасдан, уларнинг фавқулодда вазият натижасида рўй берган ёки таъсир кўрсатиши мумкин бўлган руҳий шикастланишларини янада жиддийлаштирманг.

Турли соатларда машғулотларни ўтказиш ва бир неча сменада ўқишни назарда тутадиган мослашувчан жадвал, таълим масалалари бўйича маърифий ишлар дастури, ўсмирионалар учун болани парваришлаш хизматлари, мактаб ўқувчилари ўкув мухитига кириб келаётганда турли қийинчиликларга дуч келадиган ўз мактабдошларини қўллаб-кувватлашлари ташкил этилиши ҳамда оралиқдаги дастурлар ва таътиллар

вақтида ташкил этиладиган машғулотлар туфайли таълим олиш имкониятларидан ўқувчиларнинг катта сони фойдаланиши мумкин. Каттароқ ёшдаги ўқувчиларни мажбурий равишда кичикроқ ёшдаги ўқувчиларнинг дарсларига қатнаштириш ёки уларга ихтиёрий равишида кичик ёшдаги ўқувчилар дарсларига киришга рухсат бериш ҳам кичик ёшдаги, ҳам катта ёшдаги ўқувчиларни салбий оқибатларга ҳамда бесамара таълим олиши олип келиши мумкин. Мақсадга мувофиқ бўлган вазиятларда муқобил қарорларни қабул қилиш, масалан, катта ёшдаги ўқувчилар учун тезкор таълими дастурларига муқобил бўлган схемаларни жорий этишдан аввал ёшлар вакиллари, аёллар гурухлари, маҳаллий ҳамжамиятнинг бошқа аъзолари ҳамда уларнинг раҳбарлари билан маслаҳат ўтказиш лозим.

Турли худудларда яшовчи салоҳиятли ўқувчилар фавқулодда вазиятлар шароитларида ёрдам кўрсатиш давомида амалга ошириладиган барча таълим тадбиirlарига тежамили равишида қатнашиш имкониятига эга бўлишларини режалаштириш мақсадида фавқулодда вазиятлар вақтида ва улардан кейин мактаблар жойлашуви хариталарини тузиш каби услугбиятларни қўллаш керак.

5. Ёш гуруҳлари. Ёш гуруҳи (масалан, болалар ва ёшлар учун) ва мазмунига (масалан, фавқулодда вазиятнинг дастлабки босқичида барчага муҳим ҳаётий аҳамиятга эга ахборотни тақдим этиш) қараб, таълим имкониятлари учун устуворликларни белгилаш лозим. Фавқулодда вазият барқарорлашиб бориши сари таълим олиш имкониятлари барча аҳоли гурухларига тақдим этилиши ва шу туфайли турли аҳоли қатламларининг турмуш даражасини ошириш мумкин.

6. “Сифатли таълим” ва “мувофиқ таълим”. Ушбу атамаларнинг ифодаларини Фавқулодда вазиятларда мақбул таълим стандартларига 1 иловадаги “Атамалар” бобининг 83 бетини кўринг.

7. Маҳаллий ҳамжамият иштироки. Маҳаллий ҳамжамиятларни таълим жараёнларида иштирок этишига фаол жалб қилиш лозим. Бу алоқалардаги ноаниқликларни аниқлаш, кўшимча ресурсларни сафарбар этиш, хавфсизлик муммомларига мурожаат қилиш ва эътибордан четда қолган гурухлар иштирокига кўмаклашишга ёрдам бориши мумкин (шунингдек, 1 илова, “Атамалар” боби, 83 бет ва “Маҳаллий ҳамжамият иштироки”, 1-2 стандартлар, 14-19 бетларни кўринг).

8. Ресурслар. Донорлар мослашувчанлики намоён этишлари ва фавқулодда вазиятларнинг эрта босқичлари ҳамда қайта тикилаш ишларининг бутун босқичи давомида таълим соҳасида ташаббуслар изчилигини таъминлашга қаратилган кенг доирадаги стратегияларни қўллаб-кувватлаш лозим. Миллий ҳукуматлар турпи манбалардан маблағ олишлари мумкин бўлиб, пировардида таълим билан таъминлаш учун масълият уларга юклатилган бўлади. Бундай донорлар қаторига ҳалқаро ташкилотлар (икки томонлама ва кўп томонлама) ҳалқаро ва маҳаллий НҲТлар, маҳаллий ҳокимиёт органлари, диний ташкилотлар, фуқаролик жамиятия гурухлари ва ривожланиш соҳасидаги бошқа ҳамкорлар кириши мумкин (шунингдек, “Таҳлил қилиш” боби, 2 стандарт, 4 йўл-йўрикли курсатма, 24 бетни кўринг).

Ресурслардан фойдаланишини режалаштиришда асосий эътиборни таълим олиш имкониятларини кечиктирмай тақдим этиш вазифасига қаратиш лозим. Бироқ бундай вазиятда барқарорликни таъминлаш, узоқ муддатли режалаштириш (фавқулодда вазият чўзилиб кетиш хусусиятига эга бўлиши мумкинлигини эътиборга олган ҳолда) ва келгуси қайта тикилаш ишлари сценарийси масалаларни ҳам инобаттга олиниши керак. Манфаатдор ҳокимиёт органлари билан ҳамкорлик қилиш ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш барқарорликни таъминлашга хизмат қилиши мумкин (шунингдек, “Таълим соҳасидаги сиёсат ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш” боби, 3 стандарт, 81 бетни кўринг).

Фавқулодда вазият шароитларида таълим соҳасида шошилинч чораларни күриш учун молиявий маблағларга тезда эга бўлиш имконияти бўлиши керак (масалан, фавқулодда захиралар ёки бошлангич фондлардан фойдаланиш ҳисобига). Ҷузилиб кетган фавқулодда вазиятлар вақтида молиявий ёрдам болалар ва ёшларнинг таълим олишига кўмаклаиш учун етарли бўлиши керак, чунки бу уларга нормал мактаб дастурий бўйича ўқишини давом эттиришга имкон беради. Қайта тиклаш ишларининг эрта босқичида миллӣ ва маҳаллий даражаларда таълим соҳасида бошқариш ва режалаштириш жараёнларини мустаҳкамлаш керак бўлганда молия маблағларини ажратиш лозим. Муваққат иншоотлардан фойдаланиш ва ўкув-услубий материалларни тақдим этиш йўли билан донор ресурслари ҳисобига барча жойларда таълим дастурларини тиклашни таъминлаш керак.

Имконият ва ўкув мұхити. 2 стандарт: ҳимоя қилиш ва омонлик

Ўкув мұхити хавфсиз ва ўкувчиларни ҳимоя қилишга ҳамда руҳий ва эмоционал омонлигига хизмат қиласи.

Мұхим кўрсаткичлар

(уларни йўл-йўриқли кўрсатмалар билан биргаликда кўриб чиқиш лозим)

- Мактаблар ва бошқа ўқиш жойлари уларга хизмат кўрсатадиган аҳоли гурӯхлари яшайдиган жойларга яқин масофада жойлашган (1-2 йўл-йўриқли кўрсатмаларни кўринг).
- Ўқиш жойига (ўқиш мұхитига) олиб борадиган маршрутлар ишончли ва барча учун хавфсиздир (3 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).
- Ўкув мұхити ўкувчиларга зарар етказиши мумкин бўлган хатарлардан холи (4-5 йўл-йўриқли кўрсатмаларни кўринг).
- Хавфсизлик ва ҳимояни таъминлашга кўмаклашиш мақсадида ўқитувчилар, ўкувчилар ва маҳаллий ҳамжамият аъзолари учун ўкув дастурлари амалга оширилади.
- Ўқитувчилар ва таълим тизимининг бошқа ходимлари ўкувчиларнинг эмоционал омонлигини таъминлаш учун уларга руҳий-иктимоий кўмак бериш кўнинмаларига эга бўладилар (6 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).
- Маҳаллий ҳамжамият ўкув обьектларининг жойлашувига ва ўкувчилар хавфсизлигини таъминлаш тизимлари ва сиёсатини яратишга тегишли бўлган қарорларни қабул қилишда иштирок этади.
- Ўкув жараёнининг самарадорлигини таъминлаш мақсадида таълим бериш жойларида ўкувчиларнинг озиқланишга бўлган эҳтиёжлари ва очлик оқибатларини енгиш борасидаги эҳтиёжлари қондириллади (7 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).

Йўл-йўриқли кўрсатмалар

- Яшаш жойидан бўлган **масофани** маҳаллий/миллӣ стандартларга мувофиқ, ҳар қандай хавфсизлик муаммоларини ҳал қилиш ва ҳимояни таъминлаш мақсадларини ҳисобга олган ҳолда белгилаш лозим. Агар масофа узоқ бўлса, бундай масофани

босиб ўтишга қодир бўлмаганлар, масалан, кичик ёшдаги болалар ёки ўсмир қизлар учун улар яшайдиган жойларга яқин жойлашган қўшимча (ёрдамчи ёки иккиламчи) синфларни ташкил этишга кўмаклашиш лозим.

2. Хавфсизлик. Агар одатда фойдаланиладиган ўкув хоналарда таълим олишга имкон бўлмаса ёки бу хоналарда ўқиш хавфли бўлса, унда муқобил ишончли ва хавфсиз хоналарни топиш керак. Мактаблардан хавфсизлик кучларини вақтингча жойлаштириш мақсадларида фойдаланиш керак эмас.

3. Ўқиши жойларига олиб борадиган маршрутлар. Давлат хавфсизликни таъминлаши лозим, ва бунга жамоат тартибини самарали ва сифатли ҳимоя қилиш ҳамда мақсадга мувоғиқ ва зарур бўлган жойларда қўшиниларни жойлаштириш йўли билан эришиш мумкин. Барча ўкувчилар ва таълим муассасалари ходимлари учун (уларнинг жинси, ёши, фуқаролиги, ирқи, этник мансублиги ва жисмоний имкониятларидан қатъни назар) ўқиши жойларига олиб борадиган маршрутларнинг ҳимоясини кучайтириш ҳамда ишончлилиги ва хавфсизлигини таъминлаш учун маҳаллий ҳамжамиятлар муҳокама ўтказиш ва болаларни катталар томонидан кузатиб қўйиш орқали ноxуш вазиятларнинг олдини олиш чораларини кўриш бўйича келишиб олишлари лозим. Шунингдек, бу маҳаллий ҳамжамиятнинг таълим ишлари бўйича комиссияси функцияларига ҳам кириши мумкин.

4. Ҳимоя. Ўкувчиларни уларга зарар етказиши мумкин бўлган хатарлардан (ва фақат шулар билан чекланиб қолмасдан), шу жумладан табиий оғатлар, қурол-яроғлар, миналар, портламаган снарядлар, қуролланган шахслар, ҳар томондан ўққа тутиладиган жойлардан ҳимоя қилишина таъминлаш керак.

Ўкувчилар, айниқса кичик милллатлар вакиллари ва киз болалар, кўп ҳолларда мактабга кетаётганда ёки уйга қайтаётганда кўпол муомала, зўравонлик, жалб қилиш ёки ўғраниши объектларига айланадилар. Бундай вазиятларда маҳаллий ҳамжамиятларнада ахборот кампанияларини ўтказиш ва бир вақтнинг ўзида ушбу ҳамжамиятларнинг катта аъзоларини болаларни кузатиб қўйишга жалб қилиш йўли билан ўкувчиларнинг хавфсизлик даражасини ошириш мумкин. Агар ўкувчилар кечқурунлари яхши ёритилмаган кўчалар бўйлаб мактабдан уйларига қайтадиган бўлсалар, уларнинг кийимлари ёки сумкаларига нур акс эттиргичлар ёки нур қайтарувчи ленталарни ўрнатиш, ёки уларга қўлида ёритгич мавжуд бўлган кузатиб борувчиларни бириктириб қўйиш лозим. Иложи бўлгандга, ўкувчи-қизлар ўзларини хотиржамроқ сезишлиари учун, мактаб хоналарида аёллар бўлишини таъминлаш керак. Бундан ташқари, таълим дастурларига қизлар ва аёлларга нисбатан қилинаётган шилқимликлар тарқалганигининг мониторингини киритиш лозим.

5. Зўравонликсиз ўкув жараёнини таъминлаш. Қўрқитиш, бошқа омиллардан ташқари, руҳий таъсирланиши, зўравонлик, ҳақоратлаш ва дискриминацияни ўзига киритади. Ўқитувчиларни қўрқитишнинг олдини олишга имкон берадиган ўкув жараёнини ижобий таъминлаш услубларига ўргатиш керак. Жисмоний жазоларни қўллаш ва бундай усувларни рағбатлантиришга йўл қўйиб бўлмайди.

6. Омонлик. Эмоционал ва руҳий омонликни, яъни: хавфсизлик, ҳимоя, кўрсатиладиган хизматлар сифати, ўкувчилар ва таълим соҳасида хизмат кўрсатувчи шахслар ўртасидаги муносабатларда шодлик ва самимийликни инсон учун энг яхши омиллар сифатида кўриш лозим. Ўкувчилар омонлигини таъминлаш учун кўрилаётган чоралар соглом маърифий ривоқланишга кўмаклашиш, кучли ижтимоий ҳамкорлик ва мустаҳкам саломатликни таъминлашга қаратилган бўлиши керак. Шунингдек, омонлик таъминланиши ўкувчиларга расмий ва норасмий таълим дастурини муваффақиятли тутгатишларига ёрдам беради (1 кўшимчадаги руҳий-ижтимоий анкета, 51 бетни кўринг).

7. Озиқланиш. Ўқувчиларнинг озиқланиш эҳтиёжлари ва очарчилик оқибатларини ен-ғишидаги шошилиниң эҳтиёжларини таълим муассасаларидан ташқарида амалга ошириладиган мактабдаги озиқланиш дастури ва озиқ-овқат хавфсизлігінинг бошқа дастурлари ёрдамида қондириш лозим. Мактабдаги озиқланиш дастурини амалга оширишда бошқа муассасалар, масалан Жаҳон озиқ-овқат дастури томонидан күлланиладиган эътироф этилган йўл-йўрикли тамойилларга риоя қилиш керак (2 қўшимчада мактабдаги озиқланиш дастури бўйича саволларнинг назорат рўйхати, 53 бетни кўринг).

Имконият ва ўқув мұхити. З стандарт: ўқув юртлари

Ўқув юртлардаги мұхит ўқувчиларнинг жисмоний омонлигига хизмат қиласы.

Мұхим кўрсаткичлар

(уларни йўл-йўрикли кўрсатмалар билан биргаликда кўриб чиқиш лозим)

- Бинолар (иншоотлар) ва ўқиши учун фойдаланиладиган жойлардан, инсоннинг жисмоний имкониятларидан қатыназар, барча фойдаланиш имкониятига эга.
- Ўқиши жойи (ўқув мұхити) кўзга кўринадиган чегараларга эга ва, зарур бўлса, аниқ белгилар билан кўрсатиб ўтилган.
- Дарсларни ўтказиш учун фойдаланиладиган бино ва иншоотлар бунинг учун бутунлай мослаштирилган, уларнинг ичида синфлар ҳамда маъмурий ва санитария-гигиена мақсадлари ва дам олиш учун мўлжалланган хоналар учун жой етарли (1 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Кенг иштирокка асосланган ва ўқувчига мўлжалланган услубиятларни кўплаш мумкин бўлиши учун, синф хонасининг ўлчамлари ва парталар жойлашуви белгиланган бир ўқувчи ва бир ўқитувчига тўғри кепадиган майдон меъёрларига ҳамда ўқиши босқичига мувофиқидир (1 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Маҳаллий ҳамжамиятлар ўқув мұхитини яратиш ва уни ишлайдиган ҳолатда сақлашда иштирок этадилар (2 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Ўқув мұхитида саломатлик ва шахсий гигиенага амал қилиш асослари тарғиб этилади.
- Ўқувчиларнинг ёши, жинси, алоҳида таълим эҳтиёжлари ва бошқа мақсадларда, шу жумладан имкониятлари чекланган одамларга қулагай имкониятлар яратиш учун, тегишли санитария-техник обьектлар кўзда тутилган (3 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Дарс ўтказиладиган жойда етарли миқдорда хавфсиз ичимлик суви ва шахсий гигиена учун етарлича сув мавжуд (4 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).

Йүл-йүриқли күрсатмалар

1. Бинолар. Бинолар (иншоотлар)нинг яроқлилигини күриб чиқаётганды улардан узок муддат фойдаланиш истиқболларини (фавқулодда вазият тугаганидан сүнг), мавжуд бюджет, маҳаллий ҳамжамият иштироки ҳамда маҳаллий ҳокимият органлари ва/ёки маҳаллий ҳамжамиятта уларни фаолият юритишга қодир ахволда сақлаб туриш учун сарфланадиган маблағлар етарлилигини эътиборга олиш лозим. Бундай иншоотлар асосий, асосий эмас, күшімча қурилган ёки күчиріладиган бўлиши мумкин.

Куйидаги омилларни эътиборга олиш лозим:

- бинолар (иншоотлар)ни қуриш учун маҳаллий қурилиш материаллари ва маҳаллий ишчи күчидан (агар мавжуд бўлса) фойдаланиш керак. Ушбу иншоотлардан фойдаланиш тежамли ва унинг таркибий қисмлари (масалан, томлари, поллари) мустахкам эканлигига ишонч ҳосил қилинг;
- сифатли ўқув мұхитини яратиш учун тегишли ёритиш, вентиляция ва иситиш тизимлари ишлашини (зарур бўлган жойларда) таъминлаш керак;
- бир синфда ўқийдиган ўқувчиларнинг максимал сони бўйича маҳаллий меъёрларни белгилаш лозим, ўқишга қабул қилинадиган ўқувчилар сони кўпайганда эса кўшимча синф хоналарини ташкил қилиш максадида етарли жой билан таъминлаш учун барча тегишли чораларни кўриш лозим;
- таълим дастурларини амалга ошириш учун юқорида айтиб ўтилган барча инфратизимлалар элементлари ва етарли майдонга эга бўлган хоналар тақдим этилишини кутиб ўтириш керак эмас. Бироқ ана шу элементларни яратиш ёки имкон пайдо бўлган заҳотиёк уларни назарга олиш керак (MSEE CD-ROMдаги Фавқулодда вазиятларда мақбул таълим стандартларига "Сфера" лойиҳаси стандартлари билан алоқа"га бўлган иловада мувакқат жойлаштириш бўйича "Сфера" лойиҳасининг тегишли стандартлари тўғрисидаги ахборотни кўринг).

2. Ўқув мұхитини ишчи ҳолатда сақлаш ўзига тегишли обьектлар, жиҳозлар (масалан, ҳожатхоналар, сув насослари ва ш.ў.) ва мебелларни (масалан, парталар, стуллар, синф доскалари, жавонлар ва ш.ў.) талаб этиладиган ахволда сақлашни киритиши лозим.

3. Санитария-техник обьектлари ўзига қаттиқ чиқиндиларни жойлаштириш (контейнерлар, резервуарлар), дренаж (тозалаш иншоотлари, зовурлар тизими) обьектларини киритиши ҳамда шахсий гигиена ва ҳожатхоналарни йигиштириш учун етарли миқдордаги сувга эга бўлиши керак. Таълим бериш жойларида эреклар ва аёллар учун бир биридан етарли даражада ажратилган алоҳида ҳожатхоналар кўзда тутилган бўлиши лозим. Аёлларни гигиеник воситалар билан таъминлаш керак (MSEE CD-ROMдаги Фавқулодда вазиятларда мақбул таълим стандартларига "Сфера" лойиҳаси стандартлари билан алоқа"га бўлган иловада "Сфера" лойиҳасининг сув таъминотига доир тегишли стандартлари тўғрисидаги ахборотни кўринг).

4. Сув, маҳаллий/халқаро стандартларга мувофиқ, таълим бериш жойида ёки унга яқин масоффада ва фойдаланиш учун кулай жойлашган бўлиши лозим (MSEE CD-ROMдаги Фавқулодда вазиятларда мақбул таълим стандартларига "Сфера" лойиҳаси стандартлари билан алоқа"га бўлган иловада "Сфера" лойиҳасининг сув таъминотига доир тегишли стандартлари тўғрисидаги ахборотни кўринг).

Имконият ва ўқув мұхити: қўшимчалар

1 қўшимча. Руҳий-ижтимоий анкета

Тадқиқотнинг муайян услублари жойлардаги вазият ва маҳаллий маданиятга боғлиқ бўлади. Қўйида руҳий-ижтимоий омонлик ва қайта тикланиш масалаларини ҳал қилишда фойдали бўлиши мумкин бўлган аҳборот турлари келтирилган.

Умумий қоидалар

- Руҳий-ижтимоий жароҳатга бола ҳукуқларининг бузилиши сабаб бўлдими?
- Кўпол мумомал қилиш ҳолатлари тугадими ёки улар давом этиб, болалар ва уларнинг оиласлари учун хавфсизликни бузадиган мұхит яратяптими?
- Оила аъзолари бирга яшайдиларми?
- Уларда ёлғиз қолиш учун жой етарлимии?
- Оиласларга муносиб ҳаёт кечириш ва ўз фарзандларини ғамхўрлик ва ҳимоя билан қамраб олишлари учун нималар қилинди? Бунинг учун яна нималар қилиниши мумкин?
- Одатда маҳаллий ҳамжамиятда болалар бирон қийинчиликларни бошдан кечираётгандарида қандай чоралар кўрилади?
- Маҳаллий ҳамжамиятда руҳий-ижтимоий муаммоларга жавоб чораларини кўриш ва уларни бартараф этишининг қандай механизмлари мавжуд? Ушбу механизмларни қандай қилиб мустаҳкамлаш ва ривожлантириш мумкин?
- Умумий турмуш шароитлари ва аҳоли ҳаётининг ижтимоий ташкил этилиши болаларни ҳимоялаш ва уларга ғамхўрлик қилишга қандай таъсир кўрсатади?
- Болалар ва уларнинг оиласларининг яшаш шароитларини яхшилаш учун қандай чораларни кўриш мумкин?
- Маҳаллий ҳамжамиятда болалар учун тадбирларни, масалан, норасмий таълим, турли ўйинлар ва бўш вақтни мазмунли ўтказишни доимий асосда ташкил қила оладиган кишилар борми?

Ота-оналар

- Ота-оналар қандай қийинчиликлар ва муаммоларга дуч келадилар ва ана шу қийинчиликлар уларнинг омонлигига ҳамда болаларга ғамхўрлик қилишларига қандай таъсир қиласди?
- Ушбу қийинчиликларни камайтириш учун қандай чораларни кўриш мумкин?
- Ота-оналар ўз фарзандларини уларнинг маданий мұхитларида одат бўлганидан кўпроқ калтаклашлари кузатилганми?
- Ота-оналарда қийинчиликларни муҳокама қилиш ва уларнинг фарзандлари дуч келадиган оғир муаммоларни ҳал қилишда ёрдам топишга уриниб кўриш учун имкон борми?

Болалар

- Болаларнинг тарбияси ва уларга васийлик қилиш етарли даражада эмасми?
- Бундай болаларга васийлик қилишни яхшилаш учун қандай чоралар кўриш мумкин?
- Бу ерда оиласиз яшайдиган болалар мавжудми?
- Бу ерда ўзини тажовузкор ва бераҳим тутадиган болалар борми?
- Болаларда ўз муаммолари, фикрлари ва саволларини муҳокама қилиш учун маҳаллий маданий мұхиттега мувофиқ бўлган имкониятлар мавжудми?

- Болаларда турли ўйинларни ўйнаш учун имкон борми?
- Катталар томонидан кузатиб кўйилмайдиган болалар, қочоқлар лагерларида кўп вақт давомида бўлган болалар ва қамоқдаги болаларнинг алоҳида эҳтиёжлари ҳисобга олинадими?

Хизматлар

- Болаларнинг ривожланишини тезлаштириш ва ўз ҳаётларининг нормал тарзини тикилашга қаратилган тадбирларда болалар мунтазам иштирок этиш имконига эга бўлишлари учун таълим соҳаси ва бошқа соҳаларда тадбирлар ташкил этиладими?
- Қочоқларга мансуб бўлган катталар ва болаларда уларга қийинчиликларни енгигб ўтишга ёрдам бера оладиган ижтимоий хизматлардан фойдаланишга имкон борми?
- Руҳий-ижтимоий таъсирланишин бошидан кечирган болаларни аниқлаш ва уларга ёрдам кўрсатиш тизимлари амалда ишлайдими?
- Ўқитувчиларга тайёргарлик кўриш ва уларни кўллаб-қувватлаш борасида ёрдам тақдим этиладими? Биринчи тиббий ёрдам кўрсатадиган ва бошқа хизматларни бажарадиган ҳамда болаларга янада самарали ёрдам кўрсатишда ўқитувчиларга кўмак беришга қодир бўлган ходимлар мавжудми?
- Оғир таъсирланишга учраган болаларни юбориш учун керак бўлган ихтисослашган руҳий ёрдам хизматлари мавжудми?

2 қўшимча. Мактабда озиқланиш дастури бўйича саволларнинг назорат рўйхати

Қўйида келтирилган саволларни озиқ-овқатлар маърифий фаолиятни амалга оширишга ёрдам берадиган восита деб ҳисобланган вазиятда бериш мухим аҳамиятга эга:

Дастур мақсадлари

- Овқат бериладётган бўлса, у қандай шаклда тақдим этилади? Бу мактаб овқатими, уйга бериладиган меъёrlанган овқатми, ишлаш учун бериладиган, ўқиш учун, ўқитувчи учун бериладиган овқатми?
- Нима учун мазкур вазиятда мактабда озиқланиш дастури (ёки бошқа дастурлар) ўринли ҳисобланади?
- Ушбу дастурнинг вазифалари нималардан иборат? Таклиф этилаётган озиқланиш аниқланган таълим эҳтиёжларини қондиришга ёрдам берадими? Овқат таклиф этилиши мактабга кўпроқ болаларни жалб қила оладими?
- Ушбу дастурнинг қайси вазифалари бевосита мазкур фавқулодда вазият билан боғлиқ?
- Сизда ушбу вазифаларни ҳал қилиш эҳтиёжи мавжудлигини исботлайдиган керакли маълумотлар борми (озиқланиш борасидаги вазият, ўқувчилар сони ва уларнинг мактабга қатнаши тўғрисидаги статистик маълумотлар)?

Мақсадли гурӯҳлар

- Ушбу дастур кимнинг манфаатларида амалга оширилмоқда?
- Сизда энг жабрланганларни ёки энг ёрдамга мухтоҳ бўлған мактаблар ёки минтақаларни аниқлаш учун маълумотлар мавжудми (озиқ-овқат хавфсизлигига доир вазият, ўқувчиларнинг саводхонлиги, сони тўғрисидаги статистик маълумотлар ва ш.ў.)?
- Меъёrlанган озиқ-овқатлар уйга олиб кетиш учун тақдим этилиши қандай гурӯҳларга ёрдам бериши мумкин (масалан, қиз болаларга, кичик милллатлар вакилларига ва ш.ў.)?

Салоҳиятни ошириш, барқарорлик ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш

- Дастур бошланишидан олдин салоҳиятни ошириш бўйича қандай дастурларни ўтказиш керак?
- Мактабдаги озиқланиш дастурини қўллаб-кувватлаш учун мактабларда зарурий инфратизим мавжудми (масалан, сувга эга бўлиш имкони, овқат тайёрлаш учун хона ва ускуналар, идиш-товоқлар ва ш.ў.)?
- Ҳозирги вақтда маҳаллий ҳамжамиятда, ота-оналар ва, айниқса, болалар орасида таълимга бўлган эҳтиёж даражаси қанчалик юкори? Овқатланишни ташкил қилиш ушбу эҳтиёж ўзгаришига қай тарзда таъсир кўрсатади?
- Маҳаллий ҳамжамиятлар, ота-оналар, ўқитувчилар, ўқувчилар, давлат таълим органдари вакиллари мактабда овқатланишни ташкил этилишини қандай баҳоламоддалар? Озиқ-овқатлар тақсимланиши маҳаллий ҳамжамиятлар ўртасида ва уларнинг ичада кескинликин юзага чиқариши ёки кучайтириши мумкиним? Озиқ-овқат тақсимланишидан олдин қандай инфратизим яратилиши лозим? Харидлар ва контрактларнинг айнан қандай тизимларини яратиш талаб этилади?
- Овқат тайёрланишидан ва болаларга тарқатилишидан олдин қандай инфратизим яратилиши керак?
- Хизмат хоналари, озиқ-овқат омборлари ва транспорт базаларини, алоқа, транспорт воситалари ва йўлларни жиҳозлаш ва ободонлаштириш учун қандай чоралар кўрилиши лозим?
- Ўқувчилар ва ўкув материаллари етарлими, қўшимча ўқувчиларни қабул қилиш ва жойлаштириш учун зарурий инфратизим мавжудми? Овқатланишни ташкил этиш бусиз ҳам ҳаддан ортиқ кўп вазифалар юқлатилган таълим тизимига салбий таъсир кўрсатиши-

нинг эҳтимоли қанчалик катта?

- Озиқ-овқат билан таъминлаш барқарор бўладими? Ҳа бўлса, нима туфайли? Озиқ-овқат ёрдамини аста-секин тўхтатиш стратегияси мавжудми? Бундай ёрдам тўхтатилиши таълимга қандай таъсир кўрсатади?
- Шу худуднинг ўзида ёки яқин жойларда таълим соҳасида ишлайдиган бошқа гуманитар ташкилотлар фаолият юритадими? Улар ўз таълим дастурларини амалга оширишда озиқлантиришдан фойдаланишини режалаштирадиларми? Ҳа бўлса, қандай қилиб? Улар ўз ҳаракатларни мувофиқлаштиришини режалаштиряптиларми? Турли ташкилотлар озиқ-овқатларни бир хил ва изчил тақсимлайдиларми? Овқатлар нотенг тақсимлашиши ўкувчи ва ўқитувчиларни бир мактабдан/худуддан бошқа мактабга/худудга қандай қилиб жалб қилиши мумкин?
- Сиз ёки сизнинг шерикларингиз қандай шартлар асосида ходимларни танлаб оладилар? Ҳозирги вақтда жорий мажбуриятларини бажаришдан чалғимасдан, овқат тақсимлаш билан тўлдирилган таълим дастурига раҳбарлик қилиш билан шугулланишлари мумкин бўлиши учун ходимлар етарлими? Ходимлар сонини кескин кўпайтириш талаб этиладими?

Озиқ-овқатларни танлаш ва озиқланиш масалалари бўйича фикрлар

- Айнан қандай овқатларни беришни режалаштиряпсиз?
- Ушбу дастурга меъёрланган қуруқ овқатни уйга олиб кетиш учун бериш кирадими?
- Дастурнинг мониторинги қандай қилиб амалга оширилади?
- Айнан қандай озиқ-овқатларга эга бўлиш имкони мавжуд?
- Ўқувчиларда касалланиш, етарлича овқат емаслик ёки паразитлар билан зааралланганлик билан боғлиқ бўлган аниқ муаммолар борми? Ҳа бўлса, озуқавий микроэлементлар танқислиги муаммосини маълум озиқ-овқатларни танлаб олиш ёки упарни тегишли витамин ва элементлар билан бойитиш орқали ҳал қилиш мумкинми?
- Ушбу маданий мухитда ўқувчилар айнан қандай овқатларни хуш кўрадилар ва афзал биладилар?

Озиқ-овқат ҳафғизлиги, соғлиқни сақлаш ва гигиена муаммоларини ҳал қилиш

- Мактабларда санитария-техник обьектлари мавжудми ва уларда ичимлик суви борми?
- Овқат тайёрлаш билан шугулланадиган кишиларни ўқитиш ва имкониятларини кенгайтириш мақсадида тайёрлашни дастур режасига қандай киритиш мумкин?
- Заарланиш хатарини қандай қилиб камайтириш мумкин?
- Ўқувчилар ошқозон паразитлари билан заарланиши муаммоси борми? Ҳа бўлса, мактабдаги озиқланиш дастури доирасида дегельминизация бўйича мунтазам тадбирларни ўтказишига маблағ ажратиладими?
- Ҳозирги вақтда ўқувчилар учун ОИВ/ОИТС профилактикаси бўйича маърифий дастурлар мавжудми?
- Дастурга ОИВ/ОИТС профилактикаси бўйича маърифий ишларни қандай киритиш мумкин?
- Ўқитувчилар ОИВ/ОИТСдан нобуд бўлганда фавқулодда вазиятлардаги ҳаракатлар режаси қандай бўлади?

Вақт доиралари

- Ёрдам кўрсатиш бўйича тадбирнинг тахминий давомийлиги қандай?
- Тадбирнинг ҳар бир босқичи бўйича қандай маълумотлар бор (дастлабки эксперт баҳолаш, мавжуд вазиятни таҳлил қилиш, мониторинг ва баҳолаш)?
- Овқатга эга бўлиш имкони қанчалик тез мавжуд бўлади?
- Дастурни амалга ошириш бошлананишидан олдин салоҳиятни ошириш бўйича қандай тадбирлар амалга оширилади ва дастур тахминан қайси санада бошланади?

- Фавқулодда ёрдам ва кейинчалик қайта тиклаш бўйича ёрдам қандай тугатилади ва навбатдаги ривојланиш босқичига, мақсадга мувофиқ бўлган жойларда, аста-секин ўтиш қандай таъминланади?

Донорлар

- Салоҳиятли донорларни айтиб ўтинг. Донорлар томонидан ажратилган маблағларга эга бўлиш имкони қачон пайдо бўлади?
- Донорлар учун мўлжалланган, дастурни амалга оширишнинг мукаммал сценарийи бўйича барча жиҳатларни қамраб оладиган ва батафсил таклиф ишлаб чиқилган эдими?
- Донорлар қанчалик узок муддат давомида озиқ-овқатларни тақдим этадилар? Бир неча ой давомидами, 1-2 йил давомидами, 5-10 йил давомидами? (Агар донорлар атиги бир неча ой давомида озиқ-овқатларни тақдим этиб турса, унда, эҳтимол, бундай ёрдамни мактабдаги озиқланиш дастури доирасида эмас, ўқитувчиларни рагбатлантириш учун ишлатиш мақсадга мувофиқ бўлади, чунки уларни ташкил этиши учун айнан мана шу бир неча ой керак бўлади).

3.

Таълим бериш ва ўқитиш

Кириш

Нималарни ўқитиш лозимлиги тўғрисидаги савол таълим тизимининг барча ходимлари учун мураккабдир. Фавқулодда вазиятда, бу расмий ёки норасмий таълим соҳасида бўлишидан қатъи назар, таклиф этилаётган хизматлар хусусиятлари бўйича; ўкувчи ўз фуқароси бўлган мамлакатда ёки қабул қиласетган давлатда амалда бўлган дастурлар бўлишидан қатъи назар, ўкув дастурлари бўйича; ҳамда таълимдаги устуворликлар – омон қолиш кўнникмалари, професионал таълим ёки академик билимларни орттириш бўйича мухим қарорларни қабул қилиш керак. Ўкув дастурларини қайта кўриб чиқиш ёки ўзгартириш зарурати пайдо бўлиши мумкин.

Таълим барча учун долзарб жиҳатларга эга бўлиши ўта мухим аҳамиятга эга. Бунинг учун маҳаллий ҳамжамиятлар билан якин алоқада ишлаш ва улардан таълим соҳасида уларнинг эҳтиёжларини аниқлашга ёрдам берадиган тавсияларни олиш керак. Одатда бу алоҳида тузилмаларни яратишни эмас, мавжуд таълим тизими доирасида иш олиб боришни англатади. Маҳаллий ҳамжамият аъзолари таълим соҳасида кўрилаётган барча чораларда, шу жумладан таълим мазмунига доир қарорларни қабул қилишда, фаол иштирок ишшларига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Қабул қилинаётган ўкув дастурлари ўкувчиларнинг жорий ва келгисидаги эҳтиёжларига мувофиқ бўлиши ва шу аснода инқироз сабабли ўзгарган вазиятда маҳаллий ҳамжамиятга керак бўлган ахборотга мос келиши керак. Бундай ахборот, мисол учун, ҳаётий кўнникмалар, тинчлик руҳида тарбиялаш, фуқаролик тарбия, миналар хавфи борлиги тўғрисида хабар бериш, соглиқни саклаш, озиқланиш, ОИВ/ОИТС, инсон хукуқлари ва атроф-муҳитни мухофаза қилиш билан боғлиқ бўлиши мумкин. Бундан ташқари, мактабга қатнамайдиган болаларни, уларнинг ота-оналарини, қари кишилар ва эътибордан четда қолган гуруҳлар вакилларини ҳам ҳаётий кўнникмаларга ўргатиш таъминланиши керак.

Фавқулодда вазиятлардаги таълим дастурлари руҳий-ижтимоий ёрдамнинг маълум бир шаклини ифодалайди, чунки улар таниш ўкув мухити ва одатий тартибни таъминлайди ва келаҳакка умид багишлайди. Таълим жараёнининг барча иштирокчилари ва энг аввало ўқитувчилар ва мактаб маъмурияти вакиллари, ўкувчилар учун руҳий ва ижтимоий оқибатларни юмшатишда уларнинг ролига оид масалалар юзасидан тайёргарликдан ўтишлари лозим.

Таълимдаги хизматлар одамлар турлича ва турли суръатларда билим олишлари ва уларга ўкув жараёнинда фаол иштирок этиш лозимлигидан келиб чиқиши керак. Ўқиши самарали давом этиши учун ўкувчиларнинг кенг иштироқини назарда тутадиган, шу жумладан ўкувчи-

лар эҳтиёжларига қаратилган таълим бериш ва ўқитиш услубларидан фойдаланиш даркор. Бола эҳтиёжларига қаратилган услублар умуман шахснинг эҳтиёжларини қондириш, омон қолиш кўнікмаларига ўргатиш, шахсий ривожланиш, ижтимоий ҳамкорлик ва академик, яни назарий билимларни ортиришга йўналтирилган бўлиши лозим. Катталагра таълим бериш жараёни бутун умр давомида олиб борилиши ва амалий хусусиятларга эга бўлиши керак. Шунда агар улар ўрганаётган нарсаларнинг мақсадлари, қадриятлари ва қўллаш доираларини англаб олиб, ўз таълимларида фаол иштирок этиш имконига эга бўлсалар, уларнинг ўқиши жараёни янада самарали кечади.

Агар ўқитувчи сифатида маҳсус таълимга эга бўлмаган шахслар фаолият юритсалар, уларни нафакат асосий фанлар, балки фавқулодда вазиятлар шароитларида долзарб бўлиб қоладиган фанлар бўйича ҳам тегишли тайёргарликдан ўтишларини таъминлаш алоҳида аҳамият касб этади. Шунингдек, иш олиб борилаётган аҳоли гурухларининг руҳий-ижтимоий эҳтиёжларини қондириш учун ҳам жиддий тайёргарликдан ўтишга тўғри келади.

Маҳаллий ҳамжамиятлар ҳокимиюти органлари уларнинг фарзандларининг таълими эътироф этилиши ва олинган таълим бу болаларга олий маълумотга эга бўлиш ҳамда ишга жойлашишга йўл очиб беришига амин бўлишлари лозим. Асосий муаммо ҳокимииятлар, таълим муассасалари ва иш берувчилар томонидан ўқув дастурларини ва таълим олинганинги тўғрисидаги тегишли шаҳодатномаларни эътироф этишиларидан иборат. Бундай шаҳодатнома, битирув имтиҳонлари натижаларини қонунийлаштиришдан ташқари, ўқувчининг таълим олишдаги ютуқларини эътироф этади ва уни мактабга ўқишига келишда рағбатлантиради. Қоқларга келсак, улар шаҳодатномага эга бўлишлари масаласи, одатда, ҳам бошпана берган, ҳам қочоқларнинг ўзлари келиб чиқсан мамлакатлар ҳокимииятлари билан жиддий музокараларга олиб келади. Аслида эса, агар узоқ вақт давомида қочок макомида қоладиган шахслар тўғрисида гап кетаётган бўлса, ўқув дастурлари "иккала варианти ҳисобга олиши" ва ҳам қочоқлар келиб чиқсан мамлакат, ҳам улар қочиб ўтган мамлакат учун мақбул бўлиши лозим. Бу ҳолда турли мамлакатлarda қочоқларни ўқитиши масалаларини келиштириш учун минтақалароро ва идоралароро ҳаракатларни жиддий мувофиқлаштириш талаб этилади.

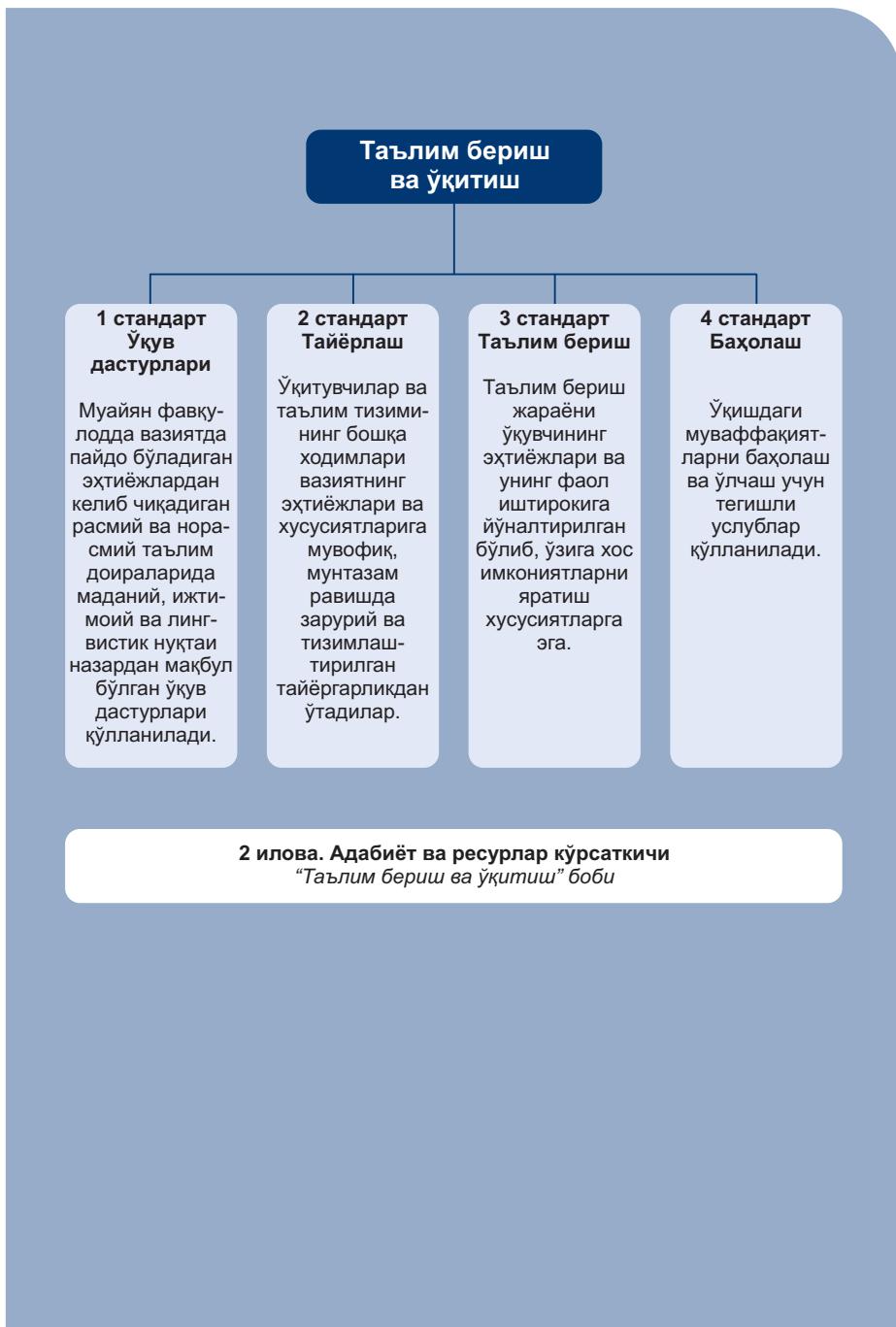
Барча тоифалар учун ягона стандартлар билан боғлиқлик

Таълим соҳасидаги чораларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш жараёни уларнинг самара-дорлигини таъминлаш учун жуда муҳимдир. Ушбу бобнинг материалларидан барча тоифаларга нисбатан амалда бўлган ҳамда маҳаллий ҳамжамият иштироки, маҳаллий ресурслар, дастлабки эксперт баҳолаш, кўрилаётган чоралар, мониторинг ва баҳолашга тегишли бўлган стандартлар билан биргалиқда фойдаланиш керак. Хусусан, ушбу чораларнинг сифатини ва ҳақиқий эҳтиёжларга мувофиқлигини таъминлаш учун бу ишларга оғат натижасида жабрланган аҳолини, шу жумладан даҳлдор гурухларни имкон қадар кенгроқ жалб этиш лозим.

Мақбул стандартлар: сифат жиҳатларига эга бўлиб, таълим соҳасида жавоб чораларини амалга оширишда эришилиши лозим бўлган мақбул даражаларни белгилайди.

Муҳим кўрсаткичлар: ушбу стандартга эришилган-эришилмаганликни кўрсатувчи "сигналлардир". Улар дастурлар ҳамда кўлланилаётган услублар ёки жараёнлар таъсири ёки натижасини ўлчаш ва бундай таъсири ёки натижка тўғрисида аҳборот бериш учун хизмат қиласи.

Йўл-йўриқли кўрсатмалар: турли вазиятларда стандарт ва кўрсаткичлардан фойдаланиш вақтида хисобга олиниши лозим бўлган муайян аспектларга мансуб бўлиб, амалий қийинчилликларга дуч келгандаги ҳаракатлар ва биринчи навбатда эътибор қаратилишини талаб этадиган муаммоларни ҳал қилиш бўйича тавсияларга эга бўлади. Шунингдек, уларда стандартлар ёки кўрсаткичлар билан боғлиқ бўлган жуда муҳим муаммолар таърифланиши ҳамда бугунги кунда мавжуд бўлган маълумотлардаги мурракаб вазиятлар, қарама-қаршиликлар ёки ноаниқликлар таърифланган бўлиши мумкин. 2 иловада мазкур боб билан боғлиқ бўлган ҳам умумий муаммолар, ҳам муайян техник масалалар бўйича аҳборот манбаларига ишора қиласидан танланган адабиёт рўйхати мавжуд.

Таълим бериш ва ўқитиш. 1 стандарт: ўқув дастурлари

Муайян фавқулодда вазиятда пайдо бўладиган эҳтиёжлардан кепиб чиқадиган расмий ва норасмий таълим доираларида маданий, ижтимоий ва лингвистик нуқтаи назардан мақбул бўлган ўқув дастурлари кўпланилади.

Муҳим кўрсаткичлар

(уларни йўл-йўриқли кўрсатмалар билан биргаликда кўриб чиқиш лозим)

- Мавжуд ўқув дастурлари фавқулодда вазият дахл қилган ўқувчилар ёшига, ривожланиш даражасига, тили ва маданиятига, иқтидорлари ва эҳтиёжларига мувофиқлиги жиҳатдан ўрганилади. Ўқув дастурлари заруратга қараб кўпланилади, мослаштирилади ёки тўлдирилади (1-3 йўл-йўриқли кўрсатмаларни кўринг).
- Агар бирон ўқув дастурини ишлаб чиқиш ёки мослаштириш зарурати пайдо бўлса, бундай ишлар ўқувчилар манфаатлари ва эҳтиёжларини энг яхши таъминлашни ҳисобга олган ҳолда ўтказилади (1-3 йўл-йўриқли кўрсатмаларни кўринг).
- Асосий таълим доирасида фавқулодда вазиятнинг мазкур босқичини ҳисобга олган ҳолда, ўқув дастурларида муҳим ҳаётий аҳамиятга эта кўникмалар, саводхонлик, ҳисоблаш ва бошқа асосий қобилият ва кўникмаларга ўргатиш масалалари кўриб чиқилади (4-5 йўл-йўриқли кўрсатмаларни кўринг).
- Ўқув дастурларида ўқувчи ва ўқитувчиларга фавқулодда вазият вақтида ва ундан кейин ҳаётий муаммоларни янада яхши енгигб ўтишга имкон берадиган руҳий-ижтимоий омонлиқдаги эҳтиёжлари ҳисобга олинади (6 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).
- Таълим мазмуни, ўқув материаллари ва ўқитиш, айниқса таълимнинг эрта босқичларида, ўқувчилар ва ўқитувчилар биладиган тилда (тилларда) берилиши таъминланади (7 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).
- Ўқув дастурлари ва ўқитиш услублари айни дамда ўқувчилар эҳтиёжларига мувофиқ бўлиб, келгусида таълим олиш учун имкон билан таъминланади (8 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).
- Ўқув дастурлари ва ўқув-услубий материаллар гендер омилини ҳисобга олган ҳолда, турли-туманликни эътироф этиш ва ўқувчиларни ҳурмат қилиш нуқтаи назаридан келиб чиқиб тузилади (9 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).
- Зарур бўлганда, тегишли ўқув фаолиятини кўллаб-кувватлаш учун ўқув-услубий материаллари ўз вақтида ва етарли миқдорда тақдим этилади. Шунда барқарорлик манфаатларини кўзлаб, жойларда мавжуд материалларга афзаллик берилади (9 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).

Йўл-йўриқли кўрсатмалар

1. **Ўқув дастурини** ўқувчиларга ўз билимлари, қобилияtlари ва кўникмаларини кенгайтиришга ёрдам берадиган ҳаракатлар режаси сифатида **ифодалаш мумкин**. Мазкур мақбул стандартларда “ўқув дастури” атамаси ҳам расмий, ҳам норасмий таълим соҳаларида таълим дастурларини ифодалаш учун умумий атама сифатида ишлатилади. У ўқув мақсадлари, таълим мазмуни, ўқитиш услубиятлари ва усуллари, ўқув-услубий материаллар ва баҳолаш услубларини қамраб олади. Ҳам расмий, ҳам

норасмий таълим негизи ўқувчилар билимлари ва тажрибасига таянадиган ва бевосита атроф-муҳитнинг хусусиятларини ҳисобга оладиган ўкув дастурларидан иборат бўлиши лозим. Мақбул стандартлар мақсадлари учун қўйидаги ифодалар ишлатилади:

- ўкув мақсадлари ўкув фаолияти жараёнида шакллантирилиши лозим бўлган билимлар, кўнікмалар, қадриятлар ва шарт-шароитларни белгилайди;
- *таълим мазмуни* – бу ўрганиш ёки ўзлаштириб олиш лозим бўлган материал (билимлар, кўнікмалар, қадриятлар ва қоидалар)дир;
- *таълим берии услуги* – бу таълим мазмунини тақдим этиш учун танлаб олинган ва кўлланиладиган ёндашувдир;
- *ўқитши услуги* – бу умумий услугбиятни амалга ошириш жараёнидан иборат бўлган услугбиятнинг таркибий қисмидир;
- *ўкув-услубий материаллар* – бу китоблар, плакатлар ва бошқа ўкув ва услубий материаллар.

Расмий ҳамда норасмий таълим тизими учун тегишли ўкув дастурлари гендер омили ва таълим босқинини ҳисобга оладиган ҳамда ўкувчи ва ўқитувчиларга тушунарли бўлган тилда (тилларда) бериладиган мазмунни сифатли таълимни назарда тутиши лозим. Ўкув дастурлари доирасида ўкувчиларнинг кенг иштироқини кўзда тутадиган ҳамда ўкувчилар учун ўз таълимни жараёнида фаолпроқ иштирок этишини рағбатлантируви омилларни яратишга қаратилган услугбиятлар кўлланилиши керак (“сифатли таълим” ва “тегишли таълим” атамаларининг ифодаларини 1 илова “Атамалар”, 83 бетда кўринг).

2. ёши ва ривожланганлик даражасига мувофиқлик. Ўкув дастурларини нафақат ўкувчиларнинг ёши, балки уларнинг муваффакиятли ўқишини белгилайдиган ривожланганлик даражасига мувофиқлигини ўрганиш лозим. Фавқулодда вазият шароитларида ҳам расмий, ҳам норасмий таълим дастурлари доираларида ўкувчиларнинг ёши ва ривожланганлик даражаси жиддий фарқ қилиши мумкин, ва бу ўкув дастурлари ва ўқитиш услугларини мослаштиришини талаб қиласди. “Ёшга мувофиқлик” атамаси биологик ёш кўрсаткичларига мансуб, ўз навбатида “ривожланганлик даражасига мувофиқлик” атамаси эса ўкувчиларнинг чинакам эҳтиёжлари ва маърифий ривожланиш даражасига мувофиқидir.

3. Ўкув дастурларини ишлаб чиқиши давомли ва мураккаб жараёндан иборат бўлиши мумкин, лекин фавқулодда вазият шароитларида ўкув дастурлари кўп ҳолларда қочоқни қабул қиласди мамлакат, қочоқ келиб чиққан мамлакат ёки бошқа фавқулодда вазиятлар тажрибасига мослашади. Расмий ва норасмий таълимнома соҳаларида амалга оширилаётган ўкув дастурларида барча ўкувчилар, шу жумладан ҳарбий ҳаракатларда иштирок этган болалар, қиз болалар, ёши ўтган ўкувчилар, мактабдан кетган болалар, ҳамда катта ёшдаги ўкувчиларнинг ҳам эҳтиёжларини ҳисобга олинишини таъминлаш мухим аҳамиятга эга. Тенг маънода манфаатдор томонлар ўкув дастурларини ишлаб чиқиши ҳамда маърифий дастурларни мунтазам кўриб чиқишида фаол иштирок этишларини таъминлаш ҳам мухимдир. Бунинг учун манфаатдор томонларнинг кенг доиралари, шу жумладан ўкувчилар, маҳаллий ҳамжамиятлар аъзолари, ўқитувчилар, инструкторлар, таълим органлари вакиллари, дастурлар раҳбарлари билан консультациялар ўтказиш мумкин.

Фавқулодда вазият вактида ёки ундан кейин расмий таълимнинг ўкув дастурларини ишлаб чиқишида бошлангич ва ўрта мактаб учун мавжуд бўлган ўкув дастурларидан фойдаланиш, зарур бўлганда эса – мослаштириш ва тўлдириши афзал кўриш керак. Қочоқлар учун расмий таълим тизимидағи дастурлarda тўхталағидиган бўлсан, бунда ихтиёрий репатриацияга кўмаклашиш учун (гарчанд доим ҳам бунинг иложи бўймаса ёки бу амал ўринли бўлмасада), қочоқ келиб чиққан мамлакатнинг ўкув дастурларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бундай қарорларни қабул қи-

лишда қочоқлар ва уларни қабул қилаётган мамлакат фикрини тұлалигича ҳисобға олиш лозим.

Әнг яхшиси, ушбу мақомда узоқ муддат давомида қолаётган қочоқлар тұғрисида гап кетаётганды, үкүв дастурлари “иккала варианттың ҳисобға олиши” ва ҳам қочоқлар келиб чиққан мамлакат, ҳам улар қочиб ўтган давлат учун мақбул бўлиши керак. Бу ҳолда турлар мамилекатларда қочоқларни ўқитиш масалаларини келишишириш учун минтақалараро ва идоралараро ҳаракатларни жиддий мувофиқлаштириш талаб этилади. Шунда типларни билиш ва шаҳодатномаларни бериш учун имтихонлар натижаларини эътироф этиш каби аниқ масалалар бўйича ҳам қарорлар қабул қилиниши лозим.

4. Таълим беришнинг тегишли услублари ўқувчиларнинг вазияти, эҳтиёжлари, ёши ва қобилияtlари ҳисобға олинган ҳолда ишлаб чиқилиши керак. Фавқулодда вазиятнинг эрта босқичларидан янги услублар кўлланилиши ҳам тажрибали ўқитувчилар, ҳам ўқувчилар, уларнинг ота-оналари ва маҳаллий ҳамжамият аъзолари томонидан оғир қабул қилиниши мумкин, чунки улар буларнинг барчасини ортиқча ва ҳаддан зиёд тезкор амалга оширилаётган ўзгаришлар сифатида идрок этадилар. Фавқулодда вазият шароитларидан ёки қайта тиклаш ишларининг эрта босқичларидаги таълим расмий таълим соҳасида ишлайдиган ўқитувчиларга жараёнга ўзариш киритиш учун имкон бериши лозим, бироқ ўқувчиларнинг янада кенг иштирокини назарда тутадиган ёки ўқувчилар учун янада қулай ўқитиш услубларига ўтишни эҳтиёжкорлик ва мулойимлик билан амалга ошириш лозим. Норасмий таълим соҳасига келсак, бунда кўнгиллилар, аниматорлар ва инструкторлар тайёрланиши туфайли ўқувчининг эҳтиёжларига қаратилган услубларни жорий этиш жараёни анча тезроқ олиб борилиши мумкин.

5. Асосий қобилияtlар ва кўникмалар таълим ёки услубий материаллар мазмуни ишлаб чиқилиши ёки мослаштирилишидан олдин аниқланиши лозим. “Асосий таълим доирасидаги асосий қобилияtlар ва кўникмалар» тушунчаси, функционал саводхонлик ва хисоблашни билишдан ташқари, асосий билимлар, кўникмалар, курсатмалар ва амалий қобилияtlарни ўзига киритади. Бу омиллар фавқулодда вазият таъсирига учраган аҳолига мансуб ўқувчиларга маҳаллий ҳамжамият аъзолари ёки ўз мамлакати фуқаролари сифатида фаол ва онгли равишида ҳаракат қилишга имкон беради.

6. Ўқувчилар ва тенг равишда педагог ходимларнинг руҳий-ижтимоий эҳтиёжлари ва руҳий-ижтимоий ривожланиши фавқулодда вазиятнинг барча босқичларидан, шу жумладан инқизор из қайта тикланиши босқичларидан ҳам кўриб чиқилиши ва ҳисобға олиниши лозим. Расмий ҳамда норасмий таълим соҳасининг барча педагог ходимлари ўқувчилар кучли руҳий таъсирига учраганларининг белгиларини пайқашга ўргатилган бўлишлари ва ўқувчилар ўкув мухитида ўзларини шундай тутишларига нисбатан тегишли чоралар кўришлари керак. Барча педагог ходимлар оғир руҳий таъсирига учраганлик аломатлари кузатилаётган ўқувчилар кўшимча ёрдам учун қаерга мурожаат этишлари мумкинligини аниқ билишлари лозим. Руҳий жароҳатни бошидан кечирган болалар ва ёшларни ўқитиш усуслари олдиндан маълум бўладиган таълим тузилишини, эътибор жамлашни оширишга ёрдам берадиган қисқартирилган дарслар, интизом сакташ учун ижобий таъсири чоралари, барча ўқувчилар ўкув фаoliyatiга жалб этилиши ва биргаликда ҳаракат қилиши кўникмаларини ривожлантирадиган ўйинлар ўтказиши назарда тутиши керак.

Шунингдек, педагогларнинг психологияк эҳтиёжларини ҳам эътиборга олиш лозим, чунки улар ҳам кўп ҳолларда жабрланган аҳоли тоифасига кириб, худди ўқувчилар дуч келган ва руҳий таъсиrlаниши ёки руҳий жароҳатта олиб келадиган омиллар билан тўқнашадилар. Бундай омиллар тайёргарлик кўриш, мониторинг қилиш ва келгуси

кўмаклашиш давомида албатта ҳисобга олиниши лозим (“Имконият ва ўқув мухити” бобига 1 қўшимчадаги руҳий-ижтимоий анкета, 51 бет; шунингдек “Имконият ва ўқув мухити” бобидаги 2 стандарт, 47 бет ва “Ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари” бобидаги 3 стандарт, 73 бетни кўринг).

7. Тип. Бошпана берадиган мамлакатлар кўпинча қочоқлар учун мўлжалланган таълим дастурлари уларнинг стандартларига мос бўлиши, шу жумладан ушбу мамлакатларда кулланиладиган тип (типлар) ва ўқув дастурларига мувофиқ бўлишини талаб қиласидилар. Лекин бундай вазиятда ўқувчиларнинг, айниқса фавқулодда вазият туганидан сўнг ўқиши давом этиришни хоҳлаётган ўқувчиларнинг келажаги тўғрисида ҳам ўйлаш жуда мухимдир. Гуманитар ёрдам кўрсатиш билан шуғулланадиган шахсларга қочоқларни қабул қилаётган давлат юқимиյатларидан қочоқлар ўз она тилларида ёки ўз мамлакатларининг расмий тилида таълим олишларига рухсат берилishi учун фаоллик билан ҳаракат қилишлари даркор. Агар бундай рухсат берилса, ўқувчилар она тилида ёзилмаган мавжуд таълимнинг барча аҳамиятли мазмунини, ўқитувчилар учун мўлжалланган кўлланмалар, дарслклар ва бошқа ёзма ёки аудиовизуал материалларни қочоқларнинг она тилига таржима қилиш зарурати юзага келади. Бундай рухсат берилмаган вазиятда эса ўқувчиларнинг она тилида юритиладиган кўшимча машгулотлар ва тадбирларни ўтказиш лозим.

8. Таълим мазмуни ва муҳим тушунчалар. Таълим мазмунини белгилаш вақтида фавқулодда вазиятнинг ҳар бир босқичида ўқувчи учун қандай билимлар, қўникамлар ва тип (типлар) фойдали бўлиши ва қандай қўникамлар уларнинг фавқулодда вазият давомида мустақил ва самарали ҳаёт кечириш имкониятларини ошириб, уларга фавқулодда вазиятдан кейин таълим олиш имкониятларидан фойдаланишга имкон беришини ҳисобга олиш лозим.

Таълимнинг тегишли мазмунини ва муҳим тушунчаларини қўйидаги жиҳатларни ҳисобга олган ҳолда аниқлаш лозим:

- соғлом турмуш тарзи қўникамлари (одамнинг ёши ва ҳолатига мувофиқ): биринчи ёрдам, репродуктив саломатлик, жинсий алоқа орқали юқадиган касалликлар, ОИВ/ОИТС;
- инсон ҳуқуқлари ва инсонпарварлик меъёрлари: фаол фуқаролик нуқтаи назар, тинчлик/тинчликни бунёд этиш руҳида тарбиялаш, зўравонлик қилмаслик, можароларнинг олдини олиш/тартибиға солиш/ҳал қилиш, болаларни химоя қилиш, хавфсизлик ва ишонарлилик;
- мусиқа, рақслар, театр, спорт ва ўйинлар каби маданият соҳаларидағи фаолият;
- янги шароитларда омон қолиш учун керак бўлган ахборот: пехотага, яныни пиёда аскарларга қарши миналар ва портламаган снарядлар тўғрисида хабардорлик, тезкор эвакуация ва хизматларга эга бўлиш имкони;
- болалар ва ўсмиirlар ривожланиши; ҳамда
- ҳаётий қўникамлар ва профессионал тайёргарлик.

9. Турли-туманлилик. Фавқулодда вазиятнинг барча босқичларида ўқув тадбирларини режалаштириша ва амалга оширишда турли тоифадаги ўқувчилар ҳамда турли мухитлардан келиб чиқсан ўқитувчиларни/инструкторларни жалб қилиш ва бағрикенглик ва хурматни тарбиялаш ҳисобга олиниши лозим. Турли-туманликини рағбатлантиришда унинг гендер муаммолари, маданият, фуқаролик, этник мансублик, дин, таълим олишга қобилият, алоҳида этиёжларга эга бўлган ўқувчилар, турли даражадаги ва турли ўшдаги гурухларга таълим бериш каби жиҳатлари эътиборга олиниши мумкин.

10. Мавжуд маҳаллий материалларни ўқувчилар учун фавқулодда вазият юзага келган заҳотиёғ баҳолаш лозим. Қочоқлар билан бўлган ҳолатда уларнинг мамлакатларидан ёки туғилиб ўстган жойларидан келиб чиқсан материаллар назарда тутилади. Бундай материалларни мослаштириш, ишлаб чиқиш ёки етарли микдорда харид қи-

лиш ва тақдим этиш керак. Барча материалларни сақлаш, тақсимлаш ва фойдаланиш кетидан назорат ташкил этилиши лозим. Таълим мазмуни ўқувчилар учун дол зарб бўлиши, ўқув материаллари эса ўқувчилар мансуб бўлган маданиятни акс эттириши ва унга нисбатан ҳурмат билан ёндашиши керак.

Таълим бериш ва ўқитиш. 2 стандарт: тайёрлаш

Ўқитувчилар ва таълим тизимининг бошқа ходимлари вазиятнинг эҳтиёжлари ва хусусиятларига мувофиқ, мунтазам равишда зарурий ва тизимлаштирилган тайёргарликдан ўтадилар.

Муҳим кўрсаткичлар

(уларни йўл-йўрикли кўрсатмалар билан биргаликда кўриб чиқиш лозим)

- Тайёргарлик ўқув фаолиятининг биринчи навбатдаги эҳтиёжларига, мақсадларига ва таълим мазмунига мувофиқ бўлади (1-2 йўл-йўрикли кўрсатмаларни кўринг).
- Зарур бўлган вазиятда тегишли таълим органлари тайёргарлик ўтказишни эътироф этадилар ва тасдиқлайдилар (3-4 йўл-йўрикли кўрсатмаларни кўринг).
- Ўқув курсаридағи машгулотлар тажрибали ўқитувчилар томонидан олиб борилади, доимий асосда кўмак ва маслаҳатлар берилади, керакли келгуси чоралар кўрилади, жойларда мониторинг ва назорат олиб борилади, малака ошириш ташкил этилади (4 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Тайёрланиш ва келгуси мониторинг ўқитувчига ўқув мухитида мувофиқлаштирувчи ролини бажаришга ёрдам беради, фаол иштирок тамоилилларига асосланган ўқитиш услубларини жорий этишга хизмат қиласи ҳамда кўргазмали қороллардан фойдаланиш амалиётини намойиш этади.
- Тайёргарлик ўқитувчилар, ўқувчилар ва маҳаллий ҳамжамият эҳтиёжларига қанчалик жавоб беришини аниқлаш ва зарур бўлганда унга ўзgartиш ва кўшимчалар киритиш мақсадида унинг мазмуни мунтазам равишда баҳоланади.
- Тайёрланиш ўқитувчига маҳаллий ҳамжамият аъзолари илтимос қилганларида унга раҳбар ролини ўзига юклашга имкон берадиган тегишли кўнкимларни беради.

Йўл-йўрикли кўрсатмалар

1. “Ўқитувчи” – бу расмий таълим тизимидағи муаллим ёки норасмий таълим тизимидағи инструктор ёхуд аниматордир (ишга ёллаш ва танлаб олиш, меҳнат шароитлари, кўмак ва назорат тўғрисида «Ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари” боби, 1-3 стандартлари, 70-73 бетларни кўринг).

2. Дастурларни ва тайёрлаш мазмунини ишлаб чиқиш жараёни таълим тизими ходимларининг муайян эҳтиёжларидан келиб чиқиб, юзага келган вазият ва мавжуд молиявий ресурслар ва вакъти ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши лозим. Тайёрлаш дастурлари фавқулодда вазият давридаги қадриятларга асосланган таъ-

лим муаммоларини ҳисобга олиши ҳамда заруратга қараб, ҳаётий кўникмаларга ўргатиш ва тинчлик руҳида тарбиялашни назарда тутиши керак.

Тайёрлаш дастурлари, бошқа жиҳатлардан ташқари, қўйидагиларни ўзига киритиши мумкин: асосий фанлар бўйича билимлар; педагогика ва дарс бериш услублари; бола ривожланиши масалалари; катталарни ўқитиш; турли-туманликни хурмат килиш; алоҳида эҳтиёжларга эга бўлган шахсларни ўқитиш; руҳий-ижтимоий эҳтиёжлар ва ривожланиш; можароларнинг олдини олиш/хал қилиш ва тинчлик руҳида тарбиялаш; инсон ҳукуқлари ва бола ҳукуқлари; ахлоқ кодекслари; ўқитувчилар учун ҳаётий кўникмалар (шу жумладан ОИВ/ОИТС); мактаб ва маҳаллий ҳамжамият ўртасидаги муносабатлар, маҳаллий ҳамжамият ресурсларидан фойдаланиш ҳамда ушбу ҳудудда вақтинчали бўлиб турган ёки доимий яшаш жойларига қайтаётган (масалан, мамлакат ичida кўчирилган шахслар ёки қочоқлар) аҳолининг эҳтиёжлари ни аниқлаш ва қондириш.

3. Тайёрлашни қўллаб-қувватлаш ва мувофиқлаштириш. Фавқулодда вазият бар-қарорлашгандан кейин, имкон бўлса, миллий ва маҳаллий таълим органларини ва маҳаллий ҳамжамиятларнинг таълим ишлари бўйича қўмиталарини расмий ва норасмий таълим тизимлари учун ўқитувчиларни тайёрлаш бўйича тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш жараёнига жалб қилиш лозим. Фавқулодда вазият оқибатларини бартараф этиш ишларига киришашётганда ўқитувчиларни тайёрлаш дастурларини муҳокама қилиш жараёнини уларни ишдан ва олинган таълимни эътироф этиш механизmlаридан ажратмаган ҳолда бошлаш тавсия этилади. Бироқ, қочоқлар тўғрисида гап кетаётганда, кўпинча қочоқлар ҳамжамияти ва бу ерда қабул қилинган таълим дастурлари ва маҳаллий таълим тизими ўртасида боғлиқлик мавжуд бўлмайди.

Имкон бўлганда, ўқитувчилар учун тегишли тайёргарлик курсларини тайёрлайдиган ва ўтказдиган маҳаллий ўқитувчиларни таъминлаш олиш ва, заруратга қараб, йўл-йўрик бериш ва ўқитиш соҳасида уларнинг салоҳиятини ошириш лозим. Агар ўқитувчилар сони етарпи бўлмаса ёки уларнинг ўзи тегишли тайёргарликка эга бўлмасалар, ташки (масалан, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, ҳалқаро НХГЛар) ҳамда маҳаллий, миллий ва минтақавий ташкилотларга ўқитувчиларни ишдан ажратмаган ҳолда ёки улар ўз фаолиятларини бошлашларидан олдин ўқитувчиларни тайёрлаш билан шугу́лланадиган мавжуд ёки ўтиш давридаги тузилмалар ва муассасаларни мустаҳкамлашга қаратилган мувофиқлаштирилган саъй-ҳаракатларни кўллаш керак бўлади.

4. Таълим ва аккредитация тўғрисидағи ҳужжатларни эътироф этиши. Миллий ва маҳаллий таълим органлари томонидан эътироф этилиш ва аккредитацияни ҳам айни дамда ўқитиш сифатини таъминлаш ва ўқитишига бўлган ҳукуқни эътироф этиш, ҳам фавқулодда вазиятдан чиқиб кетишига доир вазиятни назарда тутиш учун ҳаракат қилинади. Ўқитувчи-қочоқларга келсад, қочоқларни қабул қилаётган мамлакат/минтақа ёки қочоқлар келиб чиқсан мамлакат/минтақанинг ёки уларнинг биронтасининг таълим органлари улар тайёргарлиқдан ўтганлари тўғрисида расмий ҳужжат беришлари керак. Бунинг учун эса ўқитувчилар учун мўлжалланган тайёрланиш курслари яхши тизимлаштирилган ва расмий ҳужжатлаштирилган, таълим органлари томонидан ўқитувчилар малакасига қўйиладиган талабларга жавоб берадиган ҳамда фавқулодда вазият сабабли кўшимча компонентларни назарда турадиган бўлиши ўта муҳим аҳамиятга эга.

Таълим бериш ва ўқитиш. 3 стандарт: ўқитиш

Таълим бериш жараёни ўқувчининг эҳтиёжлари ва унинг фаол иштирокига йўналтирилган бўлиб, инклюзив хусусиятларга эга.

Муҳим кўрсаткичлар

(уларни йўл-йўриқли кўрсатмалар билан биргалиқда кўриб чиқиш лозим)

- Ўқувчиларга ўз таълимида фаол иштирок этиш имкони тақдим этилади (1 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).
- Фаол иштирокни назарда тутувчи услублар ўқувчини таълим ва ўқув муҳитини такомиллаштириш жараёнига жалб қилиш мақсадида қўлланилади.
- Амалда ва ўқувчилар билан биргалиқда ишлаш орқали ўқитувчилар дарс мазмунини тушунишлари ва тайёрланиш курсларида орттирган ўқитиш кўнникмаларини намойиш этадилар.
- Барча ўқувчиларни ўқиши жараёнига киритишига кўмаклашиш ва ўқитишга халақит берадётган тўсикларни қисқартириш йўли билан ўқитиш жараёнида барча ўқувчилар, шу жумладан алоҳида эҳтиёжларга эга бўлган ўқувчиларнинг эҳтиёжлари ҳисобга олинади (2 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).
- Ота-оналар ва маҳаллий ҳамжамиятлар етакчилари таълим мазмуни ва қўлланилаётган ўқитиш услубларини тушунадилар ва эътироф этадилар.

Йўл-йўриқли кўрсатмалар

1. Фаол иштирок. Ўқитувчи ўз фаолиятини интерфаоллик ва ўқувчиларни ўқиши жараёнига фаол жалб қилиш тамоийларидаги шакллантириши лозим. Шунингдек, у ўқувчиларнинг ривожланиши нутқи назаридан мақбул бўлган таълим бериш ва ўқитиш услубларидан фойдаланиши керак. Улар қаторидан куйидагиларни келтириш мумкин: гурӯх бўлиб ишлаш, амалий машгулотлар, тенгдошлар ёрдамида ўқиши, рол икро этиш ўйинлари, ҳикоялар, ўйинлар, видео ва ҳикояларни ўйлаб чиқариш. Фаол ўқиши ўқитувчи ва ўқувчилар ҳамда ўқувчилар ўртасида ўзаро боғланишларни шакллантиришига ёрдам беради ва ижобий руҳий-ижтимоий омонликтини таъминлайди ("Имконият ва ўқув муҳити" боби, 2 стандарт, 6 йўл-йўриқли кўрсатма, 47 бетни кўринг).

2. Ўқитишга халақит берувчи тўсиклар. Ўқитувчи фавқулодда вазиятларда расмий ва норасмий таълим соҳасидаги чораларнинг аҳамияти тўғрисида ота-оналар, маҳаллий ҳамжамият аъзолари, таълим тизими раҳбарлари ва бошқа манфаатдор томонлар билан сухбат қуриш ҳамда улар билан турли-туманлик, таълим жараёнига киритиши ва қарнов масалаларини муҳокама қилишига қодир бўлиши лозим. Таълим тизими раҳбарлари, ота-оналар ва маҳаллий ҳамжамият аъзолари билан мулоқот юритиш улар таълимга кўмаклашиш жараёнининг аҳамиятини англаб етишлари ва унга ёрдам беришлари ҳамда керакли ресурслар тақдим этишлари учун керак.

3. Таълим бериш услубларини танлаш ва улардан фойдаланиши ўқитувчи томонидан олинган маълумот, унинг тажрибаси, тайёргарлариги ва эҳтиёжлари каби омилларни ҳисобга олишни талаб қиласди. Ўқитувчи таълим мазмунидаги ўзгаришлар, ўқитувчининг билим даражаси ва ахлоқида қандай ўзгаришлар кутилаётгандиги тўғрисида билиши лозим. Маҳаллий ҳамжамиятнинг хавотирини ўйфотаётган муаммоларни ҳисобга олиш мақсадида таълим тадбирларини ва ўқитиш услубларини мувофиқлаштириш учун ота-оналар, маҳаллий ҳамжамият ҳамда анъанавий ва диний етакчиларнинг иштироки ва мақбул муносабати муҳим аҳамиятга эга.

Таълим бериш ва ўқитиш. 4 стандарт: баҳолаш

Ўқишидаги муваффакиятларни баҳолаш ва ўлчаш учун тегишли услублар қўлланилади

Муҳим кўрсаткичлар

(уларни йўл-йўрикли кўрсатмалар билан биргалиқда кўриб чиқиш лозим)

- Ўқиш жараёнини мунтазам равишида ва мувофиқ баҳолаш учун доимий баҳолаш ва ўлчашнинг табақалаштирилган услублари қўлланилади. Ушбу ахборотдан ўқитиш сифатини ошириш учун фойдаланиш таомиллари мавжуд (1 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Ўқувчилар ютуқлари баҳоланиб, уларга ўқув курсларини тутагтаниклари тўғрисида тегишли шаҳодатномалар ёки хужжатлар берилади (2 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Ўлчаш ва баҳолаш услублари холис, ишонарли ва ўқувчиларга таҳдид солмайдиган ҳисоблананди (3 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).

Йўл-йўрикли кўрсатмалар

1. Куйидаги тамоилларга асосланган *ўлчаш ва баҳолашнинг самарали услублари ва кўрсаткичларидан* фойдаланиш лозим:

- релевантлик (яъни, тестлар ва имтиҳон материаллари релевант хусусиятларга эга ва ўрганилаётган материалга мувофиқидir);
- изчиллик (яъни, баҳолаш услублари маълум ва шу аснода барча ўқув юртлари ёки барча ўқитувчилар томонидан кўлланилади);
- имкон тақдим этиш (баҳолашга қатнашмаган ўқувчиларга баҳолаш жараёнидан ўтиш учун яна бир имкон берилади);
- ўтказиш вақти (баҳолаш ўқитиш жараёни давомида ва чиқиш охирида ўтказилади);
- даврийлик (фавқулодда вазият ушбу омилга таъсир кўрсатилиши мумкин);
- тегишли жой тақдим этиш (расмий баҳолаш жараёни тегишли жойда ёки хонада таълим тизимининг тегишли ходимлари томонидан ўтказилади);
- манбаатдор томонлар иштироки ва шаффоффлик (баҳолаш натижалари ўқувчилар эътиборига етказилади, болалар тўғрисида гап кетаётган бўлса – ота-оналарга маълум қилинади).

2. Баҳолаш натижалари. Расмий таълим дастури доирасида баҳолаш шундай ўтказилади, ўқувчиларнинг ютуқлари ва улар топширган имтиҳонлар натижалари қочоқларни қабул қиласидан давлатнинг ёки улар келиб чиқсан мамлакатнинг таълим органлари томонидан этироф этилиши мумкин бўлсин. Қочоқларга нисбатан улар келиб чиқсан мамлакат ёки минтақанинг таълим органлари томонидан тегишли хужжатлар ётироф этилишига уриниш керак. Ўқув курси тутагтаникларни исботловчи хужжатлар қаторига дипломлар, шаҳодатномалар ва ш.ў. киритилиши мумкин.

3. Баҳолашнинг этник меъёрлари. Ўлчаш ва баҳолаш этник меъёрларга мувофиқ тайёрланиши ва ўтказилиши лозим. Улар холис ва ишончли бўлиши ҳамда шундай ўтказилиши керакки, бу ўқувчиларнинг кўркув ҳиссисини ва уларнинг жароҳатланиш даражасини кучайтирумайдиган бўлсин. Шунингдек, ўқувчиларга яхши баҳо кўйиш, кейинги синфга ёки навбатдаги ўқиш босқичига ўтказиш эвазига уларга нисбатан шилқимлик қилинишига барҳам бериш чораларини кўриш лозим.

4.

Ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари

Кириш

Инсонпарварлик ёрдамини кўрсатишнинг барча аспектлари мураккаб, баъзан эса хавфли шароитларда иш олиб борадиган ходимлар ва кўнгиллilarнинг кўникмалари, билимлари ва самарали фаолиятига боғлиқ бўлади. Бундай одамларга юкланиш жуда катта бўлиши мумкин, ва улар мақбул стандартларга риоя қилинишини таъминлай олишлари учун уларни тегишли даражада тайёрлашни ташкил қилиш, ҳаракатларига раҳбарлик қилиш ва мониторинг ўтказиш ҳамда уларни зарурий материаллар билан таъминлаш, кўмаклашиш ва назорат қилиш ўта муҳим аҳамиятга эга.

Фавқулодда вазият шароитларида ўқитувчиларни ва таълим муассасаларининг бошқа ходимларини ёллаш ва танлаб олиш кенг иштирок ва шаффоффлик тамойиллари ҳамда ҳар томонлама мезонларга асосланни лозим. Иложи бўлса, таълим муассасалари ходимларини фавқулодда вазият дахл қилган аҳоли орасидан танлаб олиш керак. Бу жиҳат таълим дастурларида фавқулодда вазият таъсирига учраган аҳолининг (аҳоли гуруҳларининг) ижобий амалий тажрибаси, эътиқоди ва эътиёжларига нисбатан хурматни ўзида мужассамлаштирган маданий анъаналари, урф-одатлари ва билимларини ҳисобга олишга имкон беради.

Ишга қабул қилинган ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимларига маҳаллий ҳамжамият иштирокида ахлоқ кодексини ишлаб чиқиш ва меҳнат шароитларини белгилаш лозим. Ўқитувчиларни ва таълим муассасаларининг бошқа ходимларини аниқ ифодаланган шартномалар асосида ишга ёллаш керак. Бундай шартномаларда ўқитувчиларнинг ҳуқуқлари (иш ҳақи ёки мукофот, иш кунлари ва иш вақти, меҳнат шароитлари ва ш.ў.) масъулият доираси ва хизмат мажбуриятлари батафсил баён этилган бўлади. Ахлоқ кодексида ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари учун ўзини тутишининг аниқ меъёрларини ҳамда ушбу меъёрларга амал қилимайдиган шахслар учун таҳминий оқибатларни назарда тутиш лозим. Фавқулодда вазият дахл қилган аҳоли томонидан ўқув жараёнининг қўллаб-кувватланиши ҳам ўқитувчи кадрлар ва таълим муассасалари ходимларини ишга ёллаш ва мустаҳкам жойлаштириш жараёнига, ҳам ота-оналар ўз болаларини мактабга юборишга рози бўлишларига хизмат қиласди.

Инқироз таъсирига учраган ҳудудларда ўқитувчиларга ва таълим муассасаларининг бошқа ходимларига ҳамда маҳаллий ҳамжамиятнинг барча аъзоларига улар бошдан кечиранларига кўнишиш ва турмуш тарзларини қайта тиклашга уриниб кўришга тўғри келади. Расмий

ва норасмий таълим дастурлари ходимлари фавқулодда вазиятни уддалаш ва рўй берган оғат ва низо натижасида пайдо бўлган руҳий жароҳат ва таъсирланниши енгиги ўтиш учун ёрдамга мухтож бўлади. Уларга бир-бирига кўмаклашишга ёрдам берадиган ҳамда ўқитувчилар омонлигини ошириш учун керак бўлган тегишли механизмларни яратиш лозим.

Фавқулодда вазиятлар шароитларида таълим дастурларини муваффақиятли амалга ошириш учун ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимларини тегишли тайёргарликдан ўтказиш керак. Уларни тайёрлаш стандартлари «Таълим бериш ва ўқитиш» бобида келтирилган.

Шунингдек, ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари назорат шаклидаги ёрдамга мухтожлар. Маҳаллий ҳамжамият даражасида ота-оналарни, қишлоқлар раҳбарларини, маҳаллий ҳамжамиятларнинг таълим ишлари бўйича комиссиялари аъзоларини ва маҳаллий ҳокимиёт органлари вакилларини ўз ҳудудларида таълим дастурларини мониторинг қилиш ва бундай дастурларга кўмаклашишга ўргатиш лозим. Агар оғат дахл қилган ахолига ўз таълим дастурлари устидан назорат олиб бориши хуқуки ва имконияти берилса, улар шу аснода ўзларининг мустақил бўлиши хуқукини амалга оширида ва ўз муаммоларининг ечимини топиши мумкин бўлади. Маҳаллий ҳамжамият таълим муассасалари ходимларига ёрдам бериши ва уларнинг фаолиятлари кетидан назорат қилишда иштирок этиши маҳаллий ҳамжамият ва ўкув муҳитидаги ўқитувчилар ўртасида самарали муносабатлар яратилишига хизмат қиласи.

Фавқулодда вазият таъсир қилган ахолига сифатли ва узлуксиз ёрдамни таъминлаш учун мактабни бошқариш сифатини ҳамда ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимларининг ишлашини доимо кузатиб бориш лозим. Мониторинг ва баҳолаш жараёнига нафқат назорат, балки маслаҳат хусусиятини багишаёт жуда мухим аҳамият касб этади. Кенг иштирок тамойилларига асосланган мониторинг ва баҳолаш жараёни ўқитувчилар ишининг сифатини ошириш ва мувофиқлаштиришга ёрдам беради. Ходимлар иши баҳоланиши, имкон қадар, ўқитувчилар учун ижобий ўкув тажрибасига айланиши керак.

Барча тоифалар учун ягона стандартлар билан боғлиқлик

Таълим соҳасида чораларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш жараёни уларнинг самара-дорлигини таъминлаш учун жуда мухим аҳамиятта эга. Мазкур бобнинг материалларидан барча тоифаларга нисбатан амал қиладиган ҳамда маҳаллий ҳамжамият иштироки, маҳаллий ресурслар, дастлабки эксперт баҳолаш, кўрилаётган чоралар, мониторинг ва баҳолашга тегишли бўлган стандартлар билан биргаликда фойдаланиш лозим. Хусусан, ушбу чораларнинг сифатини ва чинакам эҳтиёжларга мувофиқлигини таъминлаш учун оғат натижасида жабрланган аҳолини, шу жумладан даҳлдор гурухларни имкон қадар кенгроқ жалб қилиш керак.

Мақбул стандартлар: сифат жиҳатларига эга ва таълим соҳасида фавқулодда ёрдам тақдим этиш вақтида эришилиши лозим бўлган мақбул даражаларни белгилайди.

Муҳим кўрсаткичлар: бу мазкур стандартга эришилганлик-эришилмаганликни кўрсатадиган “сигналлар”дир. Улар таъсирни ёки дастулар натижаларини ва қўлланилган усулларни ёки жараённи ўтчаҳ ҳамда бундай таъсир ёки натижка тўғрисида ахборот бериш учун хизмат қиласи. Кўрсаткичлар сифатли ёки миқдорий бўлиши мумкин.

Йўл-йўрикли кўрсатмалар: турли вазиятларда стандартлардан фойдаланиш вақтида ҳисобга олиниши лозим бўлган муайян аспектларга мансуб бўлиб, амалий қийинчиликларга дуч келинганда қилинадиган ҳаракатлар ва биринчи навбатда эътибор қаратилишини талаб этадиган муаммоларни ҳал қилиш борасидаги тавсияларга эга бўлади. Шунингдек, уларда стандартлар ёки кўрсатмалар билан боғлиқ бўлган жуда мухим муаммолар таърифи ҳамда бугунги кунда маълумотларда мавжуд бўлган мушкул вазиятлар, қарама-қаршиликлар ва ноаникилар ифодаланган бўлиши мумкин. 2-иловада умумий муаммолар ва ушбу бобга боғлиқ бўлган муайян техник масалалар бўйича ахборот манбасига ишора этувчи танланган адабиёт рўйхати келтирилган.

Ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари

1 стандарт Ишга ёллаш ва танлаб олиш

Юқори малакали
ўқитувчилар ва
таълим
муассасаларининг
бошқа ходимларнинг
керакли сонини ишга
ёллаш жараённи кенг
иштирок,
шаффоффлик, турли-
туманлик ва тенглик
омилларини хисобга
оладиган мезонлар
асосида ўтказилади.

2 стандарт Ишлаш шарт- шароитлари

Ўқитувчилар ва
таълим
муассасалари-
нинг бошқа
ходимлари аниқ
белгиланган
шартлар бўйича
мехнат қилиб,
ахлоқ кодексига
амал қиласидар
ва тегишли
мукофот
оладилар.

3 стандарт Кўмаклашиш ва назорат қилиш

Ўқитувчилар ва
таълим
муассасалари-
нинг бошқа
ходимлари учун
назорат қилиш ва
кўмаклашиш
механизмлари
яратилган ва
доимий асосда
кўлланилади.

1 кўшимча Ахлоқ кодекси

2 илова. Адабиёт ва ресурслар кўрсаткичи
“Ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари” боби

Ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари. 1 стандарт: ишга ёллаш ва танлаб олиш

Юқори малакали ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимларининг керакли сонини ишга ёллаш жараёни кенг иштирок, шаффоффлик, турли-туманлык ва тенглик омилларини ҳисобга оладиган мезонлар асосида ўтказилади.

Муҳим кўрсаткичлар

(уларни йўл-йўриқли кўрсатмалар билан биргаликда кўриб чиқиш лозим)

- Ишга ёллаш жараёни бошланишидан олдин аниқ ва тегишли лавозим йўриқномалари ишлаб чиқилади (1 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).
- Ишга ёллаш жараёнини ўтказиш бўйича аниқ йўриқномалар мавжуд.
- Таркибига маҳаллий ҳамжамият вакиллари ҳам кирадиган танлов комиссияси номзодлар малакасини шаффофф баҳолашга асосланиб ҳамда гендер омиллари, турли-туманлык ва маҳаллий ҳамжамият томонидан мътиплатланишини ҳисобга олган ҳолда ўқитувчиларни танлаб олади (2-5 йўл-йўриқли кўрсатмаларни кўринг).
- Ўқувчилар сони жиҳатдан жуда катта синфларни шакллантирмаслик учун ўқитувчиларнинг етарли сони ишга ёлланган ва жалб этилган (6 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).

Йўл-йўриқли кўрсатмалар

1. Лавозим йўриқномаларида, бошқа жиҳатлар қатори, ходимнинг роли ва мажбуриятлари таърифи, ҳисбот беришнинг аниқ тизими ва ахлоқ кодекси баён этилган бўлиши лозим.

2. Тажриба ва малака. Фавқуплодда вазият шароитларида малакаси эътироф этилган малакали ўқитувчиларни ёллаш вазифасини белгилаш керак, лекин айрим вазиятларда кам тажрибали ёки тажрибаси мавжуд бўлмаган ўқитувчиларни ҳам эътиборга олиш лозим. Шу сабабли бундай ҳолатларда уларни тайёрлаш ишларини ўтказиш талаб этилади. Агар малакали ўқитувчиларда тегишли сертификатлар ёки бошқа хужжатлар мавжуд бўлмаса, уларнинг малакаларини исботловчи мукобил услубларини, масалан, лавозимга номзодларни тест-синовларидан ўтказиш каби жараёнларни назарда тутиш жуда мухимдир. Ўқитувчиларнинг мақбул энг кичик ёши 18 ёшлини ташкил қилиши керак бўлсада, бундан ҳам ёшрок ўқитувчиларни ишга қабул қилиш зарурати юзага келиши мумкин. Айрим вазиятларда аёл-ўқитувчиларни ишга ёллашга фаол кўмаклашиш ҳамда, иложи бор ва ўринли бўлган жойларда, гендер, яъни жинслар тенглигига эришиш мақсадида, ишга ёллаш мезонлари ёки жараёнини мувофиқлаштириб туриш керак.

Ўқувчиларнинг она тилини (тилларини) биладиган ўқитувчиларни ўз она тилида эмас, давлат тилида таълим олаётган кичик миллатлар вакиллари қаторидан ёллаш лозим. Иложи бор ва жўяли бўлган жойларда миллий тилда ва/ёки қочоқтарни қабул қилаётган мамлакат тилида (тилларида) жадал ўкув курсларини олиб бориш керак (шунингдек, “Таълим бериш ва ўқитиш” боби, 1 стандарт, 7 йўл-йўриқли кўрсатма, 60 бетни кўринг).

3. Мезонлар рўйхатига қўйидагилар кириши мумкин:

- профессионал фазилатлар: илмий тадқиқотлар ўтказиш тажрибаси, ўқитиш ва руҳий-ижтимоий тажриба; бошқа билимлар/кўникмалар; бошқа тилларни билиш;

- шахсий фазилатлар: ёши; жинси (иложи бўлса, ёллаш учун масъул бўлган шахсларга гендер мувозанатини таъминлашга интилиш керак); этник ва диний мансублик; турли-туманилийк (маҳаллий ҳамжамият вакилларини таъминлаш учун);
- бошқа фазилатлар: маҳаллий ҳамжамият томонидан эътироф этилиш ва у билан ҳамкорлик қилиш; оғат дахл қўлган аҳолига мансублик.

4. Танлаб олиши. Ўқитувчиларни ва таълим муассасаларининг бошқа ходимларини, биринчи навбатда, оғат дахл қўлган аҳоли вакиллари қаторидан танлаб олиш керак, лекин зарурат туғилганда, бошқа фуқаролар орасидан ҳам ишга олиш мумкин. Агар қочоқлар ёки мамлакат ичидаги кўчирилган шахслар учун лагер ташкил этилаётган бўлса, маъқул бўлган маҳаллий номзодлардан аризалар қабул қилиш мумкин, қачонки бу яхши муносабатларни ўрнатишга ёрдам берса. Танлаб олиш ишларини маҳаллий ҳамжамият, қочоқларни ёки кўчирилган шахсларни қабул қилаётган маҳаллий ҳамжамият ва ҳокимият органлари билан маслаҳатлашган ҳолда ўтказиш лозим.

5. Текширувулар. Инқирозли вазиятларда, ўқитувчиларга заарларни таъсир кўрсатиши ва/ёки уларнинг ҳуқуқларига риоя қилмаслиги мумкин бўлган одамлар ишга ёллананишининг олдини олиш учун, ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари тўғрисида маълумот йиғиш керак.

6. Бир синфда ўқийдиган болаларнинг энг катта сони бўйича *мақбул маҳаллий меъёрни* белгилаш ҳамда ўқитувчиларнинг етарли сонини танлаб олиш ва ушбу меъёрдан жиддий четга чиқишиларга йўл кўймаслик учун барча чораларни кўриш лозим. Назорат юзасидан қилинадиган маърузаларда таълимнинг турли босқичларида ҳаддан зиёд тўлиб кетган синфларни кўрсатиш керак.

Ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари. 2 стандарт: ишлаш шарт-шароитлари

Ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари аниқ белгиланган шартлар бўйича меҳнат қилиб, ахлоқ кодексига амал қиласидар ва тегишли мукофот оладилар.

Муҳим кўрсаткичлар

(уларни йўл-йўрикли кўрсатмалар билан биргаликда кўриб чиқиш лозим)

- Мукофот миқдори ва меҳнат шартлари меҳнат шартномасида белгиланади, мукофот мунтазам равища тўланади ва ишнинг профессионал даражаси ва самарадорлигига боғлиқ бўлади (1-2 йўл-йўрикли кўрсатмаларни кўринг).
- Тегишли стратегияларни ишлаб чиқиш мақсадида халқаро ташкилотлар таълим органлари, маҳаллий ҳамжамиятларнинг таълим ишлари бўйича комиссиялар ва НҲТлар билан ҳамкорлик қиласидар ва турли тоифалар ва даражаларга тегишли бўлган ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари учун адопатли, мақбул ва барқарор тариф сеткаларини кўпллаш бўйича келишувга эришадилар (2 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Ахлоқ кодекси ва маълум меҳнат шартлари таълим муассасалари ходимлари ҳамда маҳаллий ҳамжамият аъзоларининг кенг иштироки тамойили асосида ишлаб чиқилади ва ундан фойдаланиш бўйича аниқ тавсиялар билан тўлдирилади (1 ва 3 йўл-йўрикли кўрсатмаларни кўринг).

- Таълим муассасалари ходимлари ахлоқ кодексини имзолайдилар ва унга амал қиладилар; лавозим сунистеъмол қилинган ва/ёки ахлоқ кодекси бузилган вазиятларда кўллаш учун тегишли чоралар ҳужжатлаштирилади ва кўлланилади (3-4 йўл-йўриқли кўрсатмаларни кўринг).

Йўл-йўриқли кўрсатмалар

1. Меҳнат шарт-шароитларининг таърифига лавозим йўриқномасини, мукофот миқдори, ишга келиш, иш кунининг/иш ҳафтасининг давомийлиги, шартноманинг амалда бўлиш муддати, кўмаклашиш ва назорат қилиш механизmlари ҳамда баҳс-мунозараларни ҳал қилиш воситалари тўғрисидаги маълумотларни киритиш лозим (юкорида келтирилган 1 стандарт, 1 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).

2. Мукофот пуллик ва бепул хусусиятларга эга бўлиб, мувофиқ бўлиши (келишув бўйича) ва мунтазам равишда тўланиши керак. Мукофотнинг мувофиқ даражасини кенг иштирок тамоилига асосланган ва қатнашувчи томонлар ҳаракатлари мувофиқлаштирилишини таъминлайдиган жараён давомида белгилаш лозим. Мукофот даражаси хизматлар профессионал равишда, узлуксиз ва барқарор кўрсатилишини кафолатлашига интилиш лозим. Хусусан, мукофот миқдори ўқитувчиларга ўзларининг асосий эҳтиёжларини қондириш учун четда кўшимча даромад манбаларини изламасдан, ўз профессионал фаолиятига бутун эътиборини жамлашига имкон бериши керак. Мукофот даражасини иш шартлари ва ахлоқ кодексига риоя этилишига боғлиқ қилиб кўйиш лозим.

Шунингдек, келиб чиқиши турлича бўлган ўқитувчилар (масалан, маҳаллий фуқаролар ва қочоқлар) нотенг иш ҳақини оладиган вазият юзага келишининг олдини олиш керак. Ушбу жараённинг асосий иштирокчиларини барқарор мукофотлаш тизимини яратиш бўйича узоқ муддатли стратегияларни ишлаб чиқиш жараёнинг жалб қилиш лозим. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг муассасалари, НҲТлар, таълим органдари ва бошқа ташкилотларга мукофотлашнинг ягона тариф даражасини белгилаш мақсадида ўз ҳаракатларини мувофиқлаштириш керак.

3. Ахлоқ кодексида таълим муассасалари ходимлари учун ўзини тутишнинг аниқ стандартларини ўрнатиш ва ушбу стандартларга бўйсунмайдиганлар учун муқаррар оқибатларни белгилаш лозим. Кодекснинг таъсирини таълим муассасалари ҳамда таълим дастурлари доирасида амалга ошириладиган (ахлоқ кодекси намунасини 1 кўшимча, 74 бетда кўринг) турли тадбирларга тарқатиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ушбу кодекс ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари ижобий ўқув мухити яратилиши ва ўқувчилар соғ-омон бўлишларига кўмаклашишларини таъминлаши керак. Шунингдек, унда белгилаш керакки, таълим муассасалари ходимлари бошқа жиҳатлардан ташқари:

- профессионал ахлоқ намойиш этиб, сабр-тоқат, ўз-ўзини назорат қилиш, маънавий-этик юриш-туришни юкори даражада сақлаб келадилар;
- барча ўқувчилар учун очик бўлган мухитни яратишида иштирок этадилар;
- таъкиб қилиш (шу жумладан жинсий шилқимликлар), кўрқитиш, бешафқат муомалада бўлиш, зўравонлик ва камситишлардан холи бўлган хавфсиз ва соғлом ўқув мухитини таъминлайдилар;
- машғулотларда мунтазам равиша иштирок этадилар ва пухталика амал қиладилар;
- исда профессионал жиҳатлар ва самараదорликни намойиш этадилар; ва
- маҳаллий ҳамкамият ва манфаатдор томонлар нуқтаи назаридан таълим соҳасида мақбул ахлоқ намойиш этадилар.

4. Кодексни қўллаш бўйича тавсиялар. Таълим муассасаларининг барча ходимлари ва таълим мухитида ишловчи бошқа ходимлар учун ахлоқ кодексига амал қилиш бўйича йўл-йўриқ кўрсатмалари берилиши лозим. Маҳаллий ҳамжамиятларнинг таълим ишлари бўйича комиссия аъзолари, таълим муассасаларининг инспекторлари ва раҳбарларига бундай кодексга риоя қилиш кетидан назорат этишда уларнинг роли ва мажбуриятларини тушунириш ва бунда уларга кўмаклашиш мақсадида уларни тайёргарликдан ўтказиш керак. Шунингдек, уларга ахлоқ кодеси билан боғлиқ бўлган асосий муаммоларни аниқлашга ёрдам бериш ва мактаб/нарасмий таълим дастурларини амалга ошириш бўйича ҳаракатлар режаларига киритиш лозим. Назорат механизmlари барча иштирокчи томонларнинг маҳфийлиги ҳимоя қилинишини таъминлайдиган хисобот бериш ва мониторингнинг шаффоф таомилларини яратишга ёрдам берishi керак (шунингдек, қўйида 3 стандартни кўринг).

Ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари. 3 стандарт: кўмаклашиш ва назорат қилиш

Ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари учун назорат қилиш ва қўллаб-кувватлаш механизmlари яратилган ва доимий асосда қўлланилади.

Муҳим кўрсаткичлар

(уларни йўл-йўрикли кўрсатмалар билан биргалиқда қўриб чиқиш лозим)

- Назорат қилиш механизми ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари фаолиятини мунтазам равишда баҳолаш ва мониторингини ўтказишни назарда тутади (1-2 йўл-йўрикли кўрсатмаларни кўринг).
- Ходимлар доимий равишда аттестациядан ўтказилиб, натижалари рўйхатга олинади ва тегишли ходимлар билан муҳокама қилинади (3 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Ўқитувчиларга ва таълим муассасаларининг бошқа ходимларига, заруратга қараб, тегишли ва қулай консультациялар ва руҳий-ижтимоий ёрдам тақдим этилади (4 йўл-йўрикли кўрсатмаларни кўринг).

Йўл-йўрикли кўрсатмалар

1. Назорат қилиши механизmlари. Ҳар бир мамлакатда ёки фавқулодда вазият дахл қилган минтақада ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари учун стандартларни аниқлаш ҳамда назорат қилиш ва кўмаклашиш механизмини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш лозим. Ушбу механизм ишида маҳаллий ҳамжамият вакиллари (шу жумладан анъанавий ва диний етакчилар), маҳаллий ҳамжамиятда мавжуд бўлган мактаб ичидаги ташкилотлар, масалан, ота-оналар ва ўқитувчилар бирлашмалари, маҳаллий ҳокимиёт органлари, мактаб директорлари ва ўқитувчилар касаба уюшмалари иштирок этишлари мумкин. Назорат механизми маҳаллий ҳамжамиятнинг таълим ишлари бўйича комиссияси билан яқин алоқада бўлиши керак. Бундай комиссия ўзининг ваколат доираларида таълим муассасалари томонидан ахлоқ кодексига риоя этишини мониторинг қилиши ва бу жараёнда касбий фазилатлар, ишлар самадорлиги ва тегишли ҳатти-ҳаракатларга алоҳида эътибор қаратилиши лозим (шунингдек, “Маҳаллий ҳамжамият иштироки” боби, 1 стандарт, 15 бетни кўринг).

- 2. Таъёрлаш.** Таълим муассасалари ходимларини тайёрлаш бўйича ахборот олиш учун “Таълим бериш ва ўқитиши” боби, 2 стандарт, 62 бетни кўринг.
- 3. Ходимларни аттестация қилиш доирасида** ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари ишларининг самарадорлиги ва унумдорлигини баҳолаш ҳамда муаммоларни аниқлаш ва келгуси чораларни биргаликда ишлаб чиқиш мақсадида ўқитувчилар, мактаб директорлари ва бошқа тегишли ходимларга консультациялар учун имкон бериш лозим. Таълим муассасалари ходимларининг асосланишини кучайтириш мақсадида ўринли бўлган вазиятларда аттестация доирасида таълимдаги ютуқларни эътироф этиш ва қайд қилиш керак. Мониторинг ва кенг иштирок тамойиллари асосида ўтказиладиган баҳолаш ўқитувчиларнинг асосланиши ва билимдонлигини оширишга ёрдам бериши мумкин.
- 4. Инқироз вақтидағи ёрдам.** Ҳаттоқи пухта тайёрланган ва тажрибали ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимлари бошдан кечирган воқеалардан руҳий шикастланиши мумкин. Ўқувчилар пайдо бўлганда эса улар янги вазифалар ва маҳбуриятларни бажаришга доир қобилиятлари уларга тегишли кўмак берилишига боғлиқ бўлади. Инқироз шароитларида иш олиб бораётган ўқитувчилар ва таълим муассасаларининг бошқа ходимларига ёрдам кўрсатиш учун маҳаллий ҳамжамиятда кўмак бериш механизми яратилиши лозим.

Таълим бериш ва ўқитиш: қўшимча

1 қўшимча. Ўқитувчининг ахлоқ кодекси

Ўқитувчи доимо:

- ўз касбининг қадр-қумматини ерга урмайдиган ҳатти-ҳаракат қиласди;
- ўкувчи унга ишониб билдириган ахборотнинг махфийлигини сақлади;
- ўкувчиларни таълим олишига халақит берадиган ёки соғлиги ва хавфсизлигига таҳдид соладиган вазиятлардан ҳимоя қиласди;
- ўз мансабининг афзалликларидан бирон фойда кўриш учун фойдаланмайди;
- ўкувчиларга нисбатан жинсий шилқимликлар қилинишига йўл қўймайди ва улар билан ҳеч қандай жинсий муносабатларга киришмайди;
- ибрат олиш учун жуда самимий, яхши ўрнак бўлади.

Синфда ўқитувчи:

- ижобий ва хавфсиз муҳит яратилишига ёрдам беради;
- дарс бериш жараёнида барча ўқувчилар қадр-қуммати ва ҳукуклари хурмат қилинишини таъминлайди;
- ўкувчиларда ўз қадрини билиш, дадиллик ва ўз-ўзини хурмат қилиш ҳиссини ривожлантиради;
- ўкувчиларнинг катта умидларини рағбатлантиради ва ҳар бир ўқувчига ўз салоҳиятини намоён қилишига ёрдам беради;
- ўкувчиларни таълим жараёнида фаол, масъулиятли ва самарали бўлишларига даъват этади;
- ишонч ўйғотадиган муҳит яратади.

Ўзининг профессионал ҳаётида ўқитувчи:

- дарс бериш услубларини ва ўз фанини жуда яхши билади;
- болалар қандай билим олаётгандарини яхши тушунишини намойиш этади (дарс беришда);
- синфга доимо ўз вақтида ва пухта тайёрланиб келади;
- дарс бериш сифатига салбий таъсир кўрсатадиган тадбирларда қатнашмайди;
- профессионал ривожланишининг барча имкониятларидан фойдаланади ва дарс беришнинг замонавий, умумий эътироф этилган услубларини кўллайди;
- фуқаролик, тинчлик ва ижтимоий масъулият тамоиллари бўйича дарс беради;
- ҳар бир ўқувчининг муваффақиятлари ва имтиҳонлар натижаларини вижданан кўрсатади.

Маҳаллий ҳамжамият масаласида ўқитувчи:

- ота-оналарни ўз фарзандлари таълим олиши жараёнида иштирок этиш ва кўмаклашишларига даъват этади;
- оила ва маҳаллий ҳамжамият мактаб ҳаётида катта аҳамиятга эга эканлигини эътироф этади;
- мактабнинг ижобий қиёфасини сақлади ва тарқатади.

Бу ерда акс эттирилган қоидалардан ташқари, ўқитувчи умуман муассасанинг (лагер, мактаб ва ш.ў.) барча қоидалари ва тамоилларига риоя қилиши лозим.

Манба: Ушбу ахлоқ кодекси БМТ ҚОКБ ваколатхонаси томонидан Эритреяда модел сифатида қўлланилди, сўнг мактаблар унинг асосида ўз ахлоқ кодексларини ишлаб чиқдилар

5.

Таълим соҳасидаги сиёсат ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш

Кириш

Халқаро конвенция ва декларациялар ҳар бир инсоннинг таълимга бўлган ҳукуқини эълон қилади ва бундай ҳукуқ барча инсон ҳукуqlари замирида ётади. Сўз эркинлиги, тенг ҳукуклилик ҳамда ижтимоий ва маътифий сиёсат масалалари бўйича қарорлар қабул қилишда иштирок этиш таълимнинг ахралмас қисми ҳисобланади.

Ушбу ҳукуклар фавқулодда вазият шароитларида сақланиб қолиши жуда муҳим аҳамиятга эга. Фавқулодда вазият оқибатларини бартараф этиш чоралари доирасида таълим органлари ва асосий манфаатдор томонлар таълим соҳасида миллий ва халқаро сиёсатни ҳисобга оладиган, таълимга бўлган ҳукуқни таъминлайдиган ва оғат дахл этган аҳоли гурухларининг таълимдаги эҳтиёжларини эътиборга оладиган таълим рёжасини ишлаб чиқиш ва амалга оширишлари лозим. Ушбу доиравий ҳужжат таълим сифатини ошириш ва мактабда таълим олиш имкониятларини кенгайтиришга қаратилган бўлиб, фавқулодда вазият оқибатларини бартараф этиш чораларидан ривожланишга ўтиш йўлларини аниқ белгилаши керак. Фавқулодда вазият оқибатларини бартараф этиш бўйича ҳар қандай чоралар муваффақиятили бўлиши учун маҳаллий ҳамжамият тегишли чоралар, дастурлар ва сиёсатни режалаштириш ва амалга оширишда иштирок этиши жуда муҳимдир.

Кўпинча фавқулодда вазият шароитларида ҳаракатлар етарлича мувофиқлаштирилмайди ва таълим дастурлари турли манфаатдор томонлардан мустақил равиша амалга оширилади. Жамоа/маҳаллий ҳамжамият, округ, мамлакат ва минтақа даражасида тегишли имкониятлар яратиш ва шаффоффлик жиҳатларига эга бўлиши лозим бўлган муассасаларро мувофиқлаштириш механизmlари керак. Бундай механизmlар эҳтиёжларни баҳолашни ўтказиш, стандартлаштирилган ёндашувларни ишлаб чиқиш ҳамда барча иштирокчилар ва манфаатдор томонлар ўртасида ресурслар ва ахборот алмасиши учун ўта муҳим аҳамият касб этиади.

Таълим соҳасида кўрилаётган чораларни озиқ-овқат, бошпана, тиббий ёрдам, ичимлик суви ва санитария-гигиена шароитлари билан таъминлаш бўйича кенг гуманитар чоралар билан

мувофиқлаштириш лозим. Маълум тегишли амалиётга асосланган таълим соҳасидаги чоралар алоҳида фавқулодда вазиятлар шароитларида маҳаллий ҳамжамият эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда тӯғриланиши керак. Барча ёш гурӯҳларига мансуб аҳолини омон қолиш кўнникмаларига ўргатиш, масалан, пиёда аскарларга қарши миналар, гигиена ва ОИВ/ОИТС профилактикаси масалалари бўйича ахборот-маърифий тадбирларни ўтказиш лозим.

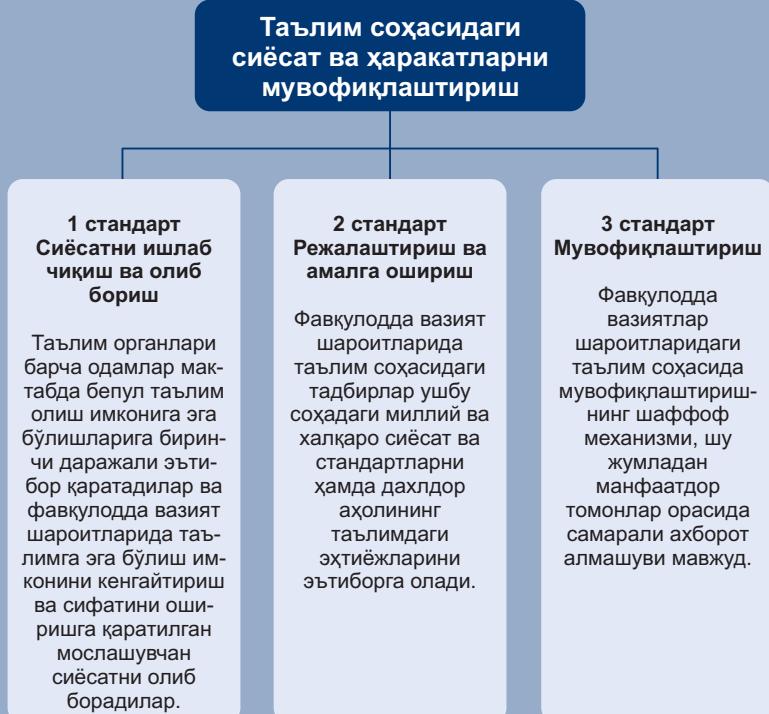
Барча тоифалар учун ягона стандартлар билан боғлиқлик

Таълим соҳасида чораларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш жараёни уларнинг самарадорлигини таъминлаш учун ўта муҳим аҳамиятга эга. Ушбу бўлимдаги материалларни барча тоифаларга нисбатан амал қўлувчи ҳамда маҳаллий ҳамжамият ва маҳаллий ресурслар иштироқи, дастлабки эксперт баҳолаши, кўрилаётган чоралар, мониторинг ва баҳолашга тегишли бўлган стандартлар билан биргаликда кўллаш керак. Хусусан, ушбу чоралар реал эҳтиёжларга мувофиқ ва сифатли бўлишини таъминлаш учун оғат натижасида жабрланган аҳолини, шу жумладан даҳлдор гурӯҳларни бу ишларга имкон қадар кенг жалб қилиш лозим.

Мақбул стандартлар: сифат жиҳатларига эга ва таълим соҳасида фавқулодда ёрдам тақдим этиш вақтида эришилиши лозим бўлган мақбул дараҷаларни белгилайди.

Муҳим кўрсаткичлар: бу мазкур стандартга еришилганлик-еришилмаганликни кўрсатадиган “сигналлар”дир. Улар таъсирни ёки дастулар натижаларини ва қўлланилган услублар ёки жараённи ўлчаш ҳамда бундай таъсир ёки натижа тўғрисида ахборот бериш учун хизмат қиласи. Кўрсаткичлар сифатли ёки миқдорий бўлиши мумкин.

Йўл-йўрикли кўрсатмалар: турли вазиятлarda стандартлардан фойдаланиш вақтида ҳисобга олиниши лозим бўлган муайян аспектларга мансуб бўлиб, амалий қийин-чиликларга дуч көлингандаган ҳаракатлар ва биринчи навбатда эътибор қаратилишини талаб этадиган муаммоларни ҳал қилиш борасидаги тавсияларга эга бўлади. Шунингдек, уларда стандартлар ёки кўрсатмалар билан боғлиқ бўлган жуда муҳим муаммолар таърифи ҳамда бугунги кунда мъалумотларда мавжуд бўлган мушкул вазиятлар, қарама-қаршиликлар ва ноаникликлар ифодаланган бўлиши мумкин. 2-иловада умумий муаммолар ва ушбу бобга боғлиқ бўлган муайян техник масалалар бўйича ахборот манбасига ишора этувчи танланган адабиёт рўйхати келтирилган.

2 илова. Адабиёт ва ресурслар кўрсаткичи
“Таълим соҳасидаги сиёсат ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш” боби

Таълим соҳасидаги сиёсат ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш.

1 стандарт: сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш

Таълим органлари барча одамлар мактабда бепул таълим олиш имконига эга бўлишларига биринчи дараҷали эътибор қаратади ва фавқулодда вазият шароитларида таълимга эга бўлиш имконини кенгайтириш ва сифатини оширишга қаратилган мослашувчан сиёсатни олиб боради.

Муҳим кўрсаткичлар

(уларни йўл-йўриқли кўрсатмалар билан биргаликда кўриб чиқиш лозим)

- Фавқулодда вазиятлар даврида ва улар тугаганидан кейин таълим соҳасидаги қонунлар ва сиёсат инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Халқаро конвенциялар ва декларацияларда қайд этилган таълимга бўлган ҳуқуқни ҳимоя қиласди (1-2 йўл-йўриқли кўрсатмалари кўринг).
- Қонунлар, қарорлар ва сиёсат дахлдор ва эътибордан четда қолган гуруҳлар вакилларини таълим соҳасидаги дискриминациядан ҳимоя қиласди (3 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).
- Ўқувчиларнинг ўзида ёки уларнинг оиласидан маблағ чекланганлиги сабабли уларга таълим олишда рад этилишига йўл қўймайдиган қонунлар, қарорлар ва сиёсат амалда бўлади (4 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).
- Қонунлар, қарорлар ва сиёсат қочоқлар учун мўлжалланган мактабларда улар келиб чиқсан мамлакатлар ёки минтақаларнинг ўқув дастурлари қўлланилишига тўскىнлик қилмайди.
- Қонунлар, қарорлар ва сиёсат, зарур бўлган вазиятларда, фавқулодда вазият шароитларида, таълим органларининг бошчилиги ва назорати остида ноҳкумат ташкилотларининг кучи билан таълим инфратизимини яратишига имкон беради.
- Қонунлар, қарорлар ва сиёсат барча манфаатдор томонларга тушунарли бўлган шаклда эълон қилинади.
- Сиёсат таълим соҳасидаги Бошқарув ахборот тизимининг (ТБАТ) маълумотлар базасини ишлаб чиқиш ва қўллашга ёрдам беради ва ушбу тизим таълим олиш имконига эга бўлиш ва тўлиқ таълим курсидан ўтиш соҳасидаги вазият ўзгаришини таҳрир қилиш ва жавоб чораларини кўриш воситаси сифатида ишлатилиши мумкин (5 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).
- Таълим соҳасидаги миллий сиёсат ҳуқуқий ва молиявий кўмакка эга бўлади, ва бу фавқулодда вазият шароитларида тезкор чоралар кўришга имкон яратади (6 йўл-йўриқли кўрсатмани кўринг).

Йўл-йўриқли кўрсатмалар

1. Риоя қилиниши лозим бўлган **инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро конвенция ва декларациялар** қаторига, бошқа ҳужжатлардан ташҳари, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция (1989 йил), Инсон ҳуқуқлари Умумжжаҳон декларацияси (1948 йил), Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғриси-

даги Халқаро пакт (1966 йил), Аёлларга нисбатан дискриминациянинг барча шаклла-рига барҳам бериш тўғрисидаги Конвенция (1979 йил) ва Дакар ҳаракатлар доиралари: Таълим барча учун (2000 йил) кабилар ҳам киради.

Шунингдек, халқаро-хуқуқий ҳужжатлар ва хуқуқий асослар қаторига аҳолига, ва энг аввало болалар ва ёшларга руҳий соғлиқни сақлаш, озиқланиш, бўш вақтни мазмунли ўтказишни ташкил этиши, маданият, кўпоп мумомалा қилинишининг олдини олиш ва олти ўйдан кичикроқ бўлган болаларнинг мактабдан олдинги таълимни соҳаларида ёрдам кўрсатиш масалаларига доир халқаро ҳуқуқий меъёрлар ҳам киради (шунингдек, “Имконият ва ўкув мухити” боби, 1 стандарт, 2 йўл-йўрикли кўрсатма, 45 бетни кўринг).

2. Қочоқлар, кўчирилган шахслар ва қабул қиласётган мамлакат аҳолиси. Барча манфаатдор томонларга ҳамкорлик доирасида аҳолининг барча гурухлари учун тенг ҳуқуқли асосда таълим олиш имкони яратилишига ҳаракат қилиш керак. Бу 1951 йилда қабул қилинган қочоқлар мақоми тўғрисидаги Конвенциянинг (Халқ таълими) 22 моддасида назарда тутилган. Унда таъкидланишича, бошлангич таълимга нисбатан қочоқлар мамлакат фуқаролари билан тенг ҳуқуларга эга, таълимнинг юқори босқичлари, ва хусусан, таълим олиш имкони, чет эл шаҳодатномалари, дипломлари ва унвонлари эътироф этилиши, ўқиш учун тўловов ва йигимлардан озод этиши ҳамда стипендиялар бернишга келсак, уларга бошқа хорижий фуқароларга берилган кулайликлардан кам бўлмаган имкониятлар тақдим этилади. Ички кўчирилган шахсларга, гарчанд улар алоҳида ҳимояя эга бўлмасаларда, худди шундай ҳуқуқлар тақдим этилиши лозим. Бундан ташқари, қочоқларни қабул қиласётган мамлакатлар ёки минтақаларда ва ҳарбий ҳаракатлар даҳх қылган давлатларда тегишили ташкилотлар ушбу давлатлар ўқувчиларининг таълимга бўлган ҳуқуқларини ҳимоя қилишлари керак.

3. Эътибордан четда қолган гурухлар – бу жамият бошқаруви тизимида манфаатлари ифодаланмаган жамият ёки маҳаллий ҳамжамият доирасидаги аҳоли гурухларидир. Эътибордан четда қолган гурухлар шахснинг даромади ёки фаровонлиги, этник ёки ирқий мансублиги, жинси, яшаш жойи, дини, фуқаролиги, ички кўчирилган шахслар қаторига мансублиги ва жисмоний ёки руҳий саломатлиги аҳволи каби ижтимоий-иқтисодий ёки мадданий белгилар бўйича ажralиб туради. Бошпана излаётган болалар таълим олиш ҳуқуқидан фойдаланишилар лозим, чунки бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция таъсири давлат ҳудудида мавжуд 18 ёшгача бўлган барча болалар ва ўсмирларга тарқалади (шунингдек, “Имконият ва ўкув мухити” боби, 1 стандарт, 1 йўл-йўрикли кўрсатма, 44 бетни кўринг).

4. Таълим учун ҳаражатлар. Ҳеч бир ўқувчи у таълим олиш билан боғлиқ ҳаражатларни қоплай олмаслиги (ўқиш учун тўлов қилиш ёки бошқа ҳаражатлар, масалан, ўқув материаллари ёки мактаб формасини сотиб олишга курби етмаслиги) учун таълим олиш имконидан маҳрум қилиниши керак эмас. Барча болалар, ёшлар ва катталар ўқиш имконига эга бўлишлари учун таълим олиш билан боғлиқ бўлган йўлкира ҳақини тўлаш ҳаражатлари ёки йўқотилган даромад манбаи каби билвосита сабабларни камайтиришга барча саъй-ҳаракатларни жалб қилиш лозим.

5. ТБАТ маълумотларини минтақалар ва турли оғатларга дучор бўладиган аҳоли гурухлари тўғрисидаги аҳборот билан боғлаш керак. Бу – миллый ва маҳаллий дара-жалаarda таълим соҳасидаги режалаштиришга кўмаклашиш учун мўлжалланган шайликни таъминлаш стратегиясидир. Маҳаллий ҳамжамиятга, имкон қадар, таълим бўйича маълумотларни йиғиб, ТБАТ миллый тизимида киритиш лозим. Кўмаклашиш билан шуғулланувчи ташкилотларга мактаб таълимни билан қамраб олиш кўрсаткичларини ошириш, ўқувчилар таркибини сақлаш ва таълим курсидан тўлиқ ўтиш ҳамда мактабга қатнамайдиган ёшларнинг эҳтиёjlарини қондириш усулларини аниқлашда маҳаллий ҳамжамиятларга ёрдам бериш керак. (шунингдек, “Таҳлил қилиш” боби, 1 стандарт, 21 бет ва 3 стандарт, 25 бетни кўринг).

6. Фавқулодда вазиятлар учун ишлаб чиқилган механизмлар. Таълим масалалари оғатларга шайлик миллый концепциясига киритилиши лозим; ва таълим соҳасида самарали ва ўз вақтидаги чораларни кўришга имкон берадиган ресурслар ажратилиши керак. Миллий ёки маҳаллий таълимни ривожлантириш дастурларига ёрдам бераётган халқаро ташкilotларга бундай дастурлар доирасида фавқулодда вазият шароитларида таълим соҳасида чоралар кўришга тайёр бўлишини таъминлашга кўмаклашиш лозим.

Таълим соҳасидаги сиёсат ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш. 2 стандарт: режалаштириш ва амалга ошириш

Фавқулодда вазият шароитларида таълим соҳасидаги тадбирлар ушбу соҳадаги миллый ва халқаро сиёсат ва стандартларни ҳамда дахлдор аҳолининг таълимдаги эҳтиёжларини эътиборга олади.

Муҳим кўрсаткичлар

(уларни йўл-йўрикли кўрсатмалар билан биргалиқда кўриб чиқиш лозим)

- Халқаро ва миллый ҳукуқий доиралар ва сиёсат ёрдам кўрсатиш ва ривожланиш масалалари билан шуғулланадиган ташкilotлар томонидан амалга ошириладиган таълим дастурларида ўз аксини топади (1 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Фавқулодда вазият шароитларида таълим дастурлари уларни таълим секторининг узок муддатли ривожланишга интеграциялашувини таъминлаш мумкин бўладиган тарзда режалаштирилади ва амалга оширилади.
- Таълим органлари ва бошқа муҳим тузилмалар жорий ва юзага келиши мумкин бўлган келгуси фавқулодда вазиятлар шароитларида таълим йўналишидаги фаолиятнинг миллый ва маҳаллий режаларни ишлаб чиқади ва уларни мунтазам қайта кўриб чиқиш тизимини яратади (2 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Фавқулодда вазият вақтида ва у тугаганидан кейин барча манфаатдор томонлар ҳамкорликда таълим соҳасидаги ҳаракатлар режасини амалга оширадилар. Ушбу режа эҳтиёжларни охирги баҳолаш маълумотларини ҳисобга оладиган ва аввалги тажриба, сиёсат ҳамда таълим соҳасида жабрланган аҳолининг сиёсатига асосланган бўлади.
- Таълим соҳасида чораларни ишлаб чиқишида самарали режалаштириш, амалга ошириш ва мониторинг қилиш учун зарур бўлган молиявий, техник ва инсон ресурслари белгиланади. Манфаатдор томонлар керакли ресурслар тақдим этилишини таъминлайди (3 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Таълим соҳасидаги тадбирларни режалаштириш ва амалга ошириш жараёни фавқулодда ёрдам кўрсатиш масалалари билан шуғулланадиган бошқа секторлар билан ҳамкорликда кечади (4 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).

Йўл-йўриқли кўрсатмалар

1. Таълим олиш хуқуқларини таъминлаш ва ушбу соҳада мақсадларга эришиш.

Таълим дастурлари Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг бола хуқуқлари тўғрисидаги Конвенция (1989 йил), Инсон хуқуқлари Умумжаҳон декларацияси (1948 йил), Дакар ҳаракатлар доиралари: Таълим барча учун (2000 йил) ва Минг йиллик Декларациясининг ривожланни соҳасидаги Мақсадлари (2000 йил) ҳамда амалдаги хуқуқий доиралар ва тегишли таълим органларининг сиёсати каби ҳалқаро-хуқуқий хужжатларга мувофиқ равиша таълимдаги тегишли имкониятлар яратувчи хизматларни таъминлаши лозим.

2. Миллий таълим режаларида

дастурлар, иштирокчилар, манфаатдор томонлар, қарорлар қабул қилиш ва мувофиқлаштиришга нисбатан жорий ёки келгуси фавқулодда вазиятлар шароитларида амалга оширилиши лозим бўлган чораларни ҳамда хавфсизлик ва ҳимоя билан таъминлаш омиллари ва секторлараро мувофиқлаштириш механизмларини кўрсатишлари керак. Режа таълим соҳасидаги тегишли сиёсат ва меъёрий базага таяниши лозим. Миллий ёки маҳаллий таълим тизимига дахл қилиши мумкин бўлган фавқулодда вазият, табиий оғфатлар (масалан, сув тошқинлари, зилзилалар, тўфонлар) рўй бериши ёки, жоиз бўлса, ҳаққиий қочоқлар ёки доимий яшаш жойларига қайтаётган кўп сонли шахслар келиши билан боғлиқ вазият юзага келишига жавоблар ҳаракатлар режасини ишлаб чиқиш керак (шунигдек, “Маҳаллий ҳамжамият иштироки” боби, 1 стандарт, 5 йўл-йўриқли кўрсаткич, 17 бетни ва куйида 3 стандартни кўринг).

3. Ресурслар.

Фавқулодда вазиятларда таълим дастурлари етарлича молияланишини таъминлаш мақсадида ҳокимият органлари, донорлар, НХТ ва бошқа манфаатдор томонларга ҳамкорликда ҳаракат қилиш лозим. Ўқитиш, бўш вақтни ташкил этиши ва шу билан боғлиқ бўлган ҳамда руҳий-ижтиомий эҳтиёжларни қондиришга қаратилган тадбирлар бундай дастурларнинг диққат марказида бўлади. Фавқулодда вазият тобора барқарорлашиб бориши билан таълим дастурларини ишлаб чиқиш имкониятлари кенгайиши ва болаларни эрта ёшда ривожлантириш, расмий бошлангич ва ўрта таълим, катталар орасида саводхонликни таъминлаш, профессионал тайёрланиши дастурлари каби дастурларни ўзига киритиши мумкин. Жисмоний инфратизизм (масалан, қўшимча мактаб хоналарини ташкил этиши, дарсликлар ва ўқув-услубий материаллар билан таъминлаш) ва сифатли компонентлар (ўқитувчиларни тайёрлаш курсларини ўтказиш каби) такомиллаштирилишини таъминлаш учун ресурслар нисбатан тенг равиша тақсимланиши лозим.

4. “Сфера” лойиҳасининг мақбул стандартлари.

Таълим соҳасидаги ҳаракатлар режаларини ва уларни “Сфера” лойиҳасининг мақбул стандартлари билан қўйидаги соҳаларда амалга ошириш билан боғлашга алоҳида саъй-ҳаракатларни жалб қилиш керак:

- сув таъминоти, санитария ва гигиена;
- озиқ-овқат хавфсизлиги, озиқланиш ва озиқ-овқат ёрдами;
- муваққат турар жой тақдим этиш, жойлаштириш ва биринчи навбатда зарур бўлган ноозиқ-овқат маҳсулотлар билан таъминлаш; ҳамда
- тиббий хизматлар кўрсатиш (MSEE CD-ROM дискида ёзилган “Сфера” лойиҳаси стандартлари билан боғланиш” иловасида “Сфера” лойиҳасининг стандартларини кўринг).

Таълим соҳасидаги сиёсат ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш. З стандарт: мувофиқлаштириш

Фавқулодда вазиятлар шароитларида таълим соҳасида мувофиқлаштиришнинг шаффофф механизми, шу жумладан манфаатдор томонлар орасида самараали ахборот алмашуви мавжуд.

Муҳим кўрсаткичлар

(уларни йўл-йўрикли кўрсатмалар билан биргаликда кўриб чиқиш лозим)

- Таълим органлари жорий ва келгусида юзага келиши мумкин бўлган фавқулодда вазиятлар шароитларида кўриладиган чораларни мувофиқлаштириш бўйича муассасалараро қўмитани ташкил этади. Ушбу қўмита фавқулодда вазиятларда таълим соҳасидаги тадбирларни режалаштириш ва мувофиқлаштиришда муҳим рол ўйнайди (1 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Агар таълим органлари йўқ бўлса ёки ҳаракатларни мувофиқлаштиришга қодир бўлмаса, бундай вазиятда таълим тадбирлари ва дастурларига раҳбарлик қилиш ва мувофиқлаштиришни муассасалараро мувофиқлаштириш қўмитаси амалга оширади (1 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Ҳокимият органлари, донорлар ва бошқа муассасалар таълим соҳасида ишлайдиган ва уларнинг ишига кўмаклашадиган манфаатдор томонлар билан ўз фаолиятини мувофиқлаштирувчи молиявий тузилмаларни яратадилар (2 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Мақсадлар, кўрсаткичлар ва мониторинг таомилларини мувофиқлаштирувчи умумий баёнот ишлаб чиқилган ва таълим соҳасида ишловчи барча томонлар ушбу доираларга риоя қилиш ва жамоатчиликка танишиш учун муҳим ахборот ва статистик маълумотларни тақдим этишга интилади (3 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).
- Жабрланган маҳаллий ҳамжамиятлар уларга бевосита тааллуқли бўлган масалалар, хусусан сиёсат ёки дастурларни ишлаб чиқиш, амалга ошириш ва мониторинг қилиш бўйича қарорларни қабул қилиш жараёнида иштирок этиш хуқуқи ва имкониятига эгадирлар.
- Секторлар ва асосий миллӣ ва халқаро манфаатдор томонлар ўртасида ахборот алмашиш бўйича шаффофф ва фаол механизми мавжуд (4 йўл-йўрикли кўрсатмани кўринг).

Йўл-йўрикли кўрсатмалар

1. **Муассасалараро мувофиқлаштириш қўмитаси.** Унинг таркибига кенг доирадаги манфаатдор томонлар кириши лозим ва у, имкон қадар, таълим органининг раҳбарлиги остида ҳаракат қилиши керак. Фавқулодда вазиятнинг хусусиятларига қараб, минтақа, мамлакат, округ ёки маҳаллий дараражада мувофиқлаштириш қўмиталарини яратиш зарурати пайдо бўлиши мумкин. Агар таълим органларида зарурий салоҳият ёки расмий мақом мавжуд бўлмаса, томонлар келишувига кўра, раҳбарлик қилиш роли бошқа муассасаларга топширилиши мумкин, бирок қўмита таркибига доимо маҳаллий ҳокимият органларининг вакили кирган бўлиши керак. Вазият имкон бериши биланоқ мувофиқлаштириш учун масъулият тегишли ҳокимият органига юклатилиши лозим.

- 2. Молиялаштириши.** Фавқулодда вазият шароитларида таълим дастурларини мудаф-фақиятли ва ўз вақтида амалгаш ошириш учун етарли маблағларга эга бўлиш керак. Ўқитувчилар меҳнати учун ҳақ тўлаш тизимиға юқлатилган рол бажарилмаётган ва ишламаётган вазиятларда молиялаштиришга шаффоғ мудафикаштирилган ёндашувларни таъминлаш учун мумкин бўлган барча чораларни кўриш лозим. Фавқулодда вазият шароитларида молиялаштириш масалалари бўйича қарорларни қабул килишда маҳаллий меҳнат бозоридаги вазияти ва анъанааларни эътиборга олиб, барқарор бўла олмайдиган чоралардан сақланиш керак.
- 3. Келгусида барқарор ва мудафикаштирилган таълим хизматларини тақдим этишини таъминлайдиган тежамли ечимларни топиш учун **мувофиқлаштиришининг асосий муаммоларини** фавқулодда вазиятнинг эрта босқичларидан бошлаб аниқлаш ва ҳал қилиш лозим. Юзага келиши мумкин бўлган муаммолар қаторига қўйидагиларни киритиш мумкин: ўқитувчиларни тайёрлаш, уларни сертификатлаштириш ва иш ҳақини тўлаш; ўқув дастурлари ва улар билан боғлиқ компонентлар (дарсликлар ва ўқув-услубий кўлланмалар) ҳамда мактабда ўқитиш тизими ва имтиҳонлар топшириш тартибини ишлаб чиқиши.**
- 4. Қўшма сиёсат ва ўқув семинарларини** таълим органлари ва ушбу жараённинг ташки иштирокчилари билан ҳамкорликда ишлаб чиқиш ва бу билан барқарор алоқани таъминлаш, ҳамкорликни ривожлантириш ҳамда умумий ёндашувлар тарафдори бўлишга кўмаклашиш ва таълим тизими ривожланишини жадаллаштириш лозим.

Фавқулодда Вазиятлар вақтида Мақбул Таълим Стандартлари

1 илова: Атамалар

- Имконият:** Имконият – бу мактабга ўқишига кириш, мактабдаги ва мактабдан ташқари таълим дастурига қатнашиш ва битириш бүйича чексиз имконият деганидир. «Чексиз имконият» - бу болалар, ёшлар ва катталарга таълим дастурида ва/ёки уни якунлашда иштирок этишига тұсқынлик қылаёттан амалый, молиявий, жисмоний, хавфсизлик билан боғлиқ бўлган, тизимли, институционал ёки ижтимоий-маданий чекловлар йўқлигини англатади.
- Асосий таълим:** Асосий таълим – инсоннинг бутун ҳәёти ва ривожланиши давомида билим олиши учун асос сифатида хизмат қилиб, мактабдаги ва мактабдан ташқари таълим дастурларини қамраб олади. Ҳар бир инсон – ёш бола, ўсмир ва катта одам – таълимнинг асосий эҳтиёжларига мувофиқ бўлишига мўлжалланган таълим олиш имкониятларидан фойда кўриши лозим. Ушбу эҳтиёжлар одамлар учун омон қолиш, уларнинг бор салоҳиятларини ривожлантириш, онгли равишда қарорларни қабул қилиши ва ўқишини давом этириш учун энг асосий таълим қуроллари (саводхонлик, оғзаки нутқ, ҳисоблаш ва муаммоларни ҳал қилиш қобилияти каби) ва таълимнинг асосий мазмунини (масалан, билимлар, кўникмалар, қадриятлар ва муносабатлар) ўзига киритади. Таълимнинг асосий эҳтиёжларининг ҳажми ва ушбу эҳтиёжларга эришиш йўллари мамлакат ва маданиятга қараб ўзгаради, ва вақт ўтиши билан албатта ўзгариб боради.¹
- Қуролли можароларга жалб этилган болалар (ҚМЖЭБ/CAFF):** Фавқулодда вазиятлар ва инқирозлар вақтида болалар кўп ҳолларда зўрлаб тортиш, мажбур этиб ҳарбий хизматга чақириш ёки “ихтиёрий” равишида ҳам давлат, ҳам нодавлат даражасидаги қуролли можароларга жалб қилинадилар. Бу болалар доими ҳам кўлларида қурол ушлаб жанг қилмасаларда, бироқ улар йўл кўрсатувчи, жосус, очпауз сифатида хизмат қилиши ёки жинсий зўравонлик курбонлари бўлиши мумкин. Бу болаларнинг барчаси қуролли можароларга жалб этилиш тажрибасига эга бўлиб, таълим олиш имкониятидан маҳрумдирлар. Демобилизация ва реинтеграция жараёнлари вақтида бундай болаларнинг маҳсус таълим эҳтиёжлари, шу жумладан мактабдаги ва мактабдан ташқари таълим, тезлаштирилган таълим, ҳәётий кўникмаларни шакллантириш ва профессионал-техник таълимга алоҳида эътибор қаратилиши лозим. Айниқса, қиз болаларга жiddий эътибор қаратиш керак, чунки уларнинг манфаатлари доимо эътиборга олинмайди ва реабилитация дастурларига киритилмайди.
- Ҳамжамиятга таълимни тақдим этиш қўмитаси:** Қўмита ҳамжамиятнинг, шу жумладан ота-оналар ва/ёки ота-оналар-ўқитувчилар уюшмалари, маҳаллий агентликлар, фуқаролик жамияти уюшмалари, ҳамжамият ташкилотлари, ёшлар ва аёллар гурухлари вакиллари ҳамда ўқитувчилар ва ўқувчиларнинг (мақсадга мувофиқ бўлган вазиятда) таълим эҳтиёжларини аниқлаш ва талаб даражасида мувофиқлаштириш учун ташкил этилган. Қўмита кичик қўмиталарга эга бўлиши ва уларнинг аъзолари қўмита таркибига киритилиши мумкин. Айрим вазиятларда ҳамжамиятга таълим тақдим этиш қўмиталари биргина таълим дастури учун масъул бўлади, бошқа вазиятларда эса аниқ минтақаларда бир неча дастурлар учун жавоб беради.
- Ҳамжамият иштироқи:** «Ҳамжамият иштироқи» жабрланган аҳоли аъзоларига уларнинг муроҳаатлари тингланишига имкон берадиган жараёнлар ва тадбирларга тегишли бўлиб, уларга қарорларни қабул қилиш жараёнларининг бир қисми бўлиш ваколатини тақдим этади ва таълим масалалари бўйича бевосита ҳаракатларни амалга оширишга имкон

1 Таълим бўйича Бутун жаҳон Форуми, (26-28 апрел 2000 йил). Дакар Ҳаракатлар Доираси: Таълим барча учун (2015 йилга қадар).

беради. Ҳамжамиятнинг фаол жалб этилиши унинг таълим соҳасидаги аниқ муаммоларини аниқлаш ва ушбу муаммоларни ҳал қилиш учун самарали стратегияларни ишлаб чиқишига ёрдам беради. Бундан ташқари, ҳамжамият иштироки маҳаллий ресурсларни аниқлаш ва ҳамжамият доирасида сафарбар этиш ҳамда маърифий дастурлар юзасидан келишувга эришиш ва уларни амалга оширишда кўмаклашиш стратегияси ҳисобланади. Ҳамжамият иштироки ҳақиқий ва барқарор ваколатларни бериш ва салоҳиятни ривожлантиришни ўзига киритиши ҳамда жойларда мавжуд бўлган салоҳиятга асосланиши лозим.

- **Мураккаб фавқулодда вазият:** Бу аҳолининг ҳаёти, эсон-омонлиги ва қадр-киммати табиий ва техноген оғатлар, фуқаролар томонидан уюштирилган жамоат тартибини бузишлар ва қуроли тўқнашувлар каби турли инқизор омиллари томонидан хавф-хатар солина-диган вазиятдир.
- **Ўқув режаси:** Ўқувчиларнинг билимларини кенгайтириш ва кўникмаларини яхшилаш мақсадида упарга ёрдам бериш учун ҳаракатлар режаси. Мақбул стандартларни амалга ошириш мақсадида "ўқув режаси" умумлаштирувчи атами сифатида кўлланилиб, мактабдаги ва мактабдан ташқари таълим дастурларига нисбатан ишлатилади. Ўқув режасига таълим мақсадлари, таълим мазмуни, ўқув материаллари ва баҳолаш услублари киради. Мактабдаги ва мактабдан ташқари таълим дастурлари ўқувчиларнинг билимлари ва тажрибасига асосланадиган ва ташки шароитларга мувофиқ бўлган ўқув режасига риоя қиласди. Мақбул таълим стандартларига мос келиш учун қуидаги ифодалар кўлланилади:
  - **таълим бериш мақсадлари** маърифий тадбирлар орқали ишлаб чиқиладиган билимлар, кўникмалар, қадриятлар ва муносабатларни белгилайди;
  - **таълим бериши мазмуни** – бу ўрганилиши лозим бўлган материал (билимлар, кўникмалар, қадриятлар ва муносабатлар);
  - **дарс бериши услугияти** ўқитиш мазмунини ифодалаш учун танлаб олинган ва кўлланилаётган ёндашувга мансубдир;
  - **ўқитиш техникаси ёки ёндашуви** – бу услугиятнинг таркибий қисми бўлиб, умумий услугиятни кўллаш учун ишлатиладиган жараённи ташкил қиласди; ва
  - **ўқув материаллари** китоблар, постерлар ва бошқа ўргатувчи ва ўқув материалларига тегишли бўлади.
- **Офат:** Офат – бу инсон ҳаётини нобуд қилиш, одамларни жиддий азобланиш, ночор аҳволга тушиб қолиш ва йирик моддий талафотлар етказилишига олиб келадиган фалокатдир.²
- **Маърифий тадбирлар:** Маърифий тадбирлар – болалар ва ёшлар таълим мингиз узлук-сизлигини сақлаш ёки катталарни ўқитиш учун тегишли имкониятлар билан таъминлаш мақсадида таълим мингиз реал натижаларини тақдим этишига қаратилган мактабдаги ва мактабдан ташқари таълим дастурларидир.
- **Мактаб таълим дастури:** Мактаб таълим дастури – бу маълумот олинганлик тўғрисида ўтироф этилган хужожат кўлга киритилишига олиб келадиган маърифий тайёрлашнинг маълум даражасини ишлаб чиқишига мўлжалланган ҳаракатлар режасидир. Одатда бу давлат ёки миллий таълим дастурларига тегишил бўлади. Бу дастурлар Таълим вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, миллий ўқув режаси ёки бошқа маъкулланган ўқув режаларидан фойдаланган ҳолда, давлат ёки рўйхатга олинган хусусий мактабларнинг тартибига солинган тизимини қамраб олган. Мактабдаги дарсларни, маслаҳатчилар ва вазирлик инспекторлари томонидан маслаҳатлар тақдим этилган ҳолда, миллий педагогик ўқув юртларида (ёки давлат томонидан маъкулланган хусусий илим даргоҳларида) маълумот олган ўқитувчилар олиб боради. Лекин кўпгина фавқулодда вазиятлар вақтида, масалан, қочоқлар ёки ички кўчирилган шахслар учун мўлжалланган мактаб таълими қочоқларнинг лагерида ташкил этилиб, ушбу лагерлар кўмиталари билан биргаликда дастурни амалга ошириш бўйича шериклар

2 Ушбу Фаолият Соҳаси бўйича Лойиҳалардан олинадиган ифодалар: Гуманитар Низом ва Оғатларга нисбатан Жавоб чораларини кўриш вақтидаги Мақбул Стандартлар (2004 й).

томонидан бошқарилиши мумкин. Шунингдек, гуманитар ҳамжамият кўмагида ҳамда ўқув материаллари ва ресурслар билан таъминлаб, ўқитувчиларга сабоқ бериб ва мактаблар курилиши ёки қайта тикланишини ташкил этган ҳолда, мактаб таълими ҳамжамиятларда ёки диний мактабларда ташкил этилиши мумкин.

- **Инклюзивлик:** «Инклюзивлик» - бу барча ўқувчиларни таълим дастурларига қабул қилиш ва улар таълим олиш борасида тенг ҳуқуқларга эга эканликларини эътироф этишга дахлдор тушунчадир.
- **Мактабдан ташқари таълим:** Мактабдан ташқари таълим дастури одатда расмий, тартибиға солинган мактаб тизимидан ташқарида амалга оширилиб, доим ҳам сертификат берилиши ёки аккредитация қилинишига олиб келмайди. Бироқ айрим вазиятларда мактабларга бириктириб кўйилиши ёки Таълим вазирлигининг кузатуви остида бўлиши мумкин, ва ўқувчилар мактабдан ташқари таълим дастурларидан мактаб таълим дастурларига кечиктириб кириш учун негиз сифатида фойдаланишлари мумкин. Бундай дастурлар таълим бериш максадлари, мазмуни ва ўқув материалларини белгиловчи ҳаракатлар режасига эга. Улар турли-туманлилик, мослашувчанлик, маълум ўқувчилар гурӯхларининг эҳтиёжларига мувофиқлик ҳамда болалар ва катталарнинг янги таълим эҳтиёжларига нисбатан тезда жавоб ҳаракатларини қўллашга қодир бўлиш билан ифодаланади. Уларнинг ўқув режалари вазирликнинг ўқув режаларига асосланиши, жадаллаштирилган ўқув курсларида қўлланилиши, лекин шу билан бирга, улар таълимга нисбатан янги ёндашувларни қўллайдиган тубдан янги ўқув режаларидан иборат бўлиши мумкин.
- **Ноҳукумат ташкилотлар (НХТ):** «НХТ»лар ўз мамлакатлари ҳукуматларидан айри ҳолда таъсис этилган миллий ва халқаро даражадаги ташкилотларга тааллуқлидир.³
- **Таълим соҳасидаги бошқа ходимлар:** Бу ўқитувчи бўлмаган, лекин таълим дастурига жалб этилган ёки уни амалга оширишга ёрдам берадиган шахсларга тегишлидир. Улар қато riga мактаблар инспекторлари, ўқитувчиларга сабоқ берувчи шахслар, таълим соҳаси мансабдорлари, ўқув режасини ишлаб чиқарувчилар, мактаб хизматчилари ва ғазначилари, қўриқчилар, ошпазлар, техник ва хизмат кўрсатувчи ходимларни киритиш мумкин.
- **Сифатли таълим:** Сифатли таълим кўпгина элементларни қамраб олади. Уларга қуйидаги таркибий қисмлар киради ва фақат шулар билангина чекланиб қолмайди: 1) хавфсиз таълим муҳити, 2) ўз франларини пухта биладиган билимдон ва яхши таълим олган ўқитувчилар, 3) таълим бериш ва ўқитиш учун мувофиқ материаллар, 4) ўқувчилар бевосита иштирок этадиган таълим бериш услублари, ва 5) синфдаги ўқувчиларнинг оқилона сони. Мураккаб фавқулодда вазиятдаги сифатли таълим мақбул ўкув муҳитини таъминлаш учун зарур бўлган стратегияларни амалга ошириши назарда тутади. Айниқса, дам олиш, ўйинлар ва спортга, ҳамда ўқиш, ёзиш, хисоблаш ва ҳаётӣ қўнимкамларни шакллантиришини билишга асосланган фаолиятнинг тегишли ижодий ва маърифий турларига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Чунки буларнинг ёрдамида болалар нафақат ўзларининг сабоқ олиш қўнимкамларини яхшилашлари, балки ижтимоий ва умумий даражаларда ғазабланиш хуружлари ва инсоннинг бузгунчи таъсирининг олдини олишни ўрганиб олишлари мумкин бўлади.
- **Мувофиқ таълим:** «Мувофиқ таълим» нима ва қандай қилиб ўрганилаётганлиги, таълим самарадорлиги ёки сифати даражасига тегиши тушунчадир. Таълимни мувофиқ қилиш учун таълим дастурига маҳаллий анъана ва институтлар, ижобий маданий амалиётлар, ҳамжамият эътиқоди ва эҳтиёжлари, шу жумладан болаларда келгусидаги жамиятда мавжуд бўладиган узоқ муддатли эҳтиёжларини киритиш лозим.
- **Таълим соҳасидаги маҳсус эҳтиёжлар:** Ушбу атама номаъқул ижтимоий ва маданий шароитларга (шу жумладан ижтимоий, диний ва иқтисодий дискриминация) эга бўлган ўқув-

³ Шу манбанинг ўзида.

чилар ҳамда имкониятлари (шунингдек билим олишдаги, жисмоний ва эмоционал бузилишлар) чекланган кишиларга тегишилдири.⁴

- **Белгиланаётган фаолият амалга ошириладиган вазиятда манфаатларига бевосита ёки билвосита дахл этилиши мумкин бўлган жамият:** Белгиланаётган фаолият амалга ошириладиган вазиятда манфаатларига бевосита ёки билвосита дахл этилиши мумкин бўлган жамият – бу муайян ҳаракатлар ва уларнинг оқибатларида умумий манфаатларга эга бўлган ва мазкур вазият таъсири остида турган шахслар ёки гурухлар.⁵
- **Ўқитувчи:** Ўқитувчи мактаб таълими дастурида муаллиф-педагог вазифасини ўташи ёки расмий таълимга эга бўлмаган/бўлган мактабдан ташқари таълим дастурида фасилитатор/аниматор бўлиши мумкин.

---

4 Таълим соҳасидаги Сиёсатни Тадқиқ этиш Институти: Таълим ва Инсон Ривожланиши бўйича Олий Мактаб, Иштирокни Ошириш, Имкониятни Кенгайтириш: Таълим Барқарор Ривожланишининг Иккитомонлама Ўқу. http://www.edpolicy.gwu.edu/resources/enhancing/part_b.html

5 Уэльс, Т. ва МакГинн, Н.Ф. (1998) «Белгиланаётган фаолият амалга ошириладиган вазиятда манфаатларига бевосита ёки билвосита дахл этилиши мумкин бўлган Жамиятни Таҳлил қилиш Услубияти Йўлида, в Коғистин, Х. (Таълим). Ўқиши.

ФВТМТ

Фавқулодда вазиятларда, давомли инқирозлар шароитларида ва қайта тиклаш ишларининг эрта босқичида мақбул таълим стандартлари

Фавқулодда вазиятларда таълим масалалари бўйича муассасаларо тизими (ФВТМТ) фавқулодда вазиятларда, давомли инқирозлар шароитларида ва қайта тиклаш ишларининг эрта босқичида таълим сифати ва унга эга бўлиш имконининг мақбул даражаси белгиланадиган глобал мақбул стандартларни ишлаб чиқиш бўйича кенг миёслли консультатив жараёнини мувофиқлаштиришга ёрдам берди.

“Фавқулодда вазиятларда, давомли инқирозлар шароитларида ва қайта тиклаш ишларининг эрта босқичида мақбул таълим стандартлари” – бу фақат маълумотномагина эмас; у барча одамлар - болалар, ёшлар ва катталар – фавқулодда вазиятларда таълим олиш хукуқига эга, деган ишончни ифодалайди. Мазкур ҳужжат “Сфера” лойиҳасининг оғатлар ва можаролар вақтида одамларнинг қийинчиликларини енгиллаштириш учун барча чораларни кўриш лозимлиги ва ушбу оғатлар натижасида жабрланган кишилар муносиб ҳаёт кечириш хукуқига эга, деган фикрлардан иборат бўлган асосий тайомилларини акс эттиради.

ФВТМТ мақбул стандартларининг негизида Бола хукуқлари тўғрисидаги Конвенция, Дакарда 2000 йилда эълон қилинган “Таълим барча учун” мақсадлари ва “Сфера” лойиҳасининг Гуманитар хартияси каби хужжатлар мұжассамлашшан. “Сфера” лойиҳасининг материаллари каби, ФВТМТнинг ушбу стандартларидан гуманитар ташкилотлар, ҳукуматлар ва маҳаллий аҳолига улар таълим соҳасида бераётган ёрдамнинг самарадорлиги ва сифатини ошириш ва шу орқали оғатлардан жабр кўрган одамлар ҳаётида жиддий ўзгаришларга эришишга имкон берадиган салоҳият ва профессионал тайёрлашни ташкил этиши воситаси сифатида фойдаланиш лозим. Бундан ташқари, улар гуманитар ёрдам кўрсатаётган ташкилотларнинг ҳисобот бериш ва ҳаракатларини олдиндан билиш хусусиятларини яхшилашга ёрдам беради.